

מבחר הספרות¹

השרידים העבריים²

Facsimiles of the Fragments hitherto recovered of The Book of Ecclesiasticus in Hebrew, Oxford and Cambridge 1901.

A.E. Cowley and Ad. Neubauer: The Original Hebrew of a Portion of Ecclesiasticus, Oxford 1897.

I. Lévi: L'Ecclésiastique, I, 1898, II, 1901.

The Hebrew Text of the Book of Ecclesiasticus, 1904.

Joseph Marcus: Ben Sira, the Fifth Manuscript and a Prosodic Version of Ben Sira, (Philadelphia 1931 240—223, XXI, JQR n. s. **תדפיס מן**)

N. Peters: Der... hebräische Text des Buches Ecclesiasticus, 1902.

S. Schechter and C. Taylor: The Wisdom of Ben Sira, Cambridge 1899.

R. Smend: Die Weisheit des Jesus Sirach, Berlin 1906.

H. Strack: Die Sprüche Jesus', des Sohnes Sirachs, Leipzig 1903.

דוד כהנא: חכמת שמעון בן סירא (עם תרגום של פרקים א—ב מאת ד"ר קאמנצקי), ורשה תרע"ב.

השרידים העבריים עם השלמה של החסרונות בתרגום מיונית:

מ. צ. סגל: ספר חכמת בן סירא השלם, ירושלים תרצ"ג.

אברהם כהנא: דברי שמעון בן סירא (ספרים חיצונים, כרך שני, עמ' תלה—תקל), תל-אביב תרצ"ו.

תרגומים

התרגום היווני:

H. B. Swete: The Old Testament in Greek, Vol. II, Cambridge, 1907.

J. H. A. Hart: Ecclesiasticus, the Greek Text of codex 248, Cambridge 1909.

R. Holmes et J. Parsons: Vetus Testamentum Graecum cum variis lectionibus, IV, Oxford 1827.

התרגום הלטיני בוולגאטה מהדורה של Heyse-Tischendorf, או של Sabatier.

התרגומים הסוריים:

B. Walton: Biblia Sacra Polyglotta, t. IV, London 1657.

P. A. de Lagarde: Libri Veteris Testamenti Apocryphi Syriace, 1861.

A. M. Ceriani: Codex Syro-hexaplaris Ambrosianus, Milano 1874.

¹ רשימה זו כוללת רק מבחר של הספרות העוסקת בנוסחה ² על סדר התגלותם של השרידים ופרסומם השווה המבוא העברית ובהשוואתה לתרגומים העתיקים. § 61—62.

פירושים

- G. H. Box and W. O. E. Oesterley: The Book of Sirach (Apocrypha and Pseu-
 doepigrapha of the Old Testament (Vol. I, Oxford 1913; R. H. Charles בעריכת
 P. Hanstein: Das Buch Jesus Sirach, Bonn 1925.
 V. Ryssel: Die Sprüche Jesus', des Sohnes Sirachs (Apokryphen und Pseudo-
 epigraphen des Alten Testaments (I, Tübingen 1900, ed. E. Kautzsch.
 R. Smend: Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt, Berlin 1906.
 "Griechisch-syrisch-hebräischer Index zur Weisheit des Jesus Sirach", Berlin 1907.
 גם במהדורות השרידים כנ"ל של לוי, מרקוס, פטרס, שכטר-טילור, דוד כהנא, ובמהדורות של הספר
 השלם לאברהם כהנא וסגל הנ"ל.

מחקרים

- מ. צ. סגל: כתב יד החמישי של בן סירא העברי, תרביץ, שנה ב.
 בן סירא, תשובה לבקורת, תרביץ שנה ו.
 בן סירא ד לא, ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, שנה ט.
 לשוננו של בן סירא, לשוננו, כרך ז.
 יוסף קלוזנר: גנזי הלשון של בן סירא העברי, קובץ שפתנו, ב.
 על אלו יש להוסיף את המחקרים המרובים על השרידים העבריים שהופיעו במשך שנות התגלותם,
 1896–1900, בכתבי-עת המוקדשים למדעי המקרא והיהדות, ובפרט ב-REJ, JQR.
 W. Bacher, JQR o. s. IX, XII; REJ XL.
 L. Blau, REJ XXXV.
 H. P. Chajes, REJ XL.
 H. Herkenne, De Veteris Latinae Ecclesiastici capitibus I—XLIII, Leipzig 1899.
 I. Lévi: Un nouveau fragment de Ben Sira, REJ XCII (1932) (על כ"י ה).
 Le chapitre III de Ben Sira (1909) (תדפיס מספר היובל להרכבי).
 S. Lieberman: Ben-Sira à la lumière du Yeruchalmi, REJ XCVII.
 Th. Nöldeke: Bemerkungen zum hebräischen Ben Sira, ZAW XX.
 M. H. Segal: The Evolution of the Hebrew Text of Ben Sira, JQR ns. XXV.

ספר בן סירא

ראש דבר

רבות וגדולות נתנו לנו על ידי התורה והנביאים והאחרים שבאו אחריהם, ובעדם יש לשבח את ישראל על מוסר וחקמה. ולא לבד הקוראים עצמם צריכים להיות נבונים אלא גם לאלו שבחוץ [צריכים] האוהבים תורה להיות יכולים להועיל בדבור ובכתב.

אבי הנזקן ישוע נתן את נפשו עד מאד למקרא התורה והנביאים והספרים האחרים של האבות, וכשקנה לו בהם מדה הגונה נמשך אף הוא לכתב דבר הנוגע למוסר וחקמה, כדי שאוהבי תורה ישקדו אף על אלו ויוסיפו עוד יותר בנתיים לפי התורה.

לכן מתבקשים אתם לקרא את הקריאה ברצון ובתשומת לב ולסלח אם נראה שלא הצלחנו במלים ידועות שצמלנו באהבה לתרגם אותן. כי הנאמרים בעברית אין כחם שנה כשהם מצפיקים ללשון אחרת. ולא אלו בלבד אלא אף גם לתורה ולנביאים ושאר הספרים יש הבדל לא מצט כשהם נאמרים בשלהם.

כי בשנת שמנה ושלשים לאורגטס המלך פאתי למצרים וישבתי [בה] בימיו ומצאתי משנה מוסר לא מצט. וחסבתי לנחוח להקריב גם אני חריצות ידועה וצמל של אהבה לתרגם את הספר הזה. כי שקידה רבה ובינה הקרבתי במשך הזמן להביא את הספר לידי גמר ולהוציאו גם לחפצים לאהב תורה בארץ מגוריהם ומוכנים במדותיהם לחיות בתורה.

הקדמה זו נכתבה יוונית בשביל הקוראים האלכסנדריים. סגנונה הוא קשה, ופסוקיה, בניגוד לפסוקי הספר עצמו, הם ארוכים ומסובכים. נראה כאילו השתדל המתרגם להראות את כוחו ביוונית הספרותית, כדי למשוך אל ספרו את הקוראים המשכילים. להקדמה זו יש חשיבות יתרה מכמה צדדים. היא מוסרת לנו פרטים על המחבר ועל המתרגם, ועל הסיבות שהמריצו את המחבר לכתוב את הספר ואת המתרגם לתרגם אותו. בה נזכרת, בפעם הראשונה, חלוקת המקרא לשלושה סדרים, תורה ונביאים וכתובים, וכן נזכר בה בפעם הראשונה השם עברית כשמה של לשון המקרא¹. היא גם מפיצה אור על היחס של יהודי הזמן ההוא לכתבי הקודש.

ההקדמה חסרה ב ס, שנעשה מתוך ע, וגם חסרה בחבשי וערבי, ובכ"י 248, 157 של י.

ראש דבר, πρόλογος; 70: προσίμωv, הקדמה; חסר בכ"י סי'.

רבות: הכותב פותח בדברים על חשיבותם של ספרי המקרא, שלהם שייך גם ספר זה, ועל גדולתו של ישראל במוסר וחכמה שהפיצו ספרי המקרא בעולם (ד ו, ח; אבות ג יד: חביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה). — והאחרים: הספרים שבאו אחרי הנביאים, כלומר ספרי הכתובים. עדיין אין לכותב שם מיוחד לכתובים, מפני שבימיו עדיין לא נחתמה סדרת הכתובים¹. — מוסר וחכמה 253: חכמה ומוסר. — הקוראים: הבקיאים בקריאת המקרא והנוהגים לקרוא אותו באזני הציבור, כלומר הסופרים והחכמים; הש' התואר "קרא", בעל מקרא (ב' ברכות ל ב; פסיקתא דר"כ קסה ב). וכך מתורגם השם "סופר" בעזרא הגנוז ח ו אילך (עזרא ז יא ואילך). והכוונה שחובה על הסופרים החכמים לא רק להוסיף חכמה לעצמם אלא גם להפיץ חכמה בין ההדיוטות. — שבחוץ: הנמצאים מחוץ לחבורת הסופרים, או מחוץ לבית מדרשם. — האוהבים תורה, φιλομαθεύvτας: כלומר האוהבים להורות, והם

¹ הש' מ. צ. סגל, מבוא המקרא, ספר א, עמ' 5, 25; ספר ד, עמ' 812

"הקוראים" הסופרים הנזכרים מקודם, בהבדל מן אוהבי תורה (φιλομαθεῖς) הנזכרים להלן, שהם אוהבים ללמוד תורה, תלמידים.

ישוע: הש' נ לט, ומבוא § 1-2. — האבות: ספרי הכתובים שבאו מירושה מהאבות. — מדה של חריצות ושלמות, אז נתן אל לבו למלא את חובת הסופר ולהפיץ את חכמתו ברבים בספר זה (כד לדלו, לג יח-כ). הודעה זו שחקירה ודרישה בספרי המקרא קדמו לחבור הספר מתאמת על ידי ההשפעה העצומה של המקרא על הספר גם בתכנו גם בלשונו. — ישקדו אף על אלו, י: בהיותם מסורים, או נתונים (ἐννοχοι), לאלו; ג"א ἐννηχοι, חרוצים, או נבונים, באלו. — אלו: משלי הספר. — ויוסיפו: ירבו לעצמם שלמות מוסרית שילמדו מהספר להתנהג בחייהם לפי דרישת התורה (נ מא).

הקריאה בתרגום זה. — בעברית, י: בְּשִׁלְהֶם עֲבָרִית, בלשונם העברית המקורית. — כחם: כלומר אינם שומרים את כל משמעותם בשלמות. — אלו בלבד: הבדל זה שבין התרגום למקור נמצא גם בדברי המקרא שנעתקו מעברית ליונית, שגם הם לא נמסרו בשלמותם בתרגומם. חכם ארצישראלי זה מכריז כאן את חסרונותיו של תה"ש, בניגוד לדעת יהודי אלכסנדריה שבימיו, שהאמינו שתה"ש נעשה ברוח הקודש.

לאורגטס ἐπὶ E', על א'; הש' חגי א א, זכ' א א בתה"ש. והוא אורגטס השני המכונה פוסקון, 187-250 לפחב"ש; והש' במבוא § 7. — משנה: העתק וטופס של ספרי מוסר; ἰσόμοιον, ע"פ 7 libros, ספרים; הש' הארט, עמ' 264. אחרים מפרשים: הבדל, או דמיון, במוסר בין יהודי מצרים ליהודי א"י. — ידועה, או: מעט (τινα), ביטוי של עניות. — שקידה: חוסר שינה. — ולהוציאו: לפרסם אותו בין יהודי מצרים הנאמנים ליי ותורתו.

במקום הקדמה זו של הנכד המתרגם ליונית מצויה בכ"י 248 הקדמה אחרת של סופר יוני בלתי ידוע, שנמצאת גם בספר הנקרא Synopsis Scripturae Sacrae (סיכום תוכן כתבי הקודש), המיוחס לאתאנסיוס, שחי במאה הרביעית לסה"נ. היא נדפסה אצל הארט (עמ' XVIII) וגם אצל K. Klostermann, Analekta zur Septuaginta (לייפציג 1895), עמ' 16 ואילך. להקדמה מאוחרת זו אין כל ערך היסטורי לגבי תולדות הספר.

סדרה א אא — די

אא 11	כָּל ¹ חֲכָמָה מֵאֵת יי	וְעִמּוֹ הִיא לְעוֹלָם:
ב 2	חוֹל יָמִים וְנִטְפֵי גֶשֶׁם	וַיָּמִי עוֹלָם מִי יִסְפָּר:
ג 3	גִּבְהַ שְׁמַיִם וְרוֹחַב אֲרֶץ	וְתַהוֹם וְחֲכָמָה מִי יַחְקֹר:
ד 4	לִפְנֵי כָל נְבִרָאָה חֲכָמָה	וְעֶרְמַת תְּבוּנָה מֵעוֹלָם:
ה 6	שֶׁרֶשׁ חֲכָמָה לְמִי נִגְלָה	וּמַעֲרָמִיָּה מִי יוֹדֵעַ:
ו 8	אֶחָד הוּא חָכֶם נוֹרָא מְאֹד	יּוֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ יי:
ז 9	הוּא יִצְרָה רָאָה וַיִּסְפָּרָה	וַיִּשְׁפָּכְנָה עַל כָּל מַעֲשָׂיו:
ח 10	עִם כָּל בָּשָׂר כְּמַתְנָתוֹ	וַיִּרְבֶּנָּה לְאוֹהֲבָיו:
ט 11	יִרְאֶת יי כְּבוֹד וְהִדָּר	וְגִיל וְעֶטְרַת תְּפֹאֲרֹת:
י 12	יִרְאֶת יי מִשְׁמַחַת לֵב	וְנוֹתְנַת שְׂשׁוֹן וְשִׂמְחָה וְאַרְךְ יָמִים:
יא 13	יִרְאֶת יי תִּיטֵב אַחֲרִיתוֹ	וּבְיוֹם מוֹתוֹ יִתְבָּרַךְ:
יב 14	רֵאשִׁית חֲכָמָה יִרְאֶת יי	וְעִם נְאֻמָּנִים בְּרָחֶם נוֹצָרָה:
יג 15	עִם אַנְשֵׁי חֶסֶד מֵעוֹלָם תִּקְנָה	וְעִם זֶרַעַם תִּאֻמֵּן:
יד 16	שִׁבְעַ חֲכָמָה יִרְאֶת יי	וְתִרְוֹם מִפְּרִיָּה:
יה 17	כָּל בֵּיתָהּ תִּמְלֵא חֲמֻדָּה	וְאוֹצָרוֹת מִתְּבוֹאֲתָהּ:
יו 18	עֶטְרַת חֲכָמָה יִרְאֶת יי	תְּפָרִיחַ שְׁלוֹם וְחַיֵּי מַרְפֵּא:
יז 19	שִׁכְל וְדַעַת תִּבְיַע	וְכְבוֹד תּוֹמְכִיָּה תָרִים:
יח 20	שֶׁרֶשׁ חֲכָמָה יִרְאֶת יי	וְעֲנֻפִיָּה אֲרֶךְ יָמִים:

¹ מתורגם מן י

הערה: המספרים הלועזיים מסמנים את ספירת הפרקים והפסוקים בתרגום היווני ובתרגומים המיוסדים עליו

1. שבח החכמה א א־יח

הפתיחה מתארת את החכמה בשני גילוייה, החכמה העליונה הידועה רק ליי לבדו
והחכמה השוכנת בתוך בני אדם המתגלית בתור יראת יי

א. מקור החכמה הוא יי, והיא נשארת עמו לעולם

[א] כל חכמה החכמה בכל גילוייה השונים בעולם (יט יז), או: כל החכמה כולה בשלמותה
באה מאת יי, כי הוא בוראה ומקורה (כד ג, מש' ח כב). — מאת יי מקביל אל "ועמו"; או
אפשר לתרגם: מִיָּי (יא יז-יח). — ועמו החכמה הנאצלה והשלמה נשארת לעולם עם יי,
ורק חלק ממנה נתן לבני אדם (פ"ח). ללשון הש' איוב יב יג. ט: וְהָיָא עִמּוֹ מְעוֹלָם, כלומר
החכמה נמצאת עם יי עוד מלפני בריאת העולם (פ"ד).

ב־ג. מי יוכל לבוא עד תכונת החכמה?

[ב] גשם, או: מים (איוב לז כד בתה"ש). — יספר ט: יוֹכַל לְסַפֵּר, פירוש, ללשון השוה
תה' עח כז, איוב שם, יש' מג ט, מיב.
[ג] תה' קג יא, איוב כב יב, יא ח, לח יח¹. — ותהום מב כז, והכוונה לעומק של התהום
(איוב יא ח), כמו שמוכח מן ההקבלה אל "גבה" ו"רחב". — וחכמה בא אחרון בתור הדבר
היותר חשוב והיותר קשה לאדם לחקור ולהשיג בשלמותו; ט: וְתָהוֹם רַבָּה (בר' ז יא);
ז: וְעֵמֶק תְּהוֹם (כד ה), ת': ותהום וחכמה; גרסה זו נראית מקורית, כמו שנראה להלן.
תרגומים אחרים הרכיבו את הגרסות ותדגמו עֵמֶק תְּהוֹם וְחֻכְמָה; ע' סמנד. — יחקר ט:
יְמַלֵּד; ז: מִדָּד, אולי נשתבש להם יחקר—יִתְקַן שפירשו תִּפְן (יש' מ יב).

ד. החכמה נבראה לפני כל הבריאה

[ד] הטעם למה אי אפשר לאדם להשיג את החכמה, כי היא נבראה לפני כל נברא, ולכן
רק הבורא לבדו מכירה (פ"ז). — לפני כל כד י, מש' ח כב ואילך. וכבר ב"ס עצמו זיהה
את החכמה עם התורה (כד ט), ומזה יצא לרז"ל שהתורה נבראה לפני בריאת העולם: "תורה
מפני שהיתה חביבה מכל נבראת קודם" (ספרי דברים ז יב). — וערמת תבונה *σύνεσις*
φρονήσεως, בינת תבונה; אך ט: ועשנת הימנותא, וְעֲצֻמַת אַמּוֹנָה, ולכן ברור שבמקור
היה וְעֲרַמַת תְּבוּנָה (מש' א ד, ח ה יב). "ערמה" משמש כאן במובן טוב, כמו תמיד בס'
משלי, ופירושה מחשבה ומזימה נסתרת, והכשרון לעשות דבר בחריצות באופן שאחרים לא
יבינו את טעמו וסבתו; וכן "מערמיה" בפסוק הבא; השווה יט יט כא. "ערמת תבונה" הוא
נרדף ל"חכמה" שבטור א של הפסוק. לפי גרסה זו של י חוזר פסוק זה לפ"א, כמו שפ"ה
חוזר לפ"ב. אך ט גורס פסוק זה כך: מְכַל אֵלֶּה רַבָּה הַחֻכְמָה / וְעֲצֻמַת תְּבוּנָה מְעוֹלָם, ואם כן
פסוק זה הוא הסיפה של ההשוואה עם פ"ב-ג: אם אי אפשר לאדם לספור ולחקור את ששת
הדברים המנויים בפ"ב-ג (לפי גרסת ל בפ"ג), מכל שכן שאי אפשר לו לאדם להשיג את
החכמה שהיא עוד רבה וחזקה מהם (כד כט-ל). כמה כ"י זעיריים², ס"ה, ל ועוד מוסיפים:
(5) מְקוֹר חֻכְמָה דְּבֵר אֵל עֲלִיּוֹן / וְהִלְכוּתֶיהָ מְצוּת עוֹלָם.

¹ הש' חנוך ב יג ל: "מי מנה עפר הארץ או חול הים או נטפי המטר" וכ'.
² ע' מבוא § 72.

הֵיוּ. החכמה האמתית היא רק עם יי

[ה] שרש ט: שְׁרָשִׁי. — ומערמיה השווה מב כו (18): "מערומיהם" שמתורגם שם ב י ובל באותה המלה כמו כאן; ט: טמרי סכולתנותא, סְתָרִי בִינָה, אולי פירוש. "שרש" כאן אין משמעו מקור, או בניגוד לענף, אלא החלק הנסתר של החכמה, כמו שורש הצמח המכוסה באדמה; הש' איוב יג כז, כח ט, לו ל, והוא מקביל "למערמיה", כלומר מחשבותיה ומזמותיה הנסתרות של החכמה. אפשר לו לאדם לדעת את הצד הנגלה של החכמה כפי שהיא מתגלית בפעולותיה בעולם, אבל הצד הנסתר שלה, השורש והמערומים של החכמה, ידוע רק ליי לבדו, כמו שהוא הולך ומפרש. כמה כ"י זעיריים, ס"ה, ל ועוד מוסיפים: (ז) דַּעַת חֲכָמָה לְמִי נִגְלָתָה / וְרַב נִסְיוֹנָה מִי הֵבִין, כפל והרחבה של פ"ה.

[ו] ללשון הש' דב' ו ד, יש' לא ב, להלן מג לג, יואל ב יא, יש' ו א, תה' מז ט. — חכם יי הוא החכם היחידי מפני שהוא גם נורא מאד, ויושב על כסא המלוכה, כלומר רק ליי לבדו החכמה העליונה, מפני שהוא מאחד אותה עם הגבורה והממשלה; אך ב ט ובל חסר "חכם", וכנראה אינו מקורי. — מאד ט: לְבַדּוֹ. — יושב וכ' ט: אֱלֹהִים הַמוֹשֵׁל בְּכָל אוֹצְרוֹתֶיהָ, אולי גרס יושב-מושל, ופירש "כסאו" (כסאה), מן כסה, הדברים המכוסים של החכמה.

ז"ח. יי נתן מהחכמה לכל ברואיו

[ז] יצרה ט: חֲקָרָה, אולי מקורי, כמו איוב כח כז, שמשם לקוח טור זה; הש' גם ט' ברוך ג לב. — ראה כשברא את החכמה הביט והתבונן בה באהבה (בר' א לא). — ויספרה סיפר אותה לעצמו, כלומר עבר על כל פרטיה; או כמו קל בנחץ הפעולה: מנה אותה, כמו שתרגמו י ט; הש' ראב"ע לאיוב שם. — וישפכנה על יואל ג א ב, זכ' יב י: ט: וַיִּסְלַקְנָה לָ—. מעשיו הכוונה לבני אדם, כמו תה' קמה י. השכל ורגש המוסר הנמצאים בכל בני האדם ברב או במעט הם חלק מהחכמה שחלק להם הבורא. ואפשר ש"מעשיו" כולל גם בעלי חיים, והכוונה לרגש הטבעי הנטוע בכל בעלי חיים.

[ח] עם כך גם ט, אבל יותר טובה גרסת ל: צל, כמו בפסוק הקודם, ונמשך אל "וישפכנה". — כל בשר במ' יוכב, ועוד; לכל הברואים, או לסתם בני אדם, נתן את החכמה איש איש כפי חלקו ויכלתו, אבל לאוהביו, והם יראי יי שמדובר בהם בפסוקים הבאים, להם נתן את החכמה במדה מרובה. — כמתנתו ט: כְּרִצּוֹנוֹ נְתָנָה. — וירבנה כך ט: י: καὶ ἐχορήγησεν, נתן בשפע. פֶּעַל יוני זה מתורגם "יספיק" (לט מד (33)), ובתה"ש גם "כלכל, זון"; ואפשר ש י גרס: וַיִּסְפִּיקְנָה, או: וַיַּכְלִלְנָה. — לאוהביו ט: לְכָל יִרְאָיו, אולי מקורי. והש' ב' ברכות נח א: "הרואה חכמי ישראל אומר ברוך שחלק מחכמתו ליארי, חכמי אומות העולם אומר ברוך שנתן מחכמתו לבריותיו". 70, 253, ס"ה ל (אחרי פי"ג) מוסיפים: אֶהְבֵּת יי חֲכָמָה נִכְבְּדָה / לְאִשְׁרֵי יִרְאָה יִסְלַקְנָה לְמִרְאָהּ, כלומר הוא נותן אותה חלק לנביאים שהוא נראה אליהם כדי שיראוהו; ת' יִרְאָה אפשר שהיתה במקור העברי של תוספת זו: יִרְאָה, כלומר לטוב בעיניו הוא נותן חלק מהחכמה, ו"למראהו" הוא כפל טעות של "יראה", וכל החרוז הוא תוספת של פירוש לסוף פ"ח.

ט"א. החכמה שנתן לבני אדם היא יראת יי המברכת את האדם בחייו ובמותו

[ט] יראת יי זוהי התגשמות החכמה העליונה בחיי האדם (איוב כח כח). — כבוד והדר תה' ח ו. ט: קָדַר וְכָבוֹד. י מוסר את השם השני על ידי αὐχμημα, שבמקומות אחרים מתרגם

"תפארת" (למשל י כג (22), מה יב (8)), אבל "תפארת" נצרך כאן לטור שני. — וגיל: ט וגדל. — ועטרת תפארת ו לג, גם י כג, מש' ד ט.

[י] משמחת תה' יט ט. — ונותנת ט, ס"ה, 253 חסר, ואינו מקורי, כי הוא מאריך את הטור. — וארך ימים פי"ח, מש' ג ב יו; ט: וְחַיִּי עוֹלָם, כלומר אורך ימים לחיי עולם הבא; הש' ב' קדושין לט ב: "למען יאריכון ימך—לעולם שכולו ארוך". 70, 253, ס"ה ועוד מוסיפים: יִרְאֵת יְיָ מִתַּת מַּאֲת יְיָ / וְצִל גְּתִיבוֹת אֶהְבֶּה תַּעֲמִיד.

[יא] מפני צחות המליצה ולשם גיוון מדבר ב"ס בפסוק זה על ירא יי, במקום יראת יי. — אחריתו סוף ימיו, כמו ג כג. טור זה נמצא בס' מבחר הפנינים שער טו: "ואמרו מי שירא את אלהים תיטב אחריתו". — וביום מותו ט: וּבְאַחֲרִית יָמָיו. — יתברך שימות בשיבה טובה ויעזוב בנים צדיקים ושם טוב (מד יז, לט יד, ל ד"ה); כ"י B: יִמְצָא חֵן. מחרוזת זו, ט"א, נראה שמקומה המקורי הוא אחרי פי"ח, שהיא נמשכת אליו יותר יפה מאשר לפ"ח.

יב"ח. החכמה ויראת יי וברכותיהן

[יב] ראשית החלק המשובח והעיקרי של החכמה לאדם היא יראת יי (תה' קיא י, מש' א ז, ורש"י שם); ואפשר לפרש גם: תחלת החכמה (מש' ט י), כלומר כשירצה האדם לקנות לו חכמה יקנה לו בראשונה יראת יי שתלמדנו לסור מן הרע, ועל ידי כך יבוא להכיר גם את עשיית הטוב שהיא עיקר החכמה. — נאמנים הצדיקים (פכ"א, תה' קא ו, חב' ב ד, חשמונ' א ג יג). — ברחם ט: מִרְחָם אִמָּם (מט ט, נ לג). הנטייה לחכמה היא בטבע הצדיק שנולד עם יצר טוב, ולהפך הרשע נולד עם נטייה טבעית לרעה (תה' נח ד, חכמת שלמה יב י). — נוצרה י מוסיף: לָהֶם.

[יג] ממשיך את הרעיון של הפסוק הקודם: החכמה נועדה מקדם לצדיקים, וכנראה הכוונה לאבות ולבניהם בני ישראל. — עם וכ', כך לפי ט: עַם אֲנָשִׁי אֱמֶת הִיא וְהִיא מְעוֹלָם תִּקְנֶה, אבל "קושטא" (אמת) מתרגם ב ט גם: "חסד", כמו מט ד (3), וכך מוכח גם מן "חסדה" בטור ב ב ט (והש' מד א יג); י: עַם אֲנָשִׁים יְסוּד עוֹלָם קִנְיָה (מש' י כה, ולהלן לז לה), אבל ברור שנשתבש לו חסד—יסוד, תקנה—קננה (ע' סמנד). — תאמן עם זרע הנאמנים תאמן, כלומר תהיה נאמנה וקיימת; הש' "בית נאמן" (שמ"א ב לה), והוא לשון נופל, כמו יש' ז ט (הש' להלן מד יד). ט: יָקוּם חֲסִדָּה, פירוש.

[יד] יראת יי תשביע על ידי החכמה את רעבונם של אנשי חסד וזרעם ותרועה את צמאונם (יה ג, יש' נה א, מש' ט ה). ואפשר שהכוונה להצלחה חמרית, כמו להלן לב יז"ח, וכך גם בפסוק הבא (מש' ח יח). — שבע ט: ראשית, מן פי"ב. — ותרוע ט: וְטוֹב מְרִנָּה מְרִב פְּרִיָּה.

[יה] ביתה של החכמה (ד ה, יד כו; ל, מש' ט א); או של יראת יי, תמלא חמדה כדי ליתן לאוהביה (ח כא). ואולי היה במקור העברי: בֵּיתָם, כלומר של יראי יי. ט: אוֹצְרוֹתֶיהָ, מן טור ב. — חמדה ט: חכמה, שיבוש. — ואוצרות אולי מעיקרו ואוצרותֶיהָ, או ואוצרותֶיהָם. 70, 248, 253, ס"ה, ל מוסיפים בסוף הפסוק: וּשְׁנֵיהֶם מִתַּת אֱלֹהִים לְשָׁלוֹם, כלומר חכמה ויראת יי.

[יו] עטרת מש' יד כד; ט: ראשית, כמו פי"ב, כי הראשית היא עטרה; הש' שה"ש רבה, פתיחה: "מה שעשת חכמה עטרה לראשה שנאמר ראשית חכמה יראת יי". — תפריח ט: תִּרְבֶּה. — וחי"י: וּבְרִיאוֹת (ל יז), ט: וְחַיִּים וּמִרְפָּא, אולי מקורי; הש' מש' ד כב, 70, 248, 253, ס"ה מוסיפים: וּמִרְחִיב תִּפְאֶרֶת לְאוֹהֲבָיו.

[יז] ארבעה כ"יי הרבתיים¹ מקדימים: רָאָה וַיִּסְפָּרָה, מן פ"ז. — תביע כמו נחל גובע (יח

¹ ע' מבוא § 72.

כח, לט יב, נ מ, מש' יח ד). — וכבוד תה' קיב ט, מש' ג יו. — תומכיה ד יג, מש' ג יח. ט גורס פסוק זה כך: מטה עז ומשענת תהלה / וכבוד עולם לכל ההולך אחריה, המשכו של הרעיון של הפסוק הקודם: יראת יי היא עטרת וגם מטה עוז ומשענת תהילה וכבוד שהם סימנים של השליט (יח' יט יב יד, תה' קי ב).

[יח] יראת יי היא השורש, כלומר הראשית (פי"ב), שממנו יצמח עץ החכמה שענפיו נותנים פרי של אורך ימים. לציור של עץ הש' כד יד ואילך, מש' ג יח, ועוד. — שרש ט: שרשיה חיי עולם. 70, 106, 248, 253, ס"ה, 7 מוסיפים: (21) יראת יי תגרש חטאת / והעומד (בה) ישיב (כל) אף.

- איו²²¹ לא¹ ינקה אף רשע   כי חרון אפו מפלתו:
כ²³ עד עת יתאפק ארך אפים   ובאחרית יתן לו שמחה:
כא²⁴ עד עת יסתיר דבריו   ושלפתי נאמנים תספרנה חכמתו:
כב²⁵ באוצרות חכמה משלי שכל   תועבת רשע יראת אלהים:
כג²⁶ חפצת חכמה שמר מצוה   ויי ירבנה לך:
כד²⁷ כי חכמה ומוסר יראת יי   ורצונו אמונה וענוה:
כה²⁸ אל תמר ביראת יי   ואל תקרב אליה בלב ולב:
כו²⁹ אל תתלהלה בפני אדם   ובשפתיה השמר:
כז³⁰ אל תנשא פן תמוט   והבאת קלון לנפשך:
כח   וגלה יי מסתריך   ובתוך קהל יפילך:
כט   כי לא קרבת ליראת יי   ולבך מלא מרמה:
בא¹² בני אם קרבת לעבד את יי   הבן את נפשך לנסיון:
ב² הבן לבך וחזק   ואל תבהל בעת איד:
ג³ דבק בו ואל תרף   למען תגדל באחריתך:

- 4 ד כל הבא עליך קבל
 5 ה כי באש יבחן זהב
 6 ו האמן בו ועזרך
 7 ז יראי יי קוו לחסדו
 8 ח יראי יי האמינו בו
 9 ט יראי יי קוו לטוב
 10 י הביטו לדורות קדם וראו
 יא או מי עמד ביראתו ויעזב
 יב כי רחום וחנון יי
 יג אוי לרפי לב ורפי ידים
 יד אוי למוג לב כי לא יאמין
 יה אוי לכם אוברי תקוה
 יו יראי יי לא ימרו פיו
 יז יראי יי יבקשו רצונו
 יח יראי יי יבינו לבבם
 יט נפלה נא ביד יי
 כ כי כגדלו כן גם חסדו
 ובחלי ועני הארץ רוח:
 ואדם רצוי בכור עני:
 בטח בו והוא יישר אורחותיו:
 ואל תסורו פן תפלו:
 ולא יפשל שכרכם:
 ולשמחת עולם וחסד:
 מי האמין ביי ויבוש:
 או מי קרא אליו ויתעלם ממנו:
 וסולח לעונות ומושיע בעת צרה:
 ולרשע דורך על דרכים:
 על כן לא יחסה:
 ומה תעשו בפקד יי:
 ואזהביו ישמרו דרכיו:
 ואזהביו יפיקו תורה:
 ולפניו ישפילו נפשם:
 ולא ביד אדם:
 וכשמו כן מעשיו:

2. השגת יראת יי והמידות של ירא יי, א יט – ב כ

מן התיאור של החכמה בתור יראת יי עובר ב"ס לפרט במחרוזת הבאות את האמצעים שבהם יגיע האדם ליראת יי, ואת המידות והמעשים הנחוצים לירא יי

קשה הוא ההמשך של הפסוקים א יט-כט. יט-כא אין ענינם לכאן, אם לא שנאמר שבאים הם להביא לנו דוגמה ממידתו של ירא יי. ואין לומר שהם מדברים על ב"ס עצמו (פכ"א, כדעת פטרס, סמנד ואחרים), כי אי אפשר שב"ס היה משבח את עצמו רק בזה שאינו נוח

לכעוס כמו הרשע. כב-כט אפשר אולי לפרש, שבאו כעין הצעה לספר ואזהרות לקורא בו, אבל גם זה דוחק, כי כו-כט הן אזהרות כלליות, ואינן מיוחדות דוקא למי שבא ללמוד את החכמה. ואולי יש לנו בזה דוגמה של מנהג החכמים להכניס לתוך נאומיהם פתגמי חכמה מעניין אחר, כמו למשל מש' ו א-יט, ט ז-יב; איוב ה ו-ז, יא יא-יב, לה יא-יב, לו כ-כא; קהלת ד יג-ה יא, ועוד. במקום יט-כד של י יש ב ס י"ב פסוקים אלו:

- (1) אֲשֶׁרִי אִישׁ יִהְיֶה בָּהּ / וְהָיָא טוֹבָה לּוֹ מִכָּל אוֹצְרוֹת.
- (2) אֲשֶׁרִי אִישׁ יִקְרַב אֵלָיָהּ / וּבִפְקוּדֶיהָ יִשְׁתַּמֵּשׁ.
- (3) עֲטָרַת עוֹלָם תְּשִׁימָהּ / וּנְכוֹת עוֹלָמִים בֵּין קְדוֹשִׁים.
- (4) יִשְׁמַח בָּהּ וְתִשְׁמַח בּוֹ / וְאֵל תִּטְשֶׁהוּ לְעוֹלָמִי עוֹלָמִים.
- (5) מִלֵּאכֵי אֱלֹהִים יִשְׁמַחוּ בּוֹ / וַיִּסְפְּרוּ כָּל תְּהִלּוֹתָיָהּ.
- (6) סֵפֶר זֶה כָּלוּ מְלָאכִים / אֲשֶׁרִי אִישׁ יִשְׁמַע וַיַּעֲשֶׂנוּ.
- (7) שְׁמַעוֹנִי יִרְאֵי אֱלֹהִים / וְהֶאֱזִינוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ בְּדַבְּרִי.
- (8) מִי הֶחָפֵץ לְרֶשֶׁת חַיִּים / נִחַלַת עוֹלָם וְשִׁמְחָה רַבָּה.
- (9) כָּל דִּבְרֵי שְׁמַע וַעֲשֵׂה / וְתִכְתֹּב בְּסֵפֶר חַיִּים.
- (10) אָהֵב יִרְאֵת יְיָ / וְאֲשֶׁר בָּהּ לִבָּהּ וְאֵל תִּירָא.
- (11) קָרַב וְאֵל תֵּאָסֵר / וְתִמְצָא חַיִּים לְרוּחָהּ.
- (12) וּכְאֲשֶׁר קָרַבְתָּ / כְּגִבּוֹר וּכְאִישׁ חֵיל.

תוכן הפיסקה: 1-5, אושר האיש העוסק בחכמה ויראת יי; 6-9, קריאה ליראי יי להגות בספר זה כדי שיירשו חיים; 10-12, אזהרה לגשת ליראת יי בזריזות ובאומץ לב. 1. הש' נ מא, מש' ג יד, ח יא. — 3. עטרת: יש' סב ג. — קדושים: הם המלאכים (מב כד, איוב ה א, ועוד). — 5. ויספרו: מב כד. ס: ויספרו, כמו למעלה א ז ב י, ט. טעות זו מוכיחה שהפסוקים הם תרגום ב ס מתוך מקור עברי. — 8. תהל' לד יג. — 9. יש' ד ג, תה' סט כט. — 10. ואשר: מש' כג יט.

פסוקים אלו, שבודאי הם מתוך מקור עברי, ממשיכים את הרעיונות של א א-יח, והם מתאימים יפה למקומם כאן בתור מבוא לספר, בעוד שהפסוקים יט-כא של י אין מקומם דוקא בראש הספר. אבל מהעובדה ש 12 פסוקים אלו נשתמרו רק ב ס, ברור הוא שאינם של ב"ס אלא תוספת במקור העברי של ס.

יט-כא. הרשע הכעסן, ושכר ארך אפיים

[יט] הכעס עצמו יביא את מפלתו של הרשע הכעסן. — לא ינקה י: לא יוכל להנקות, הרחבה כמו למעלה פ"ב. — אף רשע י: ἄδικος ἄδικος, אף רשע; 70, 106, 248, 253, ס"ה ועוד: איש אף, או: בעל אף (ח כא). — חרון מה לד; כך כ"י סינ' בגליון, ל. שאר כ"י של י: ὄρη, שפירושו גטייה, ביחוד הכרעת כף המאזניים, אבל זהו שיבוש מן ὄρη, חרון.

[כ] עד עת עד שעת הכושר. — יתן נושא סתמי, כלומר לבסוף ישמח על התאפקותו מכעס. [כא] יסתיר לא יוציא את לבו בשעה שהוא כועס, אלא ימתין לדבר עד שתשקוט חמתו. — נאמנים איוב יב כ; כך כ"י B, כל כ"י האחרים: רבים, כמו לט יג. — חכמתו שהתאפק מלדבר בכעס.

כב־כד . איך להשיג את החכמה

[כב] חכמה אין פירושה כאן החכמה העליונה, אלא לימוד ומוסר של החכם המדריך את האדם בדרכי הטוב, והכוונה שהחכמה (או החכם המדבר בשמה) מלמדת במשלים, אבל הרשע שונא את משלי החכמה מפני שהם כוללים יראת אלהים. — משלי רוב כ"י של י גורסים: מִשָּׁל.

[כג] מצוה י: מְצוֹת, כלומר היה ירא יי (יה יה, לב לד). — ירבנה את החכמה (פ"ח).

[כד] יט יז, כא יב, מהו, מִשָּׁ יֵה לֵג, יב כב.

כה־כט . אזהרות שונות

[כה] ט מקדים: בְּנִי (ב א). שמע בקול יראת יי, וקרב אליה בלב שלם. — תמר ט: תִּכְחַשׁ. — בלב ולב תה' יב ג; י: בלב כפול; ט: בְּשָׁנִי לְבָבוֹת (ה יח יט כא).

[כו] תתלהלה י: ὑπεραυτῆς, שמתרגם "מתלהלה" (לב כב), "מתמוטט" (לג ב). כאן היה במקור תתלהלה, כמו שיש להסיק מן ט: "תתיקר", תתהלל, שיבוש מן תתלהלה. בתה"ש מתרגם פעל יווני זה "נרגן, חנף", אך פירושו הרגיל הוא: התנהג כמו צבוע, אחד בפה ואחד בלב. משמע זה הולם את הענין כאן ולב כב, ואולי גם מִשָּׁ כו יח. — בפני כך ט: לְעִין; י: בְּפִי, שיבוש מן "בפני", הִשָּׁ שיבוש כעין זה חיה. — הַשְׁמַר ט מוסיף: מָאֵד (כב לב). [כז] תנשא במ' כד ז. הגאווה תביאך לידי מפלה ובזיון (מִשָּׁ יו יח, כט כג). ט: אֵל תִּשָּׁנָא מִאֲמָרוֹ וְלֹא תִמּוֹט / וְלֹא תִרְבֶּה לְנִפְשָׁךְ קָלְלָה, שיבוש: תנשא-תשנא, והבאת-והרבית (= ולא תרבה), קלון-קללה, והוסיף: מאמרו.

[כח] וגלה ט: פֶּן יִרְבֶּה, אולי שיבוש: וְגָדַל. — מסתריך הִשָּׁ ד יה, יר' מט י, כלומר יי יגלה את המעשים הרעים שעשית בסתר; הִשָּׁ אבות ד ה: "כל המחלל שם שמים בסתר נפרעים ממנו בגלוי". ט: מוֹסְרוֹתֶיךָ. — קהל עדה הנאספת לשפוט את עושי הרעה (וז, כג לט, מִשָּׁ ה יד, יח' יו מ).

[כט] לא קרבת לא נעשית ירא שמים, אלא שמרת את המרמה בלבך, כך לפי י. אבל יותר טוב להשמיט לא, כמו ט, ג, והכוונה: קרבת ללמוד יראת יי אחד בפה ואחד בלב, בשעה שנשארת רשע בלבך. — קרבת ט: נִקְרַאתָ, שיבוש. — מלא יט כב.

א־ג . היה מוכן לנסיון, ואל תבהל מפני אסון

[א] בני קריאה של חיבה מן המורה לתלמידו, הרגילה בספרנו כמו בס' משלי, בייחוד בראש ענין חדש. — לעבד ז: לְעַבְדָּת, אבל יותר טובה גרסת ט: לִיקְרָאת יי (א כט כה). — הכן יח כב, מזכ; ט: מִסֵּר. — לְנִסְיוֹן ט: לְכָל נִסְיוֹנוֹת (ד יז, ו ו), ואולי היה במקור: נְסוּי, כמו לג א, מד כה. אם תרצה לקנות לך יראת יי (או לפי י: להתמסר לעבודת יי), עליך להיות מוכן גם ליסורים, שהם נסיון שמנסה בו יי את יראיו (דכ' ח ב).

[ב] חסר ב.ט. — הכן או: כוֹנֵן, כלומר אֱמֵץ. — בעת אִיד יח' לה ה, אל תבהל כשיבואו עליך אִיד ואסון.

[ג] תרף מִשָּׁ ד יג, אפילו בזמן של יסורים תחזיק ביי, ואז ייטב לך באחריתך; ב.ט הפסוק: דִּבַּק בָּהּ וְאֵל תִּרְפָּנָה / לְמַעַן תִּחְסַּף בְּאִוְרֵחוֹתֶיךָ (ג"א בְּאַחֲרִיתָהּ, מִשָּׁ יט כ), פירש על יראת יי שהיא החכמה.

ד י ו . הוה ארך רוח ביסורים הבאים לצרף את הצדיק

[ד] קבל גם את הרע (איוב ב י), ומזה הבטוי "קבלת יסורין" (אבות וו, ועוד). — ובחלי כך ס, וכעין זה ל, ומזה התוספת בכמה כ"י של י, ס"ה: ובחלי וְעָנִי בָטַח בּוֹ. י: ובחליפָה, כלומר שינוי, היינו לרעה (καὶ ἐν ἀλλάγμασιν), וכך מתרגמים עקילס ותיאודוטיון "חליפתי", איוב יד יד). ואולי היה במקור: ובחלף, כשיעברו ויבואו עליך עוני ויסורים, שנשתבש בתרגומים: וחליפה, וחלי. — הארך היה, קהלת זח.

[ה] כמו שהאדם בוחן ומצרף את הזהב היקר לו, כך מצרף ומטהר יי ביסורים את האדם החביב עליו (יש' מה י, זכ' יג ט, מל' ג ג, תה' סו י, מש' יז ג). — ואדם ו' השווי: כן אדם (ט כג, כב כג, ועוד). — רצוי מוכב, חסר ב.ס.

[ו] בו ס, ל: באלהים, 253: ביי. — בטח כך ס, 253, ס"ה: האחרים גורסים: נשר אוֹרְחוֹתֶיךָ וּבָטַח בּוֹ. ל מוסיף: שָׁמַר יְרָאָתוֹ וּבָה מְנַקֵּין (או: תַּתְּנֶשֶׁן, יא כה), והש' מש' ג ה ו, תה' לז ג.

ז ט . דברי עידוד ליראי יי

[ז] לחסרו ס: לטובו (פ"ט). — תסורו מאחריו, כמו שמפרש ס (ואל תאחרו מאחריו). — תפלו אם תסורו ולא תחזיקו ביי הסומך אתכם, אז תפולו (תה' לז כד).

[ח] יכשל לא יפול שכרכם, אלא יגיע אליכם בשלמותו. הצירוף "נכשל השכר" אינו נאות, ונראה שבא אגב הפעל הנרדף "תפלו" בפסוק הקודם, הש' מש' כד יו יז: ס שינה וכתב: ילין. כלומר יי לא יאחר מלשלם את שכרכם, על פי המצוה ויקרא יט יג.

[ט] לטיב ס: לטובו, כלומר אפילו בעת צרה קוו לטוב מאת יי. — ולשמחת יש' לה י, סא ז. — וחסר ס: וישוּעָה; כמה זעיריים וס"ה מוסיפים: כִּי מִתְּנַת עוֹלָם עִם שְׁשׁוֹן גְּמוּלוֹ; ל מוסיף: יִרְאִי יְיָ אֶהְבֹּהוּ וַיֹּאזֶר לְבַבְכֶּם.

י יב . הוכחה מהנסיון של העבר

לרעיון של הפסקה הש' דב' לב ז, תה' לז כה.

[י] ללשון הש' איכה איב, חב' אה, בר' יהו. — קדם ל: אָדָם, שיבוש.

[יא] עמד נשאר נאמן (נא נב, ע"ש; קהלת ח ג, מ' בבא מציעא ד ב: "עומד בדבורו"). — ויתעלם הסתיר את עצמו ולא עזר למתפלל (ד ב, לח יז, תה' נה ב, ועוד). ס י"א: הָבִיטוּ לְאֲשֶׁר מִקֵּדָם / וּלְמִדּוֹרוֹת עוֹלָם הִתְבּוֹנְנוּ וּרְאוּ. מִי הָאֱמִין בּוֹ וַיַּצִּיחֵנוּ / מִי בָטַח בּוֹ וַיִּטְשֵׁנוּ / אוּ מִי קָרָא אֵלָיו וְלֹא צָנְהוּ.

[יב] שמות לד וט, תה' קג ח ג, יר' יד ח. — יי כמה זעיריים מוסיפים: אָרְךְ אַפִּים וְרַב חֶסֶד, מן שמות לדו. — וסולח ל: וסולח בצת צרה לצונות / ומגן הוא לְכָל מְבַקְשׁוֹ בְּאַמֶּת. בט הפסוק: כִּי חֲנוּן וְרַחוּם יְיָ / וְשׁוֹמֵץ וּמוֹשִׁיעַ בְּכָל צַת צָרָה / וְשׁוֹמֵץ בְּקוֹל עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ (תה' קיא ד, כמה ח, קג כא, ועוד).

יג ייה . אוי לחסרי אמונה ובטחון

[יג] אוי חסר ב.ס. — לרכי וכ' או: ללִבְכוֹת רַכִּים וְיָדִים רְפוּת, כלומר לנבהלים בעת צרה העוזבים את בטחונם ביי (כה כז, דב' כח, יש' לה ג, איוב ד ג, ועוד). — דרכים מש' כחו יח, והכוונה לאיש ההולך בדרך יי כשהוא מצליח, ועוזב את יי כשתבוא עליו צרה. ס: לִב נָמַס וְיָד רָפָה / אִישׁ הַדּוֹרֵף עַל דְּרָכִים רַבּוֹת, שיבש רשע-איש, וניקד דְּרָכִים.

[יד] יחסה לא ימצא מחסה ביי; בט הפסוק: אוי ללב אשר לא יאמין / וגם הוא לא יקום (או: לא יאמן, א יח).

[יה] אוברי כינוי לחוטאים (מאד, יזיט, מש' יכח, יאז, איוב ח יג), אנשים שמחמת חטאתיהם אבדה תקותם שתהיה להם אחרית טובה בחיים. ט: אבירי, שיבוש. — תקוה ל מוסיף: העוזבים דרכי ישר / נישטו בדרך רע. — ומה הושע טה. — בפקד כשיפקוד את עוונכם; ט: בשפט.

יוריח. תכונות יראי יי

[יו] ימרו לטמג, יולג; ט: ישנאו. — פיו ט, ז: דברו.
[יז] יבקשו ישתדלו לעשות רצון יי (א כד, מש' יא כז) ואפשר שכוונת הפעל כאן וגם שם היא: יחפשו וימצאו (כמו שמ"א יג יד; הש' להלן נא מ), וזה מקביל יפה ל"יפיקו" בטור ב. — יפיקו ישיגו בשפע רב (לב כב, דיב, מש' ג יג, ועוד); י: ישבעו, ט: ילמדו תורתו.
[יח] יכינו לבבם לעשות רצונו (שמ"א ז ג), או יאמצו לבבם לבטוח בו (פ"ב). — ישפילו ז יב יז; ט: ירא אלהים יכין לקבו / ועוזבו מאבד רוחו; ז מוסיף: יראי יי יקמרו מצותיו / ויחכו צד לפקדתו, כפל מן יוביזא.

יט"כ. רחום הוא יי גם כשהוא עונש

[יט] אלו הם דברי יראי יי כשתבוא עליהם צרה, וכך מקדימים 253, ס"ה: לאמר. הפסוק לקוח מן שמ"ב כד יב, והוא חסר בט, אבל ההמשך לפסוק הבא, שנמצא גם בט, מוכיח שהוא מקורי.

[כ] וכשמו וכ' רק בט ובע ויו, והוא נצרך להשלים את החרוז. והכוונה כמו ששמו הוא אל, שפירושו תקיף וכליכול, כן גדולים מעשיו להושיע (שמ"א כה כה, ובפיוט של "ונתנה תקף": כי כשמך כן תהלתך; ושל "האוחז ביד": הודאי שמו כן תהלתו). ט מוסיף: ירא אלהים ירבה קננו / ונרעו יברך אחריו.

13 א ג	משפט ¹ אב שמעו בנים	וכן תעשו למען תחיו:
2 ב	כי יי כבוד אב על בנים	ומשפט אם חזק על בנים:
3 ג	מכבוד אב יכפר חטאת	וכאוצר מכבוד אמו:
5 ד	מכבוד אב ישמח מבנים	וביום תפלתו יענה:
6 ה	מכבוד אב יאריכו ימיו	וגומל על אלהים] מכבוד ² אמו:
7 ו	[ירא יי יכבוד אב	וכאדנים יכבוד יולדיו:]

¹ מתורגם מן י ² כ"י א ד"א ע"א שורה 1

- 8 ז בְּנֵי בְמֵאמָר וּבְמַעֲשֵׂה כְבוֹד אָבִיךָ עֲבוֹר יִשְׁיגוּךָ כָּל בְּרָכוֹת:
 9 ח בְּרַכַּת אָב תִּיָּסֵד שְׁרֵשׁ וְקָלִילת אִם תִּנְתֵּשׁ נִטֵּעַ:
 10 ט אַל תִּתְכַבֵּד בְּקִלּוֹן אָבִיךָ כִּי לֹא כְבוֹד הוּא לָךְ:
 11 י כְבוֹד אִישׁ כְבוֹד אָבִיו וּמְרֻבָּה חֲטָא מְקַלֵּל אִמּוֹ:
 12 יא בְּנֵי הַתְּחִינִק בְּכְבוֹד אָבִיךָ וְאַל תַּעֲזֹבֵהוּ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ:
 13 יב וְגַם אִם יַחֲסֹר מִדָּעוֹ עֲזֹב לוֹ וְאַל תִּכְלִים אוֹתוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו:
 14 יג צְדָקָת אָב לֹא תִמָּחֶה וְתִמּוֹר חֲטָאתָ הִיא תִנְתָּעַ:
 15 יד בְּיוֹם צָרָה תִזְכָּר לָךְ כָּחֶם עַל כְּפוֹר לְהַשְׁבִּית עֲוֹנֶיךָ:
 16 יה כִּי מִזִּיד בּוֹזֵה אָבִיו וּמִכְעִים בּוֹרְאוֹ מְקַלֵּל אִמּוֹ:

3. מצות כיבוד אב ואם, ג' א'יה

אחרי האזהרה על יראת יי באה האזהרה על כיבוד אב ואם; הש' מכילתא שמות כ יב:
 "הקיש כבוד אב ואם לכבוד המקום... הקיש מורא אב ואם למורא המקום... הקיש
 קללת אב ואם לקללת המקום"

א"ב. פתיחה: מצות כיבוד אב ואם היא מאת יי

[א] ל מקדים כאן פתיחה נוספת, שתכליתה לחבר פסקה זו לפסקה הקודמת המדברת על החכמה: בְּנֵי הַכְּמָה צִדְתָּ צְדִיקִים / וְזָרְעָם שָׁמַע וְאַהֲבָה, כלומר הצדיקים הם בני החכמה, והם זוכים שזרעם ישמעו להם ויאהבו אותם. — משפט כך אילו כ"י של י, ס"ה, ל. האחרים: לִי לְאָב שָׁמְעוּ בָּנִים, כאילו ב"ס הוא כמו אב המדבר אל בניו, אבל זה בא מתוך שיבוש יווני של εἰμῶ (לי) מתוך αἰμῶ (משפט). פירושו של "משפט" כאן הוא: מצוה, וכן בפסוק הבא, גם מא כ, והכוונה שמעו לדעת את המצוה של כיבוד אב ואם, ועשו אותה, כדי שתחיו, על פי הכתוב בשמות כ יב. — שמעו בנים קריאה בראשית ענין חדש (מא כ, כג ט, מש' ד א, ה ז, זכד, ח לב), כמו הקריאה הרגילה יותר "בני" (ב א). — למען דב' ד א, ה ל, ועוד; ט: בְּנֵי מִשְׁפָּט אָב שָׁמְעוּ וַעֲשׂוּ / לְמַעַן תִּחְיוּ חַיִּי עוֹלָמִי עוֹלָמִים, מפרש על חיי העולם הבא, כמו שפירש א"י; הש' ב' קידושין לט ב: "ולמען יאריכון ימך — לעולם שכולו ארוך".

[ב] על נתן לאב כבוד על ידי הבנים, או: שם על בנים את החובה לכבד את אביהם. — חוק או אפשר: קים. — בנים ט: ילדיה.

ג'ו . שכרו של מכבד אב ואם

[ג] אב ט: אָביו, מקביל ל"אמו" בטור ב. — יכפר חטאת במעשהו הטוב הוא מביא כפרה על עוונותיו (פכ"ח); ט: יִכְפְּרוּ חַטָּאֵיו. — וכאוצר או: וכגוֹנֵז, הש' ב' בבא בתרא יא א: "אבותי גנזו" וכ'; גם להלן כט יח, טוביה ד ט; הוא כאוסף אוצרות שיהנה מהם לאחר זמן; ט: וְאוֹצֵר, או: וְגוֹנֵז.

[ד] אב ט, ל: אָביו. — ישמח יזכה שבניו יכבדו גם אותו (מש' כג כד כה)¹. — מבנים ט: מִבְּנֵי. — יענה לב כא; ט: יִשְׁמַע וְיַעֲנֶה, כפל.

[ה] אב ט, 157: אָביו. — יאריכו שמות כיב; ט: יִרְבּוּ, דב' יא כא. — וגומל כך ט ("ורמא חובלא טבא"). המכבד אמו עושה חסד כביכול עם יי; הש' מדרש עשרת הדברות, דיבור חמישי: "כל המכבד אביו ואמו מעלה עליו הקב"ה כאילו מכבד אותו"; או פירושו שתשלום גמולו מוטל על יי. בי הטור: וְשׁוֹמֵעַ לִי מִנִּים אָמוּ, כלומר עושה נחת רוח לאמו. למשמע זה של "מניח" הש' יב ג, מש' כט יז, ב' שבת קנב א: "תנוח דעתך שהנחת את דעתי". — מכבד כאן מתחיל כ"י א של ע.

[ו] ע, ט חסר; טור א רק 70, 248, 253, ס"ה, ל. — וכאדנים כעבד המכבד את אדוניו; הש' ב' קידושין לא ב: "ואיזהו כיבוד (אב ואם) . . . מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא". — יולדיו י: בְּיֻלְדָּיו, כלומר ליולדיו.

ז"ח . ברכת אב וקללת אם

[ז] בני י חסר. — במאמר בדבר, או בדיבור (לזכב גל', וכ"י ד עם כ"י ב שם). להקבלת מאמר-מעשה, הש' מ' יבמות ב א: "עשה מאמר", ד ט: "עשה מעשה"; וכן "אומר ועושה", ברכת "ברוך שאמר", וברכה ראשונה אחרי ההפטרה. בי, ט הסדר הוא: בְּמַעֲשֶׂה וּבְמֵאמָר, אולי יותר מקורי, והכוונה תכבד את אביך לא רק במעשה אלא אף בדיבור, שיהא דיבורך אליו בנחת ובכבוד; הש' ירו' קידושין א ז: "יש שהוא מאכיל את אביו פטומות ויורש גיהנום, ויש שהוא כודנו לריחים ויורש גן עדן" וכ'. — אביך 70, 106, 248 מוסיפים: וְאִמָּךְ, אבל זה מאריך את הטור. — עָבוֹר בַּעֲבוֹר (לח היט, ועוד); קיצור זה מצוי בלשון הפיטנים, ואולי הוא מיד מעתיק². — ישיגוך דב' כח ב; י: תָּבוֹא עָלֶיךָ, ט: יָבוֹאוּ עָלֶיךָ, פירוש ע"פ דב' שם. — כל ברכות כל מיני הברכות; ט: כָּל בְּרִכוֹתָיו, י: בְּרָכָה מִמֶּנּוּ, כלומר הברכה של האב שבפסוק הבא.

[ח] ברכת אב בר' מט כו. הברכה של האבות תיסד ותחזק את שורש המשפחה, או הבית, של הבנים, וקללתם של האבות תעקור גם את המשפחה הנטועה והמבוססת. חרוז זה הוא דוגמה של המשכה הדדית: "אם" נמשך מטור ב לטור א, "אב" נמשך מטור א לטור ב, ובשני הטורים הכוונה לשני ההורים. וכך פ"י, פי"ה, מש' א ח, ד ג, ועוד³. — שרש בהעברה מליצה לבני אדם (י יו יז, מיח, מז לג, יש' יא א, נג ב, מש' יב ג), והכוונה למשפחה או הבית של הבנים. כמו שפירש ט: בָּתִּים, י: בָּתֵּי בָנִים, ומפני כך בא הפעל "תיסד". — נטע ממשיך את הציור של "שרש" במשמעו העיקרי, דבר שאפשר לנתוש אותו (פכ"ו, יר' כד ו, מב י, מה ד). וכעין זה ט: תִּשְׁרֹשׁ שָׂרֶשׁ, אך י: θεμέλια, יסודות, על פי השפעת "תיסד" הקודם.

¹ וההפך אחיקר הסורי: "אל תבוא עליך קללת אביך ואמך, פן לא תשמח בטוב בניך" (אב' ילין, אחיקר החכם, עמ' מג).

² וכבר התווכחו על קיצור זה קדמוני המדקדקים, ע' תשובות תלמידי מנחם, עמ' 49; תשובות תלמידי דונש, עמ' 31; ר"י גנאח בשרשיו, עמ' 352; הרקמה, שער ד'; ראב"ע בר' יב יג; רד"ק בשרשיו, שרש עבר; גם מלון בן יהודה,

ח"ט, עמ' 4267. ³ הש' מ.צ. סגל, תרביץ, שנה יח, עמ' 141-142; מבוא המקרא, ד, 1019-1020.

בהתאם לפירוש שורש-בית, שגם אותו אפשר לנתוש ולעקור (יר' לא לט). ואפשר שיש שיבוש בי מן $\theta\acute{\alpha}\lambda\omicron\varsigma$, שבט, נטע (הארט).

ט"י. כבוד ההורים וקלונם הם כבוד הבנים וקלונם

[ט] תתכבד אל תבקש לך כבוד על ידי השפלת כבוד אביך, ועל ידי העברת הממשלה של המשפחה לידך; הש' הביטוי "המתכבד בקלון חברו" (ב' מגלה כח א). — הוא י: $\alpha\tau\iota\mu\acute{\iota}\alpha$ (בשיבוש $\pi\alpha\tau\rho\acute{o}\varsigma$ (πρὸς) קלון אב, כפל מן טור א, או פירוש של "הוא".

[י] כבוד אין לאדם כבוד אלא אם יכבד את אביו. וכן ר"ש הנגיד, בן משלי, קלד: "והשמר בכבוד אב ואם כי בכבודך אבותיך כבודך"; מש' יז ו, בר' רבה פס"ג: "האבות עטרה לבנים". — ומרבה חטא ט: וְחֻטָּאִים רַבִּים, שיבש ומרבה-והרבה. — מקלל פי"ה, שמות כא ז. ט: "מן דמצער", המבזה, אולי גרס: מְקַלֵּה (י ל, דב' כז יו, גם מש' יה כ, ורש"י לשמ"א ג יג: "כל קללה לשון קלות ובזיון הוא"). בי הטור: וְחֻרְפָּה לְבָנִים אִם בְּקִלּוֹן, אולי שיבש ומרבה-וחרפה, ומקלל-ומקלה, שפירש כמו שם: קלון.

יא"ב. כבד את אביך אפילו בזקנתו, כששכלו עובר ובטל

[יא] התחזק בכל כחך; הש' מדרש משלי יה לא: "בא ולמד מיוסף הצדיק... שעמד ונתחזק בכבוד אביו", וכן הביטוי "נתחזק בתפלה" (ב' ברכות לב א). — בכבוד י: הַחֲזִיק בְּשִׁיבָתוֹ. — תעזבהו דב' יב יט. ט: תַּעֲזֹב כְּבוֹדוֹ, כלומר תכבד את אביך כל ימי חיך אפילו אחרי מותו; הש' ב' קדו' לא ב: "מכבדו בחייו מכבדו במותו". י: וְאַל תַּעֲזָבֵהוּ בְּחַיָּיו, ממשיך לפסוק הבא, ומפרש שגם כאן מדובר על התנהגות הבן כלפי אב זקן; ואפשר שגרסה זו היא מקורית; הש' טוביה ד ג, המיוסד על פסוקנו, וכולל גם גרסת ע, גם גרסת י¹.

[יב] ואפילו אם שכלו הולך וחסר, והוא משתטה מרוב זקנה, הנח לו לעשות כל מה שירצה, ואל תביישנו בגערה; הש' ב' קידו' לא א: "ובאתה אמו... וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו ולא הכלימה"; שם לב א: "עד היכן כיבוד אב ואם... כדי שיטול ארנקי ויזרקנו לים בפניו ואינו מכלימו"; אליהו רבה פכ"ה: "אפילו רירו של אביו יורד על זקנו ישמע לו מיד"; דרך טובים, הוצ' עדלמאן, עמ' 25: "השמר לך ושמר נפשך פן תבז אבותיך בזקנותם ותאמר בלבך קצרה דעתם וחסרה תכונתם". — מדעו שכלו (יג י, יט כ, כה ד). — עזוב לשון נופל על "תעזבהו" בפסוק הקודם, במשמע אחר. ואולי יש לפרש: סלח לו. ט: שבוק. — כל ימי חייו י: בְּכָל חַיָּלָה, שיבוש מן "כל ימי חיך", כמו ע בפסוק הקודם.

יג"ד. מצוה זו תזכר לך בשעת צרה וחטא

הש' פ"ג, פכ"ח.

[יג] צדקת אב סמיכות של המושא: הצדקה שעושים לאב. — לא תמחה אלא תשאר תמיד כתובה ורשומה, כלומר לא תשכח, כמו שפירשו י, ט (נחמ' יג יד). — ותמור ותמורת, חלף, וכן ד ט, ס' יצירה פ"ד, בר' רבתי, אלבק א א ("תמור חיים מות, תמור שלום רע")

¹ ואלו הם דברי הכתוב שם, י כ"י B: "ואל תבז לאמך, כבדה כל ימי חייה, ועשה הטוב לה ואל תעצבנה", כ"י סי': "וכבד את אמך, ואל תעזבנה כל ימי חיך, ועשה הטוב בעיניה, ואל תעצב את רוחה בכל דבר". ובכן שתי הנוסחות גרסו שם את הפעל עצב, כמו י של ב"ס, אבל כ"י סי' גרס גם "ואל תעזבנה כל ימי חיך", כמו ע של ב"ס. הארמי, המתאים על פי רוב לכ"י סי', כותב שם: "ולא תשבקינה כל יומי חייה", גרסה מעורבת, וגם אין אצלו הפעל עצב; הש' גם י. לוי, REJ, כרך 44 (1902), עמ' 293.

וכ'), ובלשון הפייטנים: הש' תבונם = תבונתם (הושע יג ב), תאונים (יח' כד יב), מן און. ואפשר שצורה מקוצרת זו היא מיד מעתיק¹. — תנתע קשה לפרש כמו נתעו (איוב ד י) במשמע של עקירה (ד. כהנא). גל': תַּנְטַצ, וכן ט, וזוהי הגרסה המקורית, והיא שבה אל הציור של נטיעת משפחה ובנין בית שבפ"ח. והכוונה שצדקה זו תהיה נטועה ותעשה פרי טוב במקום החטא. לציור הצדקה כנטע הש' הושע י יב יג, מש' יא ל. י גורס, או מפרש: תַּנְנָה, כמו בית, כמו י בפ"ח. ר"ל גינצבורג גורס: תַּנְתֵּן, ומפרש שהצדקה להורים משמשת במקום קרבן חטאת, אבל זה רחוק, כי היה צריך לומר "ותמורת", ולא "תנתן" אלא "תקובל". [יד] תזכר להצילך מרעה, בניגוד ל"תמחה", תשכח (פיי"ג). — כחם כמו חום השמש הממס את הכפור, כך תשבית צדקה זו את עיוונך (שמות יו יד כא, יש' יח ד, יח' כג כז). — כפור י, ט: קָרַח, פירוש. — להשבית י: כֵּן יִמְסוּ, פירוש הממשיך את הציור של חום על כפור. [יה] חתימה. — כי מזיד כלומר רשע העושה להכעיס את הבורא, כמו טור ב; ט: כי מַגְדֵּף; י: כְּמַגְדֵּף, פירוש של מזיד, החוטא ביד רמה, על פי במ' יה ל. — בוזה מש' יה כ; י: עֲזֹב. — ומכעיס בוראו הש' ב' סנהד' קג ב: "כלום אני עושה אלא להכעיס את בוראי"; י מחליף את הבינונים: וּמְקַלֵּל מְבוֹרָאוֹ מְכַעֵס אִמּוֹ, ט: וּמְקַלֵּל מְבוֹרָאוֹ מְקַלֵּה אִמּוֹ, "מקלה" מקביל יפה ל"בוזה" (ע' לפ"י).

גיו¹⁷³ בְּנֵי בְּעֶשֶׂרֶךְ הִתְהַלְּךְ בִּעְנָוָה וְתֹאחֵב מִנּוֹתָן מִתְּנוֹת:
יז¹⁸ מַעַט נַפְשֶׁךָ מִכָּל גְּדוֹלַת עוֹלָם וּלְפָנַי אֵל תִּמָּצֵא רַחֲמִים:
יח²⁰ כִּי רַבִּים רַחֲמֵי אֱלֹהִים וְלַעֲנָוִים יִגָּלָה סוּדוֹ:
יט²¹ פְּלֹאוֹת מִמֶּךָ אֵל תִּדְרוֹשׁ וּמְבוֹסָה מִמֶּךָ אֵל תִּתְּקוֹר:
כ²² בַּמָּה שֶׁהוֹרֵשִׁית הַתְּבוּנָן וְאִין לָךְ עֵסֶק בְּנִסְתָּרוֹת:
כא²³ וּבִיּוֹתֵר מִמֶּךָ אֵל תִּמּוֹר כִּי רַב מִמֶּךָ הָרְאִיתָ:
כב²⁴ כִּי רַבִּים עֲשִׂיתוּנִי בְּנֵי אָדָם וְדַמְיוֹנוֹת רָעוֹת מִתְּעוֹת:

4. ענווה, ג יז-כב

מצות כיבוד אב ואם, הדורשת שאדם יהיה עניו בפני אבותיו, מביאה אח בן סירא לדבר על הענווה בכלל, גם בחיים החברתיים וגם בחיים השכליים

יו"ח. היה עניו אפילו אם אתה עשיר, ואל תבקש לך גדולה

[יו] בעשרך אפילו אם אתה עשיר; י: בְּמַעֲשֶׂיךָ, כנראה שיבש וגרס בעסקך-בעסקין (יא יא). — מנותן יותר מאיש שנותן מתנות, שאוהביו רבים (מש' יט ו). כך ט, וכעין זה גם

¹ לדעת ר"ל גינצבורג בא קיצור זה מפני שהשם תמורה נתיחד בלשון המאוחרת למושג הטכני של קרבן. אולם השם תמורה במשמעו הרגיל נמצא גם כן בלשון המאוחרת, כמו שה"ש רבה ו ב, ושם המדרש "מדרש תמורה".

² כ"י א ד"א ע"א שורה 8

י: מֵאָדָם רְצוּי (ב.ה). אך יותר טוב לפרש שהכוונה ליי הנותן את העושר בתור מתנה (ד.כהנא). לפי זה מקביל טור ב זה לטור ב של הפסוק הבא כמו שטור א מקביל לטור א של הפסוק הבא.

[יז] מֵעַט הִקְטֵן אֶת עֲצֻמְךָ כִּאִילוֹ אֵינְךָ רֹאֵי לְגִדּוּלוֹת שֶׁל הָעוֹלָם. "מעט" במשמע זה מצוי במשנאית (כמו "מעט" את עצמך, ב' חולין ס.ב). — מכל ס: בְּכָל י מתרגם: יותר שאתה גדול יותר מעט נפשך, גרס: בְּכָל גִּדּוּלוֹת, או: בְּכָל גִּדּוּלְתָּךְ, והשמיט "עולם". — גְּדוּלָּת כך מנוקד בכ"י, והכוונה הגדולה הרבה והכבוד הגדול שבעולם, מ"ר להפלגה, כמו דה"א יז יט כא'. — עולם במשמע המשנאי של תבל (ד.כד, יו.ט). — ולפני שימוש מאוחר ת' בְּעֵינֵי, כמו בארמית (מב.י, אסתר ח.ה). — אֵל כך מנוקד בכ"י.

[יח] רַבִּים שֶׁמֶ"ב כֹּד יֵד, תה' קיט קנו. — רחמי י: גְּבוּרוֹת. — יגלה נכתב בכ"י פעמיים, והראשון נמחק ע"י קו לרוחב האותיות. — סוּדוֹ דִּיח, עמוס ג.ז, תה' כה יד, מש' ג לב, ב' נדרים לחא: "אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גיבור ועשיר וחכם ועניו". ס: יָגְלוֹ סוּדוֹתָיו, ניקד יָגְלָה, וכן בכפל שנמצא בכמה כ"י של י, ס"ה לפני פסוק זה: (19) רַבִּים רָמִים וּמַהֲלָלִים / וְלַעֲנָוִים יָגְלוֹ סוּדוֹת (ג"א: יָגְלָה סוּדוֹתָיו), "רמים ומהללים" שיבוש מן "רחמי אלהים". י גורס כל הטור: וּמַעֲנָוִים יָכָד.

יט-כב. אל תבקש לך גדולות בחקירת מסתרי הבריאה, כדי שלא תטעה מדרך האמת

אזהרה זו לא באה להזהיר נגד חקירות בהשגחת הבורא בעולם שאנו מוצאים בספרנו ובספרי המקרא, אלא נגד חקירות במעשה בראשית ובמה שאחרי הטבע, "מה למעלה ומה למטה, מה לפניו ומה לאחור" (מ' חגיגה ב.א), שכנראה רבו בישראל כבר בימי ב"ס על ידי השפעת חכמת יוון. וכך פירש רב סעדיה: "לעזוב את העיון במה שהוא חוץ לעולם ובמה שקדם לו" (רס"ג ס' הגלוי, הוצ' הרכבי, עמ' קעח).

[יט-כ] שני פסוקים אלו מובאים בגרסה פחות או יותר שונה, ביחוד בפ"ט, בכמה מקומות בספרות רז"ל ובספרות חכמינו הבינאיים, היינו: ב' חגיגה יג.א, ירו' חגיגה ב.א, בר' רבה פ"ח: ילקוט איוב כד בשם ר' אליעזר בשם ר' פדת: מדרש כונן (ילינק, ביה"מ ח"ב, עמ' 34); רס"ג, ס' הגלוי שם, ובהקדמה לפירושו לס' יצירה (הוצ' למברט, עמ' 6), בשם אלעזר בן עיראי: רמב"ם, מורה נבוכים, ח"א, פל"ב: ר"א מגרמיזא, ס' הרוקה, הלכות חסידות, שורש קדושת היחוד: רמב"ן בהקדמה לפירושו לתורה, ועוד. הש' ביחוד מ.צ. סגל, קבץ רס"ג (הוצ' פישמן), עמ' קח-קי.

[יט] כך בערך בבבלי שם ורס"ג. אך בירו' שם: ר' אלעזר בשם בר סירה, פְּלִיאָה מְמָה מֵה תָּדַע / עֲמוּקָה מִשְׁאֹל מֵה תִּחְקֹר, הושפע מן תה' קלטו, איוב יא.ח. "מה" היא מלת השלילה: לא (יג.ב, מל"א יב.י, שה"ש ח.ד). בבר' רבה שם יש גרסה מורחבת על ידי כפל: "ר"א בשם בר סירא אמר, בְּגִדּוֹל מְמָה בַּל תִּדְרוֹשׁ / בְּחֻזֶּק מְמָה בַּל תִּחְקֹר / בְּמוֹפְלָא מְמָה בַּל תִּדְעַ / בְּמִכּוּסָה מְמָה בַּל תִּשְׁאַל". י, ס: קָשָׁה מְמָה אֵל תִּדְרֹשׁ / וְחֻזֶּק מְמָה אֵל תִּחְקֹר. — פלאות הם מעשה בראשית (יא מג.כט), שהם קשים ומכוסים מבני אדם (דנ' יב.ו, גם תה' קיט קכט). אך ההקבלה אל "ומכוסה" בטור ב דורשת גם בטור א לא שם אלא בינוני, כמו "במופלא" של בבלי ורס"ג, ולא "בנפלא" (לט כא, כדעת סמנד). כי נוסף לעדות הבבלי ורס"ג (וגם בר' רבה) יש במ"ם הבנין של "במופלא" צלצול דומה ל"ומכוסה". י, ס: קָשָׁה

¹ ואפשר שיש לנקד לפי הכתיב: גְּדוּלָּת; השוה כתיב וקרי כיוצא בו, תה' קמה ו. ² בהבאה שבס' הרוקה הגרסה: ברחוק

(χαλεπώτερα, "דקשין") אינו תירגום חפשי של "מופלא" (סמנד), אלא גרסה אחרת, כמו שנראה מן הכפל "בגדול" של בר' רבה. סי', ס"ה, 253: βαθυτέρα, 7: altiora, צמק, כמו גרסת ירו': הש' "עמוקה" בטור ב בירו', גם קהלת זכד. — תדרוש ירו': תדע, וכן בטור הנוסף בבר' רבה (איוב יא ח, תה' קלטו (דעת))¹. — ומכוסה בהשאלה: דבר הנסתר, הש' ב' פסחים קיט א: "המכסה דברים שכיסה עתיק יומין, ומאי נינהו, סתרי תורה". — תחקור בר' רבה: תשא, מקביל ונרדף לפעלים חקר, דרש (דב' יגיה).

[כ] שהורשית הש' ב' חגיגה יג א: "עד כאן יש לך רשות לדבר מכאן ואילך אין לך רשות לדבר": י: שצוית, כלומר, תתבונן בנגלה, והוא התורה והמצוות. — התבונן ולה. — עסק ענין (יא יא, לח כו), וכן בדפוסים של ירו' נמצא "ענין", ת' "עסק" שבדפוס ויניציה; י: צרף, כלומר תועלת; ט: "תוכלנא", בטחון, כנראה שיבוש מן "סוכלא", בינה והבנה². — בנסתרות מב' כח, דב' כט כח; ט: "על כסיתא", במכוסה, אולי פירוש של "בנסתרות", הש' פירושנו ל"ומכוסה", פי"ט.

[כא] וביותר ובמה שרב ממך (טור ב), הש' יא יד, יכח, אסתרוו, קהלתו ח. — ממך י: ממעשיו, ט: ממעשיו, שיבוש. — תמר קשה לפרש כאן במשמעו הרגיל: אל תמרוד (שמות כג כא), אם לא שנפרש ש"וביותר ממך" הוא כנוי ליי, כלומר הגדול ממך, אך אין זה מתאים לתקבולת שבטור ב ("רב ממך"). ואולי צריך לנקד תמר, מלשון "המרו זה את זה" (ב' שבת לא ב), כלומר אל תתגרה. י, ט תרגמו באופן חפשי: אל תתעסק. על פי "עסק" שבפסוק הקודם. בכ"י אפשר לקרוא גם "תמד", ור"ל גינצבורג סובר שזהו כמו תאמד, מלשון אומדן, כלומר אל תשער השערות. אבל אין לפעל אמד משמע מופשט כזה. — רב ממך אף מה שנגלה לך הוא גם כן יותר מבינתך, כמו שפירש י: רב מבינת אדם. ואולי נשתרבו לכאן המקור העברי של י "בני אדם" מן הפסוק הבא, ששם הוא חסר ב'; ע' להלן. [כב] רבים מחשבותיהם של בני אדם הן רבות ושונות, טובות ורעות. — עשתוניי כן מנוקד בכ"י (תה' קמו ד), ובא כאן בצורת הזכר כמו בארמית. — בני אדם בנגוד לתורת יי. — ורמיונות מחשבות, מקביל ונרדף אל "עשתוניי". וכן "דמה" בפיעל פירושו חשב (יש' יז, אסתר דיג, ועוד): המחשבות הרעות שבלב האדם גורמות לו שיתעה מדרך האמת כשהוא מעז לחקור במה שהוא למעלה מבינתו, כמו שקרה לאלישע בן אבויה שנכנס לפרדס ו"קיצץ בנטיעות", ונתפס לכפירה בעיקר (ב' חגי' יד ב). התואר "רעות, מתעות" בא בסיום הנקבה אגב גררה של צלצול הסיום בשם "דמיונות". — רעות בכ"י אפשר לקרוא גם דעות. בי הפסוק: כי רבים התעה שיאם (ὑπόληψις) / ודמיונות רעות התעו דעות, כלומר השיא, או ההתנשאות והגאווה (איוב כו), הביאה רבים לידי טעות וכ'; שיבש עשתוניי — התעה שיאם, והשמיט בני אדם, וכפל רעות-דעות.

גכג 263 לֵב³ כְּבִיד תְּבִאֵשׁ אַחֲרִיתוֹ   וְאוֹהֵב טוֹבוֹת יִנְהֵג בָּהֶם:
כד 27 לֵב כְּבִיד יִרְבּוּ מִכְּאֲבִיו   וּמִתְחוּלָּל מוֹסִיף עֲוֹן עַל עֲוֹן:

¹ ולא כדעת באכר (JQR o.s., כרך XII, עמ' 287) שזהו טעות שיצאה מתוך הקיצור תד' (=תדרש).

² בכ"י מינכן ב' חגיגה שם הגרסה: "חקר" ת' "עסק", וברוקח שם: חקרי נסתרות.

³ בכ"י א ד"א ע"א שורה 14.

כה 25 בִּיאִין אִישׁוֹן יַחֲסֵר אֹר וּבִיאִין דַּעַת תַּחֲסֵר חֲכָמָה:

כו 28 אֵל תַּרוּץ לְרַפְאוֹת מַכַּת לֵץ כִּי אֵין לָהּ רַפּוּאָה

כִּי מִנְטַע רַע נִטְעוּ:

כז 29 לֵב חָכָם יִבִּין מִשְׁלֵי חֲכָמִים וְאֵין מִקְשָׁבַת לְחֲכָמָה תִּשְׁמַח:

כח 30 אִישׁ לֹזֶהֶטֶת יִכְבוּ מַיִם בֶּן צִדְקָה תִּכְפֹּר חַטָּאת:

כט 31 פּוֹעֵל טוֹב יִקְרָאנוּ בְּדַרְכֵּיו וּבַעֲת מוֹטוֹ יִמָּצֵא מִשְׁעָן:

5. לב כבד ולב חכם, ג כג-כט

קשה לעמוד על ההמשך שבין פסקה זו לקודמת. אפשר שהדיבור על המחשבות הרעות של בני אדם (פכ"ב) הביא את בן סירא לדבר כאן על הלב הכבד של הלץ והרשע, ובניגוד לו לב החכם

כג-כד. גורלו של לב כבד

[כג] סדר הטורים מסורס ברוב כ"י של י. — כבד קשה עורף שאינו שומע בקול מוסר (שמות ז יד, ח כח, ועוד). ההפך מלב החכם המקשיב למשלי החכמה (פכ"ז). — תבאש במשמע הארמי (דנ' ויה), סופו יהיה רע. כ"י 296, 106: תִּכְבֵּד, על ידי השפעת "כבד". בכ"י B נכפל כל הטור בחילוף זה של תבאש-תכבד. — טובות במובן המוסרי: הטוב והישר, הפך מן "לב כבד". — ינהג כלומר את דרכו בחיים, יבלה את ימיו, כמו "נהג", "מנהג" בלשון המאוחרת (מ כז, לח ל, קהלת ב ג). — בהם בטובות, כאן במובן החמרי, כלומר האוהב את הטוב והישר ינהג ויבלה את ימיו בטוב ובהצלחה. לפי זה התקבולת בין הטורים היא ניגודית. אך לפי י התקבולת היא נרדפת: וְאוֹהֵב סִפְנָה בָּהּ יִפֹּל, פירש "לב כבד" בעל העזה המסכן את נפשו (מש' כח יד). אולי גרס טיבות-טובה, שנשתבש לו "חֹכְמָה" ושתרגם: סכנה (κίνδυνος), כמו שתה"ש תרגם "וחיבתם" (דנ' א י): וסכנתם, אך ת' "יפול" נמצא ברוב כ"י של י וב ל: יאבד, אולי מעיקרו: יִהָרַג, שיבוש מן "ינהג". ל מוסיף: לֵב דוֹרֵךְ עַל דְּרָכִים לֹא יִצְלִיחַ (ג"א: לֹא יָנוּחַ) / וְלֵב נִשְׁחָת בָּהֶם יִפְשֹׁל, הרחבה של פכ"ג; והש' ב יג.

[כד] ממשיך את הרעיון של פכ"ג. — ירבו י: יִכְבְּדוּ, כמו שני הזעיריים בפסוק הקודם. — ומתחולל כינוי לרשע (איוב יה כו), וכך מפרש י: חוֹטֵא, ס: בּוֹגֵד; ויש מגיהים: וּמִתְחַלֵּל, כלומר לץ. — עון הז, אבל כאן פירושו כנראה: עונש על העוון (תה' סט כח, שמ"א כח י). כלומר הרשע מוסיף עונש על עונש, ורבים הם מכאוביו.

כה-כו. חוסר דעת ומכת לץ

[כה] כמו שאי אפשר לראות את האור בלי אישון עין, כך אי אפשר להשיג את החכמה בלי דעת. "דעת" כאן פירושה היכולת להשיג ולהבין דבר (כמו בר' ב ט, דב' ד מב). לרשע וללץ אין חכמה מפני שחסרה להם יכולת הדעת. בי נמצא פסוק זה רק 248, 253, ס"ה.

בין פכ"ב ופכ"ג (25). — יחסר י מוסיף: לך. — תחסר חכמה י: אל תגד *ἐπαγγέλου*, אבל פועל זה בתה"ש מתרגם לפעמים "יעץ" ולכן אפשר שגרס: אל תיעץ (סמנד). ט טור ב: ואם כהן אפה מדעת אל תיעץ לפתות, ונראה שגרס: ובאין דעת אל תיעץ (או תאייץ?) לפתות, וגרסה זו נשתבשה בע בפסוק הבא: אל תרוץ לרפאות. ואולי היתה גרסה אחרת לטור ב: באין דעת אין יצעה (איוב מב ג), ונשתנה "אין עצה" ל"אל תיעץ". [כו] תרוץ אל תשתדל ותתאמץ לרפאותו (מש' ט ז ח). אולם הצורה המקורית היא כמו י, ט, שגורסים במקום שני הטורים הראשונים: מפת לך אין לה רפואה. גרסת ע נתהוותה על ידי כפל ושיבוש של הפסוק הקודם. כמו שהערנו כבר. — מכת לך היא חוסר דעת; הש' המשל המיוחס לאחיקר¹: "אם יחלה החכם ירפאהו הרופא, ולמחלת כסיל אין לו רפואה"; מבחר הפנינים, שער מב: "השוטה אין לו רפואה, והוא מדוה שאין לו תקנה"; משלי חכמים, קי: "אין רפואת השוטה כי אם להתרחק ממנו". וללשון הש' מס' דרך ארץ זוטא: "המלשין אין לו רפואה". — מנטע שרשו של הלך הוא רע; י: כי נטע רע השריש בו, פירוש; והש' יש' יא א, יד כט, תה' נא ז.

כזכט. וההפך, לב חכם ושכרו

[כו] יכין מפני שיש לו דעת. — משלי חכמים י: מָשָׁל. — ואזן מש' ב.ב. — תשמח תהיה שמחה ומאשרת בחיים (פכ"ג). — לחכמה תשמח ט: תִּשְׂמַח בַּחֲכָמִים, שיבוש; י: תִּמְדַּת חָכָם, כלומר החכם מתאוה שתהא לו אוזן מקשבת, שיבש לחכמה—לחכם, תשמח—חמדת. [כח] כמו שהמים מכבים אש לזהטת, כך ודאי שהצדקה תכפר חטאת, הש' הציור פי"ד, תה' קד ד; גם למעלה פ"ג, דנ' ד כד; ב' ב"ב י ב: "כשם שהחטאת מכפרת על ישראל כך צדקה מכפרת על עכו"ם". "צדקה" כאן היא צדקת החכם בעל יראת יי (איב ואילך). אבל יותר נכון ש"צדקה" כאן הוא במשמע המאוחר של מתנות לעניים (זיא, כטיה), ואם כן משמשים פסוק זה והבא כעין מעבר לפסקה הבאה המדברת על התנהגות האדם עם העני. — כן צדקה י: וצָדָקָה, ו' השיווי (בה, ט כב).

[כט] פועל י: גומל, ט: "דעבד", העושה, מנקדים כמו בינוני: פועל, ואם כן הכוונה ליי (ד.כהנא), שהוא יפגשנו בדרכיו להגן עליו (במ' כג ג, שמ' ה ג). אבל נראה יותר לנקד כמו שם, כלומר המעשה הטוב יקראנו בדרך, ולא האסון (בר' מב ד לח, תה' פה יד); או "פועל טוב" הוא כמו "פעלא טבא" בארמית של הירושלמי: גמול ושכר². — יקראנו בדרכיו י: יזכר באחריו, "יזכר" הוא תרגום חפשי של "יקראנו", מפני כבודו של מקום, כי כפי שראינו לפי י הנושא הוא יי: "באחריו" שיבוש מן בארחו—באורחותיו, בדרכיו. ט: מוכן בדרךכו, כלומר העושה טוב הולך בדרכו לבטח. — משען שלא יפול (יה ד, תה' יח יט).

דא 14 בני³ אל תלעג לחיי עני ואל תדאיב נפש עני ומר נפש:
ב 2 דווח נפש חסירה אל תפוח ואל תתעלם ממדכדי נפש:

¹ הש' Th. Nöldeke, Achiqar-Roman, עמ' 38 (21*); גם אצל Pseudoepigrapha, Charles, עמ' 731, מס' 21.

² ש. ליברמן, REJ, XCVII (1934), עמ' 51.

³ כ"י א ד"א ע"א שורה 21.

- ג אַל תַּחֲמִיר מֵעֵי דָךְ 3 וְקָרַב עָנִי אֶל תַּכְאִיב:
- ד אַל תִּמְנַע מִתֵּן מִמֶּסְכִּינְךָ 4 וְלֹא תִבְזֶה שְׂאוֹלוֹת דָּל
וְלֹא תִתֵּן לוֹ מָקוֹם לְקַלְלָךְ:
- ה 6 צוּעֵק מֵר רֹחַ בְּכֹאֵב נַפְשׁוֹ וּבְקוֹל צַעֲקָתוֹ יִשְׁמַע צוּרוֹ:
ו 7 הֶאֱהָב לְנַפְשְׁךָ לַעֲדָה וּלְשִׁלְטוֹן עוֹד הַכֹּאֵף רֹאשׁ:
ז 8 הֵט לְעָנִי אֲזִנְךָ וְהַשִּׁיבָהוּ שְׁלוֹם בַּעֲנוּה:
- ח 9 הוֹשִׁיעַ מוֹצֵק מִמְּצִיקָיו וְאַל תִּקְוֶי רֹחֶךָ בְּמִשְׁפַּט יוֹשֵׁר:
ט 10 הִיָּה כֹאֵב לִיתוּמִים וְתִמּוֹר בַּעַל לְאַלְמָנוֹת:
י וְאַל יִקְרָאֲךָ בֶּן יִיחִינֶךָ וַיִּצִּילְךָ מִשָּׁחַת:

6. גמילות חסדים, ד א-י

הדיבור על הצדקה (ג כח) מביא את בן סירא לדבר בפרוטרוט על הנהגת אדם עם חברו, ביחוד עם העני והחלש

אִיה . אל תלעג לעני ואל תצער אותו, מלא את בקשתו כדי שלא יקרא עליך אל יי

[א] תלעג אל תלגלג על חיי השפלים של העני (מש' יז ה). י: ἀποστέρησιν, אולי גרס: תִּגְרַע (שמות כא י ובתה"ש; סמנד). או: תִּגְזֹל, ופירש "לחיי" במשמע של פרנסה (כט כד, לד כב, לט לה, מש' כז, ב' ב"מ עא א: "יורד עמו עד לחייו", אבל ע"ש רש"י). כלומר אל תעשוק את פרנסת העני. אך מהתקבולת לטור ב ברור הוא שהאזהרה כאן אינה על גזלת העני אלא על צערו, כמו ע. – תדאיב אל תצער את נפש העני והאומלל (יר' לא כד, דב' כח סה, ב' נדרים כב א: "מדאיב את הנפש"). לשונו של טור ב היא מגובבת, והכפל של "עני" בשני הטורים, "נפש" בטור זה מוכיח שהלשון אינה מקורית. בי הטור: וְאַל תִּמְנַע (παρελαύ-) סנס, פ"ג) עֵינֵי אֲבִיּוֹנִים (או: עֵין אֲבִיּוֹן, 106, 253, ס"ה), ט: וְאַל תִּדְאִיב עָנִי מֵר נָפֶשׁ. לפי זה יש לשער שהגרסה המקורית היתה: וְאַל תִּדְאִיב עָנִי (עיני) מֵר נָפֶשׁ, הש' תה' פח י. עָנִי נשתבש בע לָעָנִי, ונכפל "נפש".

[ב] דוּחַ כַּךְ מְנוקֵד בְּכ"י, ונראה שהוא שיבוש מן דוּה – דוּה, שהוא פירוש או ג"א ל"מר נפש" שבפסוק הקודם. ואולי מעיקרו: רוּחַ, שיבוש מן רוּחַ, ג"א ל"נפש" הקודם, כלומר: וּמֵר רוּחַ (פ"ה). בט עבר לסוף הטור, ומכאן גרסת ט: נָפֶשׁ חֲסָרָה אֶל תִּכְאֵב רוּחוֹ. – חסירה כתיב מלא, ופירושו: רעבה (קהלת ד ה), וההפך הוא "מלא" (קהלת ו ז, תה' קז ט). – תפוח כלומר אל תכזב את תקוותה להשביע רעבונה, כאילו אתה נופח את הנפש מתוך

הגוף (כמ' רבה פ"כ: "מה אני הולך אצלו לפוח את נפשו"). או צריך לגרוס בהפעיל: תפית, כלומר אל תתן את הנפש לנפוח מרעב (יר' יה ט, גם איוב לא לט), מקביל אל "ואל תתעלם" בטור ב. ואולי הכוונה: אל תנשוף בה לסימן של בוז (תה' י ה), ומקביל לפ"א. וכך באופן חפשי ט: אל תִּכְאֹב (על פי הפסוק הבא); י: נִפֹּשׁ רַעְיָהָ אֶל תִּצְעֶר, עי' ביאורנו כטו; גם לשוננו, כרך ט, עמ' 48. – תתעלם שלא לעזור לו (ביא, יש' נח ז). – מִמְּדַכְדִּי כך מנוקד בכ"י, שיבוש של ממדכדך¹, והכוונה אדם שנפשו מדוכדכת מדלות ומחסור; הש' ויקרא רבה פל"ד: "דך מדוכדך", ירו' חגיגה בא: "דכדוכה של נפש". בי הטור: אל תִּכְעַס אִישׁ בְּמִצּוֹקָתוֹ, ט: וְאַל תִּתְּעַה רוּחַ אִישׁ דִּכָּא.

[ג] תחמיר אל תגרום שיחמרמרו ויחמו (איכה א כ, מ' חולין ג ג: "ונחמרו בני מעיה"). טור זה חסר בי ובט, ויש להשמיטו. הוא ג"א לטור הבא, או הרחבה מן הפסוק הקודם על ידי שיבוש של ממדכדך – מעי דך. – וקרוב מעים (לא לב, מ לו, איוב כ יד); ק' קרב. – קרב עני בי הטור: לב (כ"י 70: ולב) נִרְגָּז אֶל תִּרְגָּז, אולי פירש "עני" מעונה, אבל הגרסה של י אינה בטוחה.

[ד] אל זהו מעיקרו טור ב של הטור הקודם: קרב וכ', ולכן ק': וְאַל, כמו בטור ב בפסוקים הקודמים. – ממסכיןך כתיב מלא, ויותר טוב: מִמְּסַכֵּן, כמו י. ט. –ך נגרר לכאן מסוף הפסוק הבא. – ולא ק': אל. זהו מעיקרו טור א של החרוז. – תבזה ט: תִּצְעֹב, שיבוש. – שאולות ק': שְׁאֵלוֹת, אל תסרב בבזיון לעשות את בקשת הדל (מא כו, תה' כב כה). – דל י מוסיף: וְאַל תִּשָּׁב פְּנִיָּה מִעֲנִי / (5) מְשׁוֹאֵל אֶל תִּעָלֶם עֵינֶיךָ, כלומר אל תסב את פניך בבוז, ושלא לשמוע את בקשתו (יד ח, יח' יד ו); אבל במקום "פניך מעני", אולי: פְּנֵי עֲנִי (מא כו); "תעלם עין" הש' ט ט, מש' כח כז. אך כל התוספת אינה אלא הרחבה מהפסוקים הקודמים. "תעלם עין" ג"א של "תתעלם" (פ"ב), שאינו בי. – לו י: לְאִישׁ, על ידי שיבוש בי (הארט). – מקום כלומר סיבה ויכולת (יט יו, יג כה, מ' פרה ג ג: "אל תתנו מקום לצדוקים", מ' ברכות ד ב: "מה מקום לתפילה זו"; ובמובן העיקרי, להלן לחיב).

[ה] צועק בקללה, כמו שפירשו י וט: מְקַלֵּל. – מר רוח העני שרוחו מרה לו עליך (ז יב, גם יח' ג יד); י: בְּמַר נִפְשׁוֹ, ומשמיט "רוח בכאב". – בכאב ט: בְּכָל, שיבוש. – רוח ט: חף, פירוש (וכך ז יב, יא ד). – ובקול צעקתו י: וְצִעֲקָתוֹ, ישמע שמ' כב כב. – צורו י וט: יוֹצְרוֹ, פירוש, וכך תה"ש אינו מתרגם שם זה כצורתו (למשל שמ"א ב ב, שמ"ב כב לב).

ו י ז . התנהג בענוה עם החזקים ועם החלשים

[ו] האהב הפעיל, כמו במשנאית ובספרות המאוחרת. – לנפשך ל' המושא: את נפשך. אך יותר טוב לגרוס: נִפְשָׁךְ, ל' נכפל מן התיבה הבאה. – לעדה הם השופטים (ז ז, מב יו, במ' לה כד); ז: לַעֲדַת עֲנִיִּים, לחבר לפסוק הבא. – ולשלטון ט: וְלִשְׁלִיטִים, פירוש (דג' ג ב). – עוד ק' ציר, כמו ט; י חסר. – הכאף הפעיל מן כאף – כוף (לי ג), או כתיב מלא של הִכָּף, הפעיל מן כפף². – ראש י. ט: ראשך, על ידי השפעת "נפשך".

[ז] היה עניו גם כלפי עני. – והשיבהו על שאילת שלום שלו (מ' ברכות בא). רז"ל דרשו עוד יותר שצריך להקדים בשלום כל אדם (מ' אבות ד ב: הש' להלן מא כז).

¹ אך תיבה זו היא האחרונה בשורה, והכ"י הוא קצת קטוע בצד זה של השורה, ואפשר שבאמת היה כתוב "ממדכדך".

² וטעה ד. כהנא שהגיה הִכָּכָף, וגזר אותו מן אכף, מיכה ו ו, כי שם הוא נפעל מן כפף. לפסוק זה הש' חכמת עניי המצרי: קנה לך לידיד את הִכְרוֹז (השוטר) של שכונתך, ואל תתנהו לקצוף עליך (Erman-Blackman, עמ' 240).

חיי . הושע לנדכאים, ויי ישלם שכרך

[ח] הושע אם הנך שופט. – מוצק כמו מצוק (לה יג), אדם שנמצא במצוקה. במקרא רק שם מופשט (יש' ח כג, איוב לו י). – ממציקיו יש' כט ז; י: מיד מציקיו. – תקוין אל תמאס במשפט צדק אפילו בנוגע לעני. – רוחך נפשך (נ לו, במ' כא ה); י: תקצר רוחך (מיכה ב ז, איוב כא ד, שמות ו ט), אבל גרסת ע יותר נאותה לענין, וגרסת י באה מהכפלת ר' של ראש התיבה הבאה. – במשפט יושר י: קשפטה.

[ט] תה' סחו. – ותמור ג יג. – לאלמנות י: לאמם, פירוש¹.

[י] משחת נא ג. הפסוק בי: וקייט פבן לאל / נאקהב מאם, ט: וקייט לאל פבן / ורחם עליך; טור א בשניהם הוא תירגום חפשי מן ע, בטור ב גרסו וירחמך ת' "ויחנך", כך ט, ג, אלא שי פירש במשמע הארמי: ואהבך (תה' יח ב), "מאם" בא לי מסוף הפסוק הקודם בי. אך ע הוא בלי ספק מקורי, כי "ואל... בן ויחנך" מיוסד על בר' מג כט: "אלהים יחנך בני". ועל עיבוד זה של מליצת הכתוב הש' מבוא, § 26.

¹ במכתב פרטי כותב הפרופ' י. פולוצקי, שמליצת הכתוב היא שכיחה בספרות החכמה של המצרים מראשית הממלכה התיכונה (בערך 2000 לפה"ס). למשל: "כי אתה אב ליתום, בעל לאלמנה" (Journal of Egyptian Archaeology, ix, 9); ובהימנון לאל אמון מסוף השושלת הי"ח (בערך 1300 לפה"ס): "אתה אב ליתום מאם, בעל לאלמנה" (שם, xiv, 10). ויש להעיר שבהתאם למוסר הישראלי אין ב"ס אומר: בעל לאלמנה, אלא "תמור בעל לאלמנה".

סדרה ב דיא – וי

- דיא 114 חֲכָמוֹתַי לְמִדָּה בְּנִיָּה וְתַעֲיִיד לְכָל מְבִינִים בָּהּ:
 יב 12 אֶהְיֶיָּה אֶהְיֶיָּה אֶהְיֶיָּה חַיִּים וּמִבְקֵשֵׁיָּה יִפְיִקוּ רָצוֹן מִיָּי²:
 יג 13 וְתוֹמְכֵיָּה יִמָּצְאוּ כְבוֹד מִיָּי וַיַּחֲנוּ בְּבִרְכַּת יָי:
 יד 14 מִשְׁרָתִי קִדְּשׁ מִשְׁרָתִיָּה ואלהי במא ויהא:
 יה 15 שׁוֹמֵעַ לִי יִשְׁפֹּט אֱמֶת וּמֵאֲזִין לִי יַחַן בְּחֻדְרֵי מִבֵּית:
 יו 16 [אם יֶאֱמִין לִי יִירָשְׁנִי אַחְזָה לְדוֹרוֹתָיו:]
 יז 17 כִּי בְהִתְנַבֵּר אֵלֶיךָ עַמּוֹ וּלְפָנִים יִבְחָרְנוּ בְּנִסְיוֹנוֹת:
 יח וְעַד עֵת יִמָּלֵא לְבוֹ בִּי 18 אָשׁוּב אֶאֱשָׁרְנוּ וְגִלִּיתִי לוֹ מִסְתָּרַי:
 יט 19 אִם יִסּוֹר וְנִטְוִיתִיהוּ וַיִּסְרְתִּיהוּ בְּאֲסוּרִים:
 כ אִם יִסּוֹר מֵאַחֲרֵי אֲשַׁלִּיכֵנוּ וְאֶסְגִּירְנוּ לְשַׁדְּדִים:

1. החכמה ובניה, ד יא-כ

כמו סדרה א (עמ' ג) והסדרות הבאות, כך פותחת גם סדרה זו בשיר על החכמה. השיר מתאר את יחס החכמה לבניה, תלמידיה, כמו גם הפתיחה לסדרה ג. נוסחת פסקה זו לקחה בחסר וביתר גם בע גס בי וס, וקשה לקבוע בהחלט את צורתה המקורית. לפי התיקונים להלן בביאורנו אפשר לומר שהפסקה בנויה מפתיחה, פי"א, ושתי מחרוזות בנות חמשה חרוזים. במחרוזת הראשונה, יב-יו, מתאר בן סירא את טובותיה של החכמה לתלמידיה, את הגדולה והשכר שהיא מעניקה להם. במחרוזת השניה, יז-כ, שלפי התחזרת להלן בביאורנו מכילה גם היא חמשה חרוזים, מתאר בן סירא את רעותיה של החכמה לתלמידיה, את היסורים שהיא מביאה בתור נסיון, ואת העונש לתלמידים שאינם עומדים בנסיון; הש' ב' שבת פח ב: "דברי תורה יש בהם כדי להמית ולהחיות"; ב' יומא עב ב: "זכה נעשית (התורה) לו סם חיים, לא זכה נעשית לו סם מיתה"

יא . פתיחה כעין כתובת לשיר: החכמה מלמדת את בניה ומוזהירה לבל העוסקים בה

[יא] חכמות ריבוי הכבוד או ריבוי המופשט (מש' א כ, טא). — למדה י: ἀνύψωσεν, רוממה, שיבוש מן ἐνεψύσωσεν, הִבִּינָה, כלומר נתנה בינה, למדה; הש' עזראס (עזרא

¹ כ"י א ד"א ע"ב שורה 1. ² כך נכתב השם תמיד בכ"י א (מבוא, § 63)

היווני) טמחנה, נחמ' ח חיב; ל תרגם לפי המשמע הרגיל של פעל יווני זה: מְפִיחָה חיים. — בניה תלמידי החכמה (גא, יהב, אוונגליון של לוקאס ז לה: "ותצדק החכמה מאת כל בניה"); ביטוי זה בא כאן אגב "בן" שבפסוק הקודם. — ותעיד קשה לפרש: ותעיד עדות, כי אין כאן מקום לעדות, אלא הוא כמו: ותעיד ב', כלומר תזהיר, והכוונה לאזהרה שבפי"זכ. י: ותעיד, או ותעזר, ס: ותאיר, שיבוש. — מבינים תלמידי חכמים (נח' חבג) שהם גם מורים ומלמדים (מב לא, דה"א כה זח, ועוד); י: מבקשיה, כמו בפסוק הבא בע.

יביג. שכל בני החכמה מאת יי

[יב] מש' ח יז לה. — ומבקשיה וכ', י: ומשחריה? מלאו שמחה, הש' הביטויים העממיים: מלא שמחה, נתמלא שמחה. — יפיקו ס: יקבלו. [יג] ותומכיה איז, מש' ג יח; י: ותומקה, ס: ותדבקים בה. — ימצאו מש' כא; י: ינחל, (מש' ג לה). — מיי חסר בי, ואולי הוא כפל מן הפסוק הקודם. — ויחנו ישבו (פי"ה). ואפשר גם לנקד ויחנו, יחנונו ויתברכו (יש' כו י); בי הטור: ובאשר יפנס (= יחנה) יברך יי, ס: ובאשר יברך יי מחניהם (= יחנו), שניהם חפשי.

ידיו. גדולתם וירושתם

[יד] משרתי העוסקים בחכמה עובדים בשרות הקודש, והוא גם תואר למלאכים, הש' ירו' ברכות טד: "כבוד לכם המכובדים משרתי קודש". י, ס: משרתיה משרתי קדש. — ואלהי וכ', משובש; י: ואהביה אהב יי, ולפי זה צריך לתקן: ואל אהב מאהביה (מש' ח י, שכטר); ס: ומחנה אהב יי, אולי גרס: ואהלה אהב יי. [יה] שומע מש' א לג. — לי בע וס מדברת החכמה בלשון "אני" מכאן ועד פ"כ, אך בי מוסיף ב"ס לדבר מהחכמה בלשון "היא" עד סוף הפסקה. זה נכון יותר, כי השינוי מגוף שלישי לגוף ראשון הוא קשה מאד, ביחוד באמצע המחרוזת. והיה צריך לומר בפירוש שמכאן מדברת החכמה בעצמה (כמו כד א ב, מש' א כא, ח א, ט ד). ואם נאמר שפי"א הוא הצעה לדברי החכמה, נצטרך לגרוס גם בפי"ב יד בלשון "אני": אהבי, ומבקשי, ותומכי, משרתי. ואולי באמת היתה כך הגרסה המקורית של ע, אלא שבא "אהביה" כעין כתיב, כמו הכתיב במש' ח יז: אהבי, ואגב זה בא בלשון "היא" גם בשמות האחרים הנ"ל. — אמת יש' מב ג, זכ' ח יז; י: גוים, ניקד אמת. — בחררי מבית י: בטח, ואולי "מבית" תוספת של ביאור.

[יו] נשמט מן ע. — יאמין איביג כד, ב ו. — יירשני כך ס; י: יירשנה, ובכ"י B: תירשנה, והש' דב' לג ד. — אחזה בי הטור: באחזה יהיו דורותיו, חפשי; ס: וקבלני לכל דורות עולם, הרחבה.

יו. בראשונה תלך החכמה עם התלמיד בקשות לשם נסיון (ב א"ה)

[יז] כי אינה מלת הטעם, אלא מלת ההצעה לענין חדש (יה א, מש' ל ב, איוב כח א, ועוד). — בהתנכר היא מעמידה פנים כנכריה וזרה שאינה יודעת רחמים, אפעלפי שהיא אמו (בר' מב ז, יש' א ז); י: διαστραμμένως, בהפך או: בפרות; ס: "הפכאית". אפשר שבמקור היתה כאן איזו מלה מן שורש "הפך", או אפשר שזהו תירגום חפשי של "בהתנכר"; הש' יא מה"מו, ששם "נכר" הוא חילוף גרסה של "הפך". 253, ס"ה, ל: בנסיון. — אלך אתנהג (ויקרא כו כג). — ולפנים בראשונה (יא ח, לז ח), וכך ל: י: לפנים, ומחברו לטור א; ס:

"וקדמי", לפני, אולי שיבוש מן "וקדמאית", ולפנים (סמנד). — יבחרנו ק' אֶבְחָרְנוּ, וכך ל: תִּבְחָרְנוּ, בלשון "היא", כמו בכל הפסקה בי (ע' לפי"ה). אבל משמעו של פעל זה כאן אינו מלשון בחירה ובררה, אלא מלשון בחינה, כמו בסורית בחר = בחן (כז ה, יש' מח י); וכן ט: אֶבְחָרְנוּ; בי חסר. בע נשמט כאן כמעט חרוז שלם על ידי טעות של שווי הסיום (יבחרנו—אבחרנו): פֶּחַד וְאִימָה אֶפִּיל עָלָיו / וְאֶבְחָרְנוּ (בנסיונות), כמו בט. בי נשתרבה טור ב של חרוז זה אחרי טור א של פי"ח: וְתִבְחָרְנוּ בְּצִדְקוֹתֶיהָ (δικαιομασις), שיבוש מן δολομασις, בנסיונותיה, לוי). ללשון של "פחד" וכ' הש' שמות יה יו; ת' "אפיל" בי: תִּבְיָא.

יח. ורק כשהתלמיד יעמוד בנסיון תגלה לו החכמה את סודותיה

[יח] וער ט: צד. — עת בט חסר, ואולי הוא כפל טעות מן "עד" הקודם. — ימלא אפשר גם לנקד ימלא. בי הטור: צד אֶשֶׁר יֵאֱמִין בְּנִפְשׁוֹ, כלומר יאמין בחכמה בכל לבו, "יאמין" כמו בי"ו. — אאשרנו אחזקנו, או: אדריכנו בדרך הישר (מש' ד יד ועוד), או: אתן לו אשר ושמחה (כה כז, מש' ג יח); ט: אֶשֶׁר צִמּוֹ; י: וְשׁוֹב תָּשׁוּב בְּיֶשֶׁר אֱלֹיו וְשִׁמְחָתוֹ, "בישר אליו" (κατ' εὐθεϊαν πρὸς αὐτόν), שיבוש ותירגום מוטעה מן תאשרנו—תישרנו (κατευθύνω) (αὐτόν), "ושמחתו" הוא תירגום שני של "תאשרנו" במשמע של אשר ושמחה. — מסתרי ט: כָּל מִסְתָּרַי, כלומר סתרי החכמה (ג יח ואילך, לטיא, גם יר' מטי).

יט. עונש התלמיד חסר החכמה

[יט] ונמורתיהו ק' ונִטְשָׁתִּיהוּ, כלומר אם לא יעמוד בנסיון ויסור מדרך החכמה, אעזבנו, או אשליכנו, כמו שמפרש בפסוק הבא; בט חסר. י: אִם יִתְּצֶה וְנִטְשָׁתוֹ. — באסורים חבלי עוני וסבל (איוב לז ח); י (לפני פי"ח): וְיִסְרְתוּ בְּמוֹסָרָהּ, ל: וְיִסְרְתוּ בְּיִסּוּרֵי מוֹסָרָהּ, הרחבה; בט חסר. נראה שהגרסה המקורית היתה: וְיִסְרְתִּיהוּ (וְיִסְרְתוּ) בְּיִסּוּרִים, או: וְאִסְרְתִּיהוּ (וְאִסְרְתוּ) בְּאִסּוּרִים.

[כ] אם וכ', בי חסר, והוא כפל של פי"ט, עם תוספת של "מאחרי" על פי הביטוי "סר מאחרי", הרגיל במקרא (שמ"א יב כ), וכך ט: יָסוּב, שיבוש מן יָסוּר. — לשדדים לאנשי חמס. אפשר ששם זה בא כאן אגב "שדו" ביר' מטי, שהשפיע על פי"ח; ט: בְּיָד שׁוֹדְדִים, י: בְּיָדֵי מַפְלָתוֹ, חפשי.

לפי ההשוואה של שלוש הנוסחות, ע, י, ט, והתיקונים בדברינו הקודמים יש לומר שהצורה המקורית של יזכ היתה בערך כך:

יז	כִּי בְּהִתְנַכֵּר תִּלְךָ צִמּוֹ	וּלְפָנַי תִּבְחָרְנוּ
	פֶּחַד וְאִימָה תִּפִּיל עָלָיו	וְתִבְחָרְנוּ בְּנִסְיוֹנוֹת:
יח	וְאִסְרְתוּ בְּאִסּוּרִים	צִד עֵת יִמְלֵא לְבוֹ בָּה:
יט	וְשׁוֹב תָּשׁוּב תֵּאֶשְׁרְנוּ	וְגִלְתָּה לּוֹ מִסְתָּרֶיהָ:
כ	אִם יָסוּר וְנִטְשָׁתוֹ	וְתִסְגִּירְנוּ לְשׁוֹדְדִים:

ת' "ואסרתו באסורים" אפשר: וְיִסְרְתוּ בְּיִסּוּרִים, או אפשר גם כל המחרוזת בלשון "אני", כמו ע, ט; הש' לפי"ה.

- דכא²⁰⁴ בְּנִי¹ עֵת הַמֶּזֶן שָׁמַר וּפָחַד מִרָע וְאֵל נִפְשֶׁךָ אֵל תִּבּוֹשׁ:
 כב²¹ כִּי יֵשׁ בְּשֵׂאת מִשְׂאֵת עֶזְךָ וְיֵשׁ בְּשֵׂאת כְּבוֹד וְחֵן:
 כג²² אֵל תִּשָּׂא פָנֶיךָ עַל נִפְשֶׁךָ וְאֵל תִּכְשֹׁל לְמַכְשׁוּלֶיךָ:
 כד²³ אֵל תִּמְנַע דָּבָר בְּעוֹלָם וְאֵל תִּצְפִּין אֶת חֲכַמְתְּךָ:
 כה²⁴ כִּי בְּאוֹמֶר נֹדַעַת חֲכָמָה וּתְבוּנָה בְּמַעֲנֶה לְשׁוֹן:
 כו²⁵ אֵל תִּסְרֹב עִם הָאֵל וְאֵל אֱלֹהִים הִיכָנֶעַ:
 כז²⁶ אֵל תִּבּוֹשׁ לָשׁוּב מִעֶזְךָ וְאֵל תַּעֲמֹד לְפָנֶי שְׂבִלָת:
 כח²⁷ אֵל תִּצַּע לְנָבֵל נִפְשֶׁךָ וְאֵל תִּמְאֵן לְפָנֶי מוֹשְׁלִים:
 כט²⁸ אֵל תִּישָׁב עִם שׁוֹפֵט עוֹל כִּי כֹאֲשֶׁר כָּרְצוֹנוֹ תִּשְׁפֹּט עַמּוֹ:
 ל²⁸ עַד הַמּוֹת הִיעֲצָה עַל הַצָּדֵק וַיֵּי נִלְחָם לָךְ:
 לא²⁹ אֵל תִּקְרָא בַּעַל שְׁתִּים וְאֵל לְשׁוֹנֶךָ אֵל תִּרְגֵּל:
 לב²⁹ אֵל תִּהְיֶה גִבְהֵן בְּלִשׁוֹנֶיךָ וְרַפִּי וְרִשִּׁישׁ בְּמִלֵּאכְתֶּךָ:
 לג³⁰ אֵל תִּהְיֶה כְּכֹל בְּבֵיתְךָ וּמוֹזֵר וּמִתִּירָא בְּמִלֵּאכְתֶּךָ:
 לד³¹ אֵל תִּהְיֶה יָדְךָ פְּתוּחָה לְקַחַת וְקַפּוּצָה בְּתוֹךְ מִתֵּן:
 דכד²³⁴ תִּקְפּוּץ² אֶת חֲכַמְתְּךָ:
 לג³⁰ אֵל תִּהְיֶה כְּאַרְיֵה בְּבֵיתְךָ וּמִתְפַּחֵז בְּעִבּוֹדֶתְךָ:
 לד³¹ אֵל תִּהְיֶה יָדְךָ מוֹשֶׁטֶת לְשֵׂאת וּבֵעֵת הָשֵׁב קְפוּדָה:

2. בושה רעה ושאר מדות רעות, ד' כא-לד

אחרי הפתיחה על החכמה באו אזהרות על מידות ומעשים שהם נגד דרישת החכמה. וכך אנו מוצאים אזהרות תכף אחרי הפתיחה בסדרה ג': זא ואילך, ובסדרה ד': יה יא.

¹ כ"י א ד"א ע"ב שורה 8.

² כ"י ג ד"א ע"ב שורה 1. בכ"י זה הכתיבה היא רצופה בלי רווח בין הטורים ובין הפסוקים ובלי נקוד. סוף פסוק מסומן בנקודה אחת בשורה למעלה (מבוא, § 68).

רוב החרוזים בפסקה זו הם בודדים שאינם מתחברים למחרוזות, כמו הפתגמים ז א ואילך, ומשלי י א ואילך (מבוא, עמ' 17)

כא־כג . בושָה טובה ובושָה רעה

הש' כ כב־כג, מא כ ואילך.

[כא] דע את צורך השעה, מתי יש להתבייש ומתי אין להתבייש. עיקר פחדך יהיה מהרע, אפעלפי שהוא נגד רגש הבושה שבנפשך. — בני כך גם ל; בי וס חסר. — המון בי וס חסר, והוא מיותר; נראה שהוא שיבוש מן "זמן" (שכטר), תוספת על פי קהלת ג א. — עת שמר התבונן וראה מה השעה דורשת (כו, כזיב, יר' חז, תה' קז מג, קהלת יא ד). — ופחד י: ונצח, וכך הוא מתרגם "התירא" (יא ד). — מרע שלא תעשה רעה מתוך בושה יתרה. — ואל כמו וצל, אל תהא לך בושה יתרה בנוגע לעצמך; ס: ומן, כלומר אל תתבייש בפני עצמך. [כב] בשאת כך מנוקד בכ"י ועם נקודה בתוך א', כנראה להורות שהאות היא מיותרת. היא באה בטעות על ידי השפעת "משאת". — משאת בושה המשיאה ומעמיסה על האדם עוון (מא כא, מב א ואילך, צפ' ג יח, שמות כח מג, ויקרא כב יו). — כבוד וכן שמביאה לאדם כבוד וכן בעיני חבריו (כד יט, תה' פד יב).

[כג] הולך ומפרט מתי אין להשגיח על הבושה, כשהיא מעכבת מלהודות על עוון. — פניך יותר טובה גרסת י: פנים, כלומר אל תחניף לעצמך לחפות על חטאותיך מתוך בושה (מב א; דרך ארץ זוטא פ"ב: "ואל תשא פנים לעצמך לומר (לא) שמעתי", לוי). — תכשל כדי שלא תכשל במכשולים של עצמך; י: תִּקְלָם, כלומר אל תתבייש כדי שלא תפול במכשול, אבל זה אינו נמשך יפה לטור א; ס: אַל תְּבוֹשׁ לְהוֹדוֹת בְּמִכְשׁוֹלֶיךָ, כלומר להודות שנכשלת וחסאת (יח' זיט ועוד), אך על ענין זה מדובר להלן פכ"ז. "תכשל" של ע נשתבש ל י: "תכלם", ול ס: "תבש" בהשמטת ל' מפני ל' שבראש התבה הבאה. — למכשוליך כך גם י, אבל אולי ק' עם ס: בְּמִכְשׁוֹלֶיךָ.

כד־כה . אין הבושה טובה כשהיא מעכבת להביע דברי חכמה

[כד] תמנע דבר יר' מב ד. "דבר" כוונתו דבר חכמה, מקביל ל"חכמתך" בטור ב. — בעולם קשה, כי אין לו כל מובן כאן בהוראה הרגילה של נצח, או תבל. אולי משמעו כאן הוא: בבני אדם, כמו "כולי עלמא" בארמית, ו"עולם" בעברית המאוחרת, כלומר אל תמנע מתוך ביישנות מלדבר דברייך בפני בני אדם. ס: בְּעֵתוֹ (מש' כה כג), כלומר דבר בעת הצורך; י: בְּעֵת שְׁלוֹם, כלומר דבר כשאין סכנה לדבר, אך זה בודאי לא מקורי, כי הוא בנגוד לפ"ל המצווה להכנס לתוך הסכנה בשביל הצדק. אפשר ש"בעולם" נשתבש לו: בשלום, או שגרס "בעת", כמו ס, והוסיף "שלום" על פי קהלת ג ח. — אַל ק' וְאַל, כמו י, ס, וכך מתחיל טור ב עם ו' בי בשאר החרוזים שבפסקתנו. טור זה חסר בכ"י הרבתיים של י. — תצפין תסתיר מרוב בושה (כלא, מא יט); כ"י ג של ע: תקפוך, תסגור ותסתום (פל"ד, תה' עז י). [כה] באומר החכמה תיוודע בעולם על ידי הדיבור (תה' יט ד). — ותבונה נרדף לחכמה (מש' בב ועוד); י: ומוֹסֵר, נרדף לחכמה (מש' אב ועוד). — במענה מש' יו א.

כו־לד . אוהרות שונות

[כו] עם האל אל תקשה ערפך לפני יי, אלא הכנע לו; יותר טובה גרסת י, ס: צַל הָאֱמֶת, אל תסרב מלהודות על האמת. ע נשתבש אגב "ואל" הבא. — אלהים היכנע י: אֱוִלְתָּךְ הִפְלִים,

כלומר אם עשית מעשה אוולת, התבייש באוולתך, אבל אל תתבייש להודות עליה, מקורי, כי הוא נמשך יפה לפסוק הקודם: ט: וּמִן אֲוִלְתָּךְ הִכָּלָא, כלומר על ידי ההודאה על האמת תמנע ממעשה אוולת. ברור שבמקור היה "הכלם", שנשתבש "הכלא", "הכנע".

[כז] לשוב י, ט: לְהוֹדוֹת צַל. – שכלת זרם של נהר שישטוף אותך, וכך העוון; הש' בר' רבה פמ"ד: "כל מי שמעמיד פנים בגל הגל שוטפו" (לוי), גם ב' יבמות קכא א: "וכל גל וגל" וכ', אחיקר הסורי, ב סה: "ואל תתיצב לפני נהר והוא מלא", מבחר הפנינים, שער מג: "אל תעמוד לפני המלך כשהוא כועס ולא בפני נהר כשהוא שוטף". ט: סְכָלוֹת, גרס "שכלת" י: י: וְאַל תִּכְרִיחַ שְׂבִלֶת נָהָר, גרס אולי: תַּצְמִיץ, או: תַּצְמִיץ (הש' מ' שבת כג ה) פְּנִי. [כח] תצע אל תציע עצמך לפניו שירמוס עליך, אל תתרפס לפניו; ט, ל: תִּרְכִּין, חפשי. – תמאן אל תסרב לשמוע בקול המושלים, אם אינו לרעה; ט, ל: תִּרְיב, חפשי. ויותר טובה גרסת י: וְאַל תִּשָּׂא פְּנֵי מוֹשֵׁל, כלומר אל תתבייש להוכיח למושל אם חטא לצדק. "תשא" נשתבש בע: תמאן).

[כט] בי וט חסר, והוא גרסה אחרת של ח יח, ע"ש, שהוכנסה לכאן בידי מעתיק שפירש פכ"ח, פ"ל על שופטי חמס. – תשב על כסא המשפט. – כאשר מיותר. – כרצונו הוא יכריחך לעות משפט כרצונו.

[ל] תריב את ריב הצדק עד מסירות נפש, ואל תירא, כי יי יעמוד לימינך. – היעצה כתיב מלא, נפעל מן "עצה" בארמית: עשק וגזל, ובסורית: התנגד והלחם, וכך כאן, וכן י, ט. ואולי צריך לגרוס: הִנָּצָה, או: הִעָצָה, או: הִתְעָצָה; הש' ב' סנהד' לא ב: "שנים שנתעצמו בדין". – הצדק י, ט: הָאֱמֶת (ע' לפכ"ו), אולי חפשי. – נלחם י, ט: יִלָּחֶם (כט יו, שמ' יד יד).

[לא] י, ט: חסר, והוא כפל מן ה יח, ע"ש; והוכנס לכאן אגב "בלשוניך" בפסוק הבא. [לב] אולם אם בושה יתרה היא רעה, גם הפכה החוצפה היא רעה. אל תהא מדבר גבוהה גבוהה ועושה רק מעט (מ' אבות א יח, אבות דר"נ פי"ג). – בלשוניך כתיב מלא: בלשוניך. – ורפי = ורפה, כתיב רגיל אצל הקדמונים, הש' למשל דקדוקי הטעמים, סימן ט. וכן: ראי (לא מז), והכוונה נרפה ועצל (מב ז). – ורשיש או נקד: וְרִשִּׁישׁ, לפי הענין מתרפה ועצלן. גזרוננו אינו ידוע, ואולי פירושו כמו רש, רושש (יא יד), מעונה ומדוכא, נרפה וחלש. – במלאכתך מש' יח ט.

[לג] אל תטיל אימה יתרה בתוך ביתך, הש' ב' גטין וב: "לעולם אל יטיל אדם אימה יתרה" וכ'; אבות דר"נ, פכ"ח ג: "וכל המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו" וכ', מס' כלה רבתי פ"ז: "ותהא... עלוב לאנשי ביתך". – ככלב כמו כלב נובח והומה ומקלל (תה' נטז, שמ"ב יו ט), או ככלב חצוף ועז פנים (כו כז); ט: פֶּלֶב. ויותר טובה גרסת כ"י ג וי: פֶּאֶרְיָה, המטיל אימה בשאגתו (עמוס ג ח). ואולי היה מעיקרו: כלביא, שנשתבש בכ"י א: (כ) כלב. – ומוזר תה' סט ט. קשה לפרש: מתנהג באופן זר ובפחד כשאתה עושה מלאכתך; ואולי פירושו: מדוכא, מן זור-רמס (איוב לט ט; הש': "כביצה המוזרת", ב' סנהד' פב ב). ט: וְזוֹעֵף, כנראה חפשי; כ"י ג חסר, וכן חסר ב', אבל ע' להלן. – ומתירא כך גם ט: כ"י ג: וּמִתְפַּחֵז, כלומר מתנהג בפחזות, בחוצפה ובחוסר בושה (כג ח; ב' נדרים ט ב: "ופחז עלי יצרי"). זוהי כנראה הגרסה המקורית, שנשתבשה ל"ומתפחד", ומכאן "ומתירא" בכ"י א וט. י: φαντασιοκοποιῶν, "יגע מן מחזות", פירוש של דרוש ל"מתפחז", מלשון "חזה"; או אולי גרס: ומוזר ומתירא – ומחזה מתירא. – במלאכתך חזרה מן הפסוק הקודם. יותר טוב כ"י ג: "בעבודתך", שצריך לנקד: בְּעִבּוּדְתְּךָ, כלומר כלפי עבדיך, מקביל אל "בביתך", כלפי בני הבית והמשפחה (בר' כו יד, איוב א ג), וכן י.

[לר] פתוחה לקבל ולא ליתן. הקבל דב' יה. כ"י ג: מושטת, וכן י, ט (ולד, לא כג כט). — לקחת כ"י ג: לשאת, לקחת, כמו במשנאית (למשל מ' עבודה זרה א א). — וקפוצה כך גם ט, כלומר סגורה בשעה שצריך ליתן בחזרה, מקביל אל "פתוחה"; הש' דב' יה ז: "ולא תקפץ את ירך", קהלת רבה ח יד: "ידיו הן קפוצות". כ"י ג: קפוצה, שיבוש מן קפוצה; או פירושה סגורה ומקופלת, משורש קפד, קפוד¹. וכך כנראה גם י. — בתוך ק' קצת, כמו כ"י ג: וקצת קשב, וכך כנראה י. זה נראה יותר מקורי (כט ו).

—

- הא 15 אל² תשען על חילך
ב אל תשען על כוחך
ג 2 אל תלך אחרי לבך ועיניך
ד 3 אל תאמר מי יוכל כחו
ה 4 אל תאמר חטאתי
ו אל תאמר רחום יי
ז 5 אל סליחה אל תבטח
ח 6 ואמרת רחמיו רבים
ט כי רחמים ואף עמו
י 7 אל תאחר לשוב אליי
יא כי פתאום יצא זעמו
יב 8 אל תבטח על נכסי שקר
- וְאֵל תֹּאמַר יֵשׁ לֵאֱלֵי יָדַי:
לָלֶכֶת אַחֲרֵי תַּאֲוֹת נַפְשִׁי:
לָלֶכֶת בַּחֲמוּדוֹת רָעָה:
כִּי יֵי מִבִּקֵּשׁ נִרְדָּפִים:
וְמֵה יַעֲשֶׂה לִּי מֵאוּמָה
כִּי אֵל אֶרֶךְ אַפִּים הוּא:
וְכָל עֲוֹנוֹתַי יִמָּחֶה:
לְהוֹסִיף עֲוֹן עַל עֲוֹן:
לְרוֹב עֲוֹנוֹתַי יִסְלַח:
וְאֵל רִשְׁעִים יְנוּחַ רָגְזוֹ:
וְאֵל תִּתְּעֵבֵר מִיּוֹם אֵל יוֹם:
וּבִיּוֹם נָקָם תִּסָּפֶה:
כִּי לֹא יוֹעִילוּ בִּיּוֹם עֲבָרָה:

- הה 45 אל³ תאמר חטאתי ומה יהיה לו כי יי ארך אפים הוא:
ז 5 אל סליחה אל תבטח
לְהוֹסִיף עֲוֹן עַל עֲוֹן:

¹ מ. צ. סגל, ידיעות החברה העברית לחקירת א"י, שנה ט, עמ' 76-78.

² כ"י א ד"א ע"ב שורה 20

³ כ"י ג ד"א ע"א שורה 4

ח 6 וְאָמַרְתָּ רַבִּים רַחֲמָיו
ט כִּי רַחֲמִים וְאֵף עִמּוֹ
י 7 אֶל תֵּאָחֵר לָשׁוּב אֵלָיו
יא כִּי פֶתְאוֹם יֵצֵא זַעֲמוֹ
לְרֹב עֲוֹנוֹתַי יִסְלַח:
וְעַל רָשָׁעִים יִנִּיחַ רָגְזוֹ:
וְאֶל תִּתְעַבֵּר מִיּוֹם לְיוֹם:
וּבָעֵת נָקָם תִּסְפָּה:

3. נגד החטא ונגד בטחון בעושר או בסליחה. ה א-יב

האזהרה על הכילות בפסוק הקודם מביאה את בן סירא להזהיר על המוקשים של העושר והשאננות הבאה עם העושר. בפסקה זו יש שני פסוקים שהם תוספת וכפל מפסוקים אחרים, פ"ב ופ"ו. פ"ה נרחב בכ"י א לחרוז שלשי

א"ד. אל תבטח בעשרך ובכחך

[א] חילך עשרך (יד יו, דב' ח יז), וכך י: ט: נְקִסְיָהּ. – ואל תאמר ט: וְאָמַרְתָּ, הש' לפ"ח. – לאל ידי לכוח ידי, כלומר יש בכוחי לעשות מה שלבי חפץ (יד ב, בר' לא כט, מש' ג כז): י: ט: לִי זֵי. נראה שבמקור שלהם נשמט "לא" מן "לאל" ונשאר "ל ידי", שניקדו: לִי זֵי. [ב] טור א נמצא בט, אבל חסר בי. – אחר וכ', י: ט: בְּתַאוּת לָבָה. – תאוות יח יט. [ג] בט חסר. – אחרי במ' טו לט. – לִבְךָ י (טור א בפ"ב): נְפִשָּׁה, החליף ב"לבך" שבטור ב (פ"ב). – ועיניך י: וְכִחָה, שיבוש ע"פ הגרסה בפ"ב. – ללכת וכ', בי חסר. – בחמודות תאוות רעות (יח כט). הצורה המקורית של ב"ג היתה רק חרוז אחד: אֶל תִּלָּךְ אַחֲרֵי לָבָה וְעִינֶיךָ / לָלֶכֶת אַחֲרֵי תַאֲוֹת נְפִשָּׁה. בא הוא כפל של אא, גב היא ג"א של בב ע"פ יד יח. [ד] אל תאמר תקיף אני מכל, ולכן אוכל לעשוק את החלשים, כי יי ידרוש את גזל העשוקים. – כחו ק' פחי, כמו ט, אבל הביטוי "יוכל כחי" הוא תירגום מסורית, ואינו עברי מקורי. הגרסה המקורית היתה כמו י: יוֹכֵל לִי, הש' בר' לב כו (ובפשיטתא שם פכ"ה), ועוד. – מבקש מיד הרודפים כדי לענוש אותם (ל כה, בר' מג ט, שמ"ב ד יא, וביחוד קהלת ג יח). – נרדפים עשוקים, כמו שפירש ט: כָּל עֲשׂוּקִים. י: εἰς αἰῶνα (ינקמד), שיבוש מן εἰς αἰῶνα (נרדפים, הארט).

ה"ט. אל תאמר אחטא ויי יכפר, כי אמנם יי הוא רחום, אבל הוא גם קנוא ונוקם

[ה] אל תאמר אין בכלל עונש, כי כבר חטאתי ושום רע לא קרה לי, דע לך שסוף העונש לבוא אלא שיי מאריך אפו. – "עשה תה' קיח ו, ואפשר לנקד בנפעל: יַעֲשֶׂה. אך הגרסה המקורית היא כמו י: ט: נַעֲשֶׂה, או: הָיָה, שנשתבש בכ"י ג: יָהִי. – לִי כ"י ג: לו, שיבוש. – מאומה תשובה לשאלה "ומה?" לא כלום. ואולי "ומה" פירושו: ולא, כמו בט, הש' ג יט, יג ב. אבל הנכון להשמיט "מאומה", שחסר בכ"י ג ובי. – אל כך ט: כ"י ג, י: יי, כמו במ' ידיח, נחום א ג. הצורה המקורית של הפסוק היא כמו בי וכ"י ג: אֶל תִּאֲמַר חֲטָאתִי וְיָמָה הָיָה לִי / כִּי יִי אֶרְךָ אֲפִים הוּא.

[ו] בכ"י ג וי חסר, והוא כפל של פ"ח, ומקומו אחרי פ"ז; ס גורס וא חב, ומשמיט וב חא.
[זט] פסוקים אלו נמצאים גם בס' הגלוי לרס"ג (הרכבי, עמ' קעו), ובס' המעשיות לרבנו
נסים (וארשה, 1898, עמ' 77)¹.

[ז] אמנם תודה שיש עונש, אבל בכל זאת תרבה לחטוא, מפני שתבטח שיי ברחמיו הרבים
יסלח לך, וכמו שפירש רס"ג שם: "התראה מלבטוח על הסליחה, מפני שזהו סבה להוסיף
חטאים"; והש' ב' חגיגה יו א: "אם יאמר לך יצר הרע חטוא והקב"ה מוחל לך אל תאמן". —
להוסיף ט, ז: ולא תוסיף. — עון תה' סט כח.

[ח] ואמרת כך כ"י ג, אצל רס"ג כתיב מלא: ואמרקה, ר"נ: ותאמר, י: (ו) אל תאמר. זו
האחרונה היא הגרסה המקורית, כמו שמוכח מן הכפל פ"ו, והש' גם פ"א, פ"ד, פ"ה. —
רחמיו רבים כ"י ג: רבים רחמיו, כמו שמ"ב כד יד. — לרוב לעוונותי הרבים; הש' יח ט"ו.
[ט] אמנם הוא בעל רחמים, אבל הוא גם בעל אף: רחמיו על הצדיקים, ואפו על הרשעים.
פסוק זה נשנה יו יד. — ואל כל הנוסחות האחרות: וצל, הש' ד כא. — ינוח כך גם י, ט, רס"ג,
ר"נ: כ"י ג: ננים, יו יד: נגיה, שיבוש מן יניח. — רגזו כך כל הנוסחות חוץ מן רס"ג, ר"נ: צזו.

י"ב. אם חטאת חזור בך מיד, ואל תבטח על שקר

[י] אל תדחה את התשובה מיום ליום; הש' יח כ, אבות דר"נ פי"ה בסוף: "שוב יום אחד
לפני מיתתך... יעשה תשובה היום, שמא ימות למחר" וכ'. — אליו ט: לפניו, י: אל יג,
ע מקורי. — תתעבר אל תעביר עצמך מהדבר, כלומר אל תדחה את הדבר (ו יא יו, לח ט,
גם מש' יד יו; הש' גם הביטוי: "אין מעבירין על המצוות", ב' יומא לג א); ט: תתעבר. —
אל יום כ"י ג: ליום, יותר טוב.

[יא] פתאום ולא יהיה לך פנאי לשוב בתשובה (מש' ויה, אבות דר"נ שם). — וביום יש'
לד ח, ועוד. כ"י ג, י, ט: ובצת, כמו יח כג.

[יב] וגם עשרך שבטחת בו יכזב בך, ולא יציבך ביום ועמו של יי (לא ח"ט, מש' יא ד, יח'
ז יט). — שקר שוא, שאין בהם תועלת; י, ט: רשע, כלומר נכסים שרכשת לך בעוולה (מש' י ב).

היג 95 אל² תהיה זורה לכל רוח

ופונה דרך שבולת:

יד 10 יהיה סמוך על דעתך

ואחד³ יהי דברך:

יה 11 יהיה ממהר להאזין

ובארך רוח השב פתגם:

יו 12 אם יש אתך ענה רעך

ואם אין ירך על פיך:

יו 13 כבוד וקלון ביוד בוטא

ולשון אדם מפלתו:

יח 14 אל תקרא בעל שתיים

ובלשונך אל תרגל רע:

יט כי על גנב נבראה בשת

חרפה רעהו בעל שתיים:

¹ הש' קובץ רס"ג, עמ' קיא-קיב. ² כ"י א ד"א ע"ב שורה 19. ³ כ"י א ד"ב ע"א שורה 1

כ 15 מַעַט וְהִרְבֵּה אֶל תַּשְׁחַת 16 וְתַחַת אוֹהֵב אֶל תְּהִי שׁוֹנֵא:
כא יֵשׁ רַע וְקָלוֹן הַזֵּה רַע בְּעַל יְשָׁתִים:

ו א 2 אֶל תַּפּוּל בְּיַד נַפְשָׁךְ וְתַעֲבֹה חֵילְךָ עָלֶיךָ:
ב 3 עָלֶיךָ תֹאכַל וּפְרִיךָ תִּשְׁרַשׁ וְהִנִּיחֶתְךָ כְּעֵץ יִבֹּשׁ:
ג 4 כִּי נֶפֶשׁ עֲזָה תִּשְׁחִית בְּעַלְיָהּ וְשִׁמְחַת שׁוֹנֵא תִשְׁיָגִם:

ה יג 95 אֶל תְּהִי זֹרָה לְכָל רוּחַ וְאֶל תֵּלֶךְ לְכָל שָׁבִיל:
יד 10 הִיָּה סָמוּךְ עַל דְּבָרְךָ וְאַחֵר יִהְיֶה דְּבָרְךָ:
יה 11 הִיָּה נָכוֹן בְּשִׁמוּעָה טוֹבָה וּבְאַרְךָ עֲנָה תַעֲנֶה נְכוּנָה:
יו 12 אִם יֵשׁ אֶתְךָ עֲנָה רִיעֶיךָ וְאִם אֵין שִׁים יָדְךָ עַל פִּיךָ:
יז 13 כָּבוֹד וְקָלוֹן בְּיַד בּוֹטָה וּלְשׁוֹן אָדָם מִפְּלִיטוֹ:

4. אומץ וכיבוש הדיבור והיצר, ה יג — ו ג

יג-יד. היה חזק ואמץ בדעותיך ודבריך, אל תהא פוסח על הסעיפים,
הולך אחרי כל רוח ומחליף דעותיך ודבריך

[יג] תהיה יותר טובה גרסת כ"י ג: תְּהִי. — זורה אל תזרה את גרנך לכל רוח, אלא רק לרוח אחת, כי בזמן שיש רוח מכל צד, הרוח שכנגד תחזיר את המוץ לתוך התבואה. והכוונה היא: אל תהא נגרר במעשיך אחרי דעות שונות ומתנגדות לפי הרוחות הבאות עליך. ללשון הש' יח' ה יב, יב יד. — ופונה ואל תפנה לדרך הזרם, שמא ישטוף אותך (ד כז, יח' מג א); אך גרסה זו אינה נמשכת היטב לטור א. ס: ופונה לְכָל שָׁבִיל, ויותר טובה גרסת כ"י ג, י: וְאֶל תֵּלֶךְ לְכָל שָׁבִיל, כלומר אל תפנה לדרכים שונים ומתנגדים (ב יג); י מוסיף פכ"א ב. [יד] סמוך נשען ונכון, כלומר חזק ואמץ (מד ח, תה' קיב ח). — דעתך כ"י ג: דְּבָרְךָ, שיבוש מן טור ב. — ואחד ולא יותר, שלא תחליף את דבריך: כ"י ג: וְאַחֵר, שיבוש.

יה. היה מהיר לשמוע, ואחיר לענות

[יה] ממהר כ"י ג: נָכוֹן, על פי השפעת "סמוך" בפסוק הקודם, והוספת "נכונה" בטור ב. — להאזין י: בְּשִׁמְיָתְךָ, ס: לְשִׁמְצָה, כ"י ג: בְּשִׁמוּעָה, כנראה שיבוש מן "בשמיעה" (ח י), והוא מוסיף: טוֹבָה, וכך בכ"י זעיריים של י ובס"ה, על פי מש' יה ל, כה כה. אבל הכוונה כאן היא לשמוע מה שישאלוך, כמו שמוכח מן הדברים הבאים. וקצת באופן אחר מ' אבות ה יב:

"מהיר לשמוע", כלומר ללמוד. — ובארך אל תהא נבהל להשיב (מ' אבות ה ט, אחיקר הערבי ב ד: "מהר לשמוע אבל לא להשיב", גם קהלת ז ח). — השב פתגם חיג; כ"י ג: צנה תצנה, והוא מוסיף: נכונה, וכעין זה מוסיף ל: תשובת אמת.

יז. אם יש לך מה להגיד דבר, ואם לאו סגור את פיו

[יו] אתך י מוסיף: בינה, ס מוסיף: דבר, כלומר אם אתה יודע תשובה מתאימה על השאלה שנשאלת. — רעך כ"י ג: ריעיך, כתיב מלא. — ירך כמו מש' ללב; כ"י ג: שים ירך, ס: ירך שים, כמו איוב כא ה, כלומר שתוק; הש' כה, מ' אבות ה ט: "על מה שלא שמע אומר לא שמעתי", ד"א זוטא פ"ב: "אל תבוש לומר איני יודע", ושם פ"ג: "למוד לשונך לומר איני יודע". ל מוסיף: פן תלכד בדבר נבלה ונכלמת, תוספת מן פי"ח, ל.

יז. גורלו של אדם תלוי בלשונו, אם לטוב אם לרע

[יז] ביוד כתיב מלא: ביד = ביד, כמו כ"י ג. — בוטא המדבר, כ"י ג: בוטה, בחילוף א-ה, כמו נשה-נשא, יש' כד ב. י: בטא (λαλία), שם במשקל דבר (יר' ה מג), שאולי נכתב להלן "ביטה" (ט כו). כלומר ביד הדיבור. — מפלתו הש' כב לג, כג י, כח כ, לז כד, מש' יב יג; כ"י ג: מפליטו, מצילו מרעה (מיכה ו יד). "לשון" נמצא גם זכר (יהו' ז כא, ובמשנאית), אבל נראה שזה שיבוש מן מפילתו, כמו ט.

יח-כא. אל תהא בעל שתי לשונות, ולא תנחל חרפה וקלון ושם רע כמו הגנב

[יח] נכפל למעלה ד לא. — שתיים שתי לשונות, אחת טובה להחניף אדם בפניו, ואחת רעה לספר בגנותו שלא בפניו, כמו שהולך ומפרש בטור ב; הש' כאל, כה יד, והביטוי "אחד בפה ואחד בלב" (ב' פסח' קיג ב); י: מלחש, או בעל לשון הרע; ט: מהלך על שתיים, חפשי. — ובלשונך ד לא: ואל לשונך, ואל = ועל, כלומר על ידי לשונך, כמו תה' יה ג. — תרגל אל תלך רכיל (שמ"ב יט כח), או בקל: תרגל, כמו תה' שם, וכך צריך לנקד ד לא; י: תלכד, וכעין זה ט: תפשל, שיבוש של שתי אותיות; ל: תלכד ונכלמת. — רע חסר ד לא, ובי וט. [יט] נבראה הבושת היא גורלו של הגנב כאילו נבראה בשבילו (יר' ב כו); י: יש, חפשי. — חרפה י, ט: וחרפה, כמו בראש טור ב בפסוקים האחרים. — רעהו י, ט: רצה על, אך הביטוי "חרפה רעה" הוא מתמיה, כי הרי אין חרפה טובה. הנכון לגרוס: לרעהו, כלומר כמו שהבושת היא חלקו של הגנב, כך החרפה היא חלקו של ריע הגנב, והוא בעל שתיים. ל מוסיף: ולמרגל שנאה ואיבה וכלמה.

[כ] תשחת נראה שפירושו כאן: תחטא, כמו ט: הש' זלח, תה' יד א, והשם שחיתות במשמע של חטא (ליא, כח ז), והכוונה: אל תחטא בהרבה או במעט בחטא זה של בעל שתיים. י: תשנה, חפשי. — אוהב לרעך הנזכר בפי"ח.

[כא] גרסתנו מתפרשת בדוחק: כמו שהחרפה מורישה שם רע וקלון, כך מורישה לבניו שם רע וקלון האיש הרע שהוא בעל שתיים. י: פי שם רע קלון וחרפה יירש (253.70: תירש), כלומר כמו ששם רע יורש קלון וחרפה, כך האיש הרע בעל שתיים יורש קלון וחרפה וכ'; ט: פן שם רע וקלון תירש / וחרפה ופון על בצל שתיים, משובש.

א-ג. היה אמיץ לכבוש את התאוה, כי היא משמידה את כוחות האדם

[א] תפול ט: תמסר. — נפשך תאבונך ותאוותך (יש' נויא, מש' כג ב); י לא הבין את

הכוונה ותרגם: אל תתנשא בעצת נפשך, וכן תרגם "ביד" – בעצת, לזו. – ותעבה תאוותך תעבה ותשמין את כוחך (דב' לב יה), אבל זה סותר לפסוק הבא שהתאוה משחיתה את גופו של אדם. ט: ותבער פשור חילך, י: ותבער פשור נפשך (ὑπερπαύω, בער, כמו יש' ה ה בתה"ש; "נפשך" כפל מן טור א ת' "חילך"). ולפי זה אפשר שהגרסה המקורית היתה: ותבער כבעיר חילך, כלומר תאותך תשחית את כוחך כמו השור המבער את עשב השדה (שמות כב ד), "ותבער" נשתבש: ותבעה, כמו ט: דלא תבעא (הש' "המבעה" מ' בבא קמא אא, תר' שומרוני שמות שם, תר' יונתן במ' כב ד), "ותבעה" נסתרס ל"ותעבה", "כבעיר" נשמט מפני דמיונו אל "ותבער", ואז הוסיפו "עליך" מן הפסוק הבא, כדי למלא את הטור. והש' במ' שם, ובמ' רבה פ"כ: "כל מה שמלחך (השור) אין בו סימן ברכה".

[ב] ב"ס עובר מן הציור של עשב השדה לעץ פרי. – תאכל, תשרש ט הופך את סדר הפעלים. – תשרש איוב לא יב; י: תאבד, חפשי; ט: תשיר, השמיט את ש השניה. – יבש יש' נו ג.

[ג] עוה תאוה עוה תשחית את האדם (יט ג); י: רעה, ט: קשה, חפשי. – תשיגם השונא ישמח על מפלתם של בעלי התאוה; הש' יח ל, מיכה ז ח; י: ט: תשימם.

- ו⁵⁶ חיד¹ ערב ירבה אוהב
ה⁶ אנשי שלומך יהיו רבים
ו⁷ קניית אוהב בנפין קניהו
ז⁸ כי יש אוהב כפי עת
ח⁹ יש אוהב נהפך לשנא
ט¹⁰ יש אוהב חבר שלחן
י¹¹ בטובתך הוא כמוך
יא¹² אם תשיגך רעה יהפך בך
יב¹³ משנאריך הברל
יג¹⁴ אוהב אמונה אוהב תקוף
יד¹⁵ לאוהב אמונה אין מחיר
יה¹⁶ צרור חיים אוהב אמונה
ושפתי חן שואלו שלום:
ובעל סודך אחד מאלף:
ואל תמהר לבטח עליו:
ואל יעמוד ביום צרה:
ואת ריב חרפתך יהשוף:
ולא ימצא ביום רעה:
וברעתך יתנדה ממך:
ומפניך יסתר:
ומאהביך השמר:
ומוצאו מצא חן:
ואין משקל לטובתו:
ירא אל ישיגם:

י¹⁷ [יִרְא אֵל יִישָׁר אֶהְבְּתוֹ]

כִּי בְּמֹהוּ בֶן רֵעֵהוּ וְכִשְׁמוֹ בֶּן מַעֲשָׂיו:

ד⁵ חֵידָי יִטַּעַם מִטַּעְמֵי זָבָד

5. על האוהב, ו-דיו

אגב זכירת אוהב ושונא בפסקה הקודמת (ה, כ, ו ג) בא בן סירא לדבר על קנין האוהב ועל תכונותיו, ומזהיר להשמר מפני אוהב שקר המחפש טובת עצמו, ולהוקיר אוהב נאמן

ד-ו . קנין האוהב

[ר] דיבור ערב ונעים ירבה אוהבים, ושפתים מדברות בחן ירבו את השואלים בשלומך. — חֵידָי הוא כלי הדיבור, כמו שפתים (מש' ה, ג, ח ז), וכמו הפה (איוב לג ב). — עָרַב כך מנוקד בכ"י: נעים ומתוק (שה"ש ה יו, מש' ה ג). — אוהב קיבוצי: אוהבים. — ושפתי תה' מה ג, מש' כב יא; י: וְלָשׁוֹן, חפשי (נא ט). — שואלו ק' שואלי, או: שואל, קיבוצי כמו "אוהב" הקודם (מא כז, ד ז); י. ט: שְׁאֲלוֹת.

[ה] יהיו לך ידידים רבים, אבל האמן רק באחד מהם; והש' פירושו של רס"ג (הרכבי שם): "צוה להרבות את האוהבים ולהמעיט את המיוחדים שבהם", כלומר לגלות סודות רק למעטים. פסוק זה הובא אצל קדמונינו בקצת שינויים², ב' יבמות סג ב: רבים יהיו דורשי שלומך / גלה סוד לאחד מאֵלֶיךָ, וכן ב' סנהדרין קב, אלא ששם הגרסה: סודך, ועוד נוסף שם מן מיכה ז ה: מְשׁוֹכֶכֶת חִיקָךְ שְׁמֹר פֶּתְחֵי פִיהֶ; רס"ג (שם): רבים יהיו אנשי שלומך / גלה סודך לאחד מני אֵלֶיךָ; ר"נ (שם): רבים יהיו דורשי שלומך / גלה סודך לאחד מני אֵלֶיךָ; א"ב דב"ס: גלה סודך לאחד מני אֵלֶיךָ / ואם רבים דורשי שלומך. — אנשי שלומך פירושו הרגיל: ידידים ובעלי ברית (יר' כ י, לח כב, עובדיה ז, תה' מא י). אולם מגרסת הגמרא ברור שכאן פירושו מכרים השואלים בשלומך, ונמשך לפסוק הקודם: וכן ט: שואלי שלומך. — ובעל סודך אדון סודך, שאתה מוסר סודך ברשותו: י: וְיִוָּעֲצִיךָ, פירש סוד במשמע הקדום של עצה (מש' יה כב, בר' מט ו). — מאלך קהלת ז כח, איוב לג כג.

[ו] תנסה את האוהב אם הוא נאמן. גם פסוק זה הובא אצל רס"ג שם. — קניית עבר של הווה, ובמשמע של תנאי: אם קונה אתה לך אוהב (מ' אבות או: "וקנה לך חבר"). — בניסין כך בכ"י, ק': בְּנִיפּוֹן (ד יז, יג יד), או: בְּנִיפּוֹי (לג א, מד כה), רס"ג: בְּמָסָה. — תמדהר אלא תמתין עד שיימצא נאמן (יט ד). "חייב בחינת האוהב קודם שימסור עצמו אליו", רס"ג.

ז-ט . מיני אוהבים בשקר, אוהב רק בזמן הטובה, אוהב המתהפך לשונא, אוהב של השולחן

[ז] הובא אצל רס"ג. — כ' ב ט חסר. — כפי ט: בְּפָנֶי. — כפי עת מתאים את התנהגותו

¹ כ"י ג ד"א ע"ב שורה 11. ² הש' מבוא, פרק ה; קובץ רס"ג, עמ' קיב-קיג

לתכונת העת אם היא טובה לך או רעה; י: בָּעֵתוֹ, כלומר לפי דרישות הזמן והצורך של עצמו. — ואל רס"ג: ולא, יותר טוב, כי אין כאן אזהרה. — יעמוד לא ישאר אוהב, או: לא יעמוד ויקום לעזור לך (כב כח). — כיום ס: בָּעֵת, פירוש (תה' כב). — צרה י: צָרָתָהּ, פירוש. [ח"ט] נשמט מן ס על ידי שווי הסיום "צרה", פ"ז, פ"ט (= "רעה", י). [ח] נהפך לזב. — ריב שמ"א כה לט. — יחשוף יגלה (מא לא), כלומר יפרסם ברבים את הריב שביניכם, ויגלה סודותיך שיהיו לך לחרפה (יט ז, כז יז כא, מש' כה ט). [ט] שלחן הוא נמצא כשתקראנו לסעודה (לז ד). — ימצא וכ', י: יַעֲמֵד בְּיוֹם צָרָה, כמו פ"ז.

י"ב. התנהגותו של אוהב בשקר

[י] בטובתך כשטוב לך הוא כמוך, כלומר הוא אתך בלב אחד. — הוא בכ"י: הא עם ו ממעל לתבה, ובצד הגליון סגול הפוך לסמן תיקון. — יתנדה יתרחק, כמו שפירש ס; הש' עמוס ו ג: המנדים, המרחיקים (ע"ש בתר' יונתן וראב"ע), והוא כמו "יתנודדו" (תה' סד ט), וכן: מנדיכם (יש' סו ה, ע"ש בתר' יונתן והמפרשים העברים); או פירושו: יתרחק ממך כמו מן מנודה. בי הטור: וּבַעֲבֹדְתָהּ יִתְגַּבֶּה, כלומר יתנהג כאדון כלפי עבדיך (ד לג). [יא] ממשיך את הרעיון של סוף פ"י: אם תבוא עליך רעה ויהיך נגדך להרע לך (כב לא, איוב יט יט). — תשיגך רעה י: תִּשְׁפֹּל, ס: תִּפֹּל, אולי רק פירוש. — יהפך כך י: יִהְיֶה נִגְדָהּ, פירוש. — יסתר ילך ויסתיר את עצמו כדי שלא תבקש ממנו עזרה. הש' תנחומא (הוצ' בובר, עמ' 186): "יש לך אדם שהוא אוהב חברו ברוחה, הגיעה לו צרה כאילו איננו יודעו", וג"א (שם מבוא, עמ' סה): "כשאדם יש לו אוהב כל זמן שהוא בריוח אוהב אותו, ובעת צרה מתרחק ממנו" (= "יתנדה ממך").

[יב] המוסר השכל; הבדל משונאיך כדי שלא ירעו לך, והזהר מאוהביך כדי שלא ירעו לך גם הם. "התראה להזהר מן האוהב שלא ירמה כמו שמרמה השונא", רס"ג המביא את פסוקנו. והש' משלי חכמים, עז: "המשכיל ישמור עצמו מאוהבו יותר מאויבו". — משנאיך ס: מְשֻׁנְאָהּ. — ומאהביך ס: וּמְאוֹהֲבָהּ. — השמר רס"ג: הִזָּהֵר.

יג-יו. יקרת ערכו של אוהב באמת

[יג] תקוף תוקף, הש' צורך-צורך (לט מה, גל'), כלומר אוהב באמת הוא חוזק ועוז לאהובו, כי יעזרנו ביום צרה (הקבל פ"ז, פ"ט); י: מַחֲסֵה עֵז (או: מְכוֹן עֵז, פל"א), אולי גרס: אוֹהֵל תְּקוּף. — וּמוֹצְאוֹ מִצָּא ס: וּמוֹצְאָיו מִצָּאוֹ. — הון אוצר יקר, כמו שמפרשים י, ס (מ כא, מש' ח לה, איג).

[יד] אין מחיר הוא יקר מכל הון (ז יט, איוב כח יח). — משקל אי אפשר לשקול די זהב וכסף כדי לשלם מחירו (ח ג, איוב שם, בר' כג יד).

[יה] צרור מליצה לקוחה מן שמ"א כה כט, אבל כוונתה כאן אינה ברורה. צרור הוא חבילה מקושרת, כמו של כסף (בר' מב לה, מש' ז כ, דב' יד כה), או של בשמים (שה"ש איג). ומזה שק וכיס מקושר (חגי או), וגם מקום שמירה לדבר (איוב יד יז), ובהשאלה: אוצר שגונזים בו דבר יקר (הש' ת' יונתן שמ"א שם, ב' שבת קנב ב). ואם כן הכוונה כאן היא אולי שאוהב באמת הוא אוצר של חיים, והוא נמשך אל "מצא הון" (פי"ג); י, ס: סם חיים (ב' יומא עב ב), אולי גרסו: צָרִי. — ישיגם כינוי של מ"ר: ישיג את החיים, או את האוהב והצרור; י: יִמְצְאוּנוּ, חפשי (פי"ז); ס: הוא, אולי גרסו: יִשְׁיִגוּ, שנשתבש לס: יִשְׁנוּ (גינצבורג).

[יו] הטעם לטור האחרון: אוהב באמת הוא גם ירא אלהים המתחבר רק לירא אלהים כמוהו. טור א נשמט מן ע על ידי שיווי ההתחלה עם הטור הקודם: ירא אל. — ירא וכ, כך י: ט: יראי אל יִשְׁרוּ אֶהְבֶּתֶם. — יִישַׁר הוא אוהב ביושר ובאמונה. או: הוא מיישר ומכוון את אהבתו רק לירא אלהים כמוהו. — כְּמוֹהוּ רעהו הוא ירא אל כמוהו. או: הוא בלב אחד עם רעהו (פ"י). — וְכִשְׁמוֹ שמו אוהב והוא מתנהג כאוהב (לזא). טור זה חסר בי ובס (מחוץ לכ"י אמברוזיאני של ט), ואפשר שהוא תוספת בע, שנשתרבה כאן מן בכ (ע"ש), אגב זיווג הצלצול עם טור ב, כדי למלא את החסרון שבחרוז על ידי השמטת טור א בע.

סדרה ג ויז – יד כב

- ויז 186 [בְּנֵי בְנֵעוּרִיךָ קַח מוֹסֵר וְעַד שִׁיבָה תִּשְׁיֵג חֲכָמָה:]
 יח 19 בַּחֲזוֹרָשִׁי וְכִקְוֹצֵר קָרַב אֵלַיָּהּ וְקִנְיָה לְלֹב תְּבוֹאָתָהּ:
 יט כִּי בַעֲבֹדָתָהּ מַעֲטַת תַּעֲבֹד וּלְמַחֵר תֹּאכַל פְּרִיָּהּ:
 כ 20 עֲקוּבָה הִיא לְאִוִּיל
 כא 21 כְּאֶבֶן מִשָּׂא תִהְיֶה עָלָיו
 כב 22 כִּי הַמוֹסֵר כְּשִׂמְחָה כֵּן הוּא
 כג כְּלִי יוֹצֵר לְבָעֵר כְּבִשָּׁן
 כד עַל עֲבוֹדַת עֵץ יִהְיֶה פָּרִי
 כה 23 [שִׁמְעַת בְּנֵי וְקַח לְקַחִי
 כו 24 וְהָבֵא רִגְלֶיךָ בְּרִשְׁתָּהּ
 כז 25 הֵט שִׁכְמְךָ וְשִׁאָּה
 כח 26 [בְּכָל נִפְשֶׁךָ קָרַב אֵלַיָּהּ
 כט 27 דֹרֵשׁ וְחֹקֵר בִּקְשׁ וּמִצָּא
 ל 28 כִּי לְאַחֹר תִּמְצָא מְנוּחָתָהּ
 לא 29 וְהִיתָה לְךָ רִשְׁתָּהּ מִכּוֹן עִז
 לב 30 עָלֶי זָהָב עוֹלָה
 לג 31 בְּגִדֶי² כְּבוֹד תִּלְבָּשֶׁנָּה
 לד 32 אִם תִּחְפּוֹץ בְּנֵי תִתְחַכֵּם
 לה 33 אִם תֻּבֵּא לְשִׁמְעָה
 וְעַד שִׁיבָה תִּשְׁיֵג חֲכָמָה:]
 וְלֹא יִכְלַלְנָה חֶסֶד לֵב:
 וְלֹא יֵאָחֵז לְהַשְׁלִיכָהּ:
 וְלֹא לְרַבִּים הִיא נְכוּחָה:
 וְכִמְהוּ אִישׁ עַל חֲשָׁבוֹנוֹ:
 כֵּן חֲשָׁבוֹן עַל יֹצֵר אֶחָד:
 וְאֵל תִּמְאַס בַּעֲצָתִי:
 וְצִוְּאָרְךָ בְּחִבְלוֹתֶיהָ:
 וְאֵל תִּקַּץ בְּתַחֲבוּלֶיהָ:
 וּבְכָל מְאֹדָךְ שִׁמְרֵ דְרָכֶיהָ:
 וְהִחְזֹקְתָּהּ וְאֵל תִּרְפֶּהּ:
 וְנִהַפֵּךְ לָךְ לְתַעֲנוּג:
 וְחִבְלֶיהָ בְּגִדֵי כֶתֶם:
 וּמוֹסְרֶיהָ פִּתִּיל תְּכֵלֶת:
 וְעִטָּרֶת תִּפְאָרֶת תַּעֲטִרְנָהּ:
 וְאִם תַּשִּׁים לְבָבְךָ תַּעֲרֹם:
 וְהֵט אֲזָנְךָ תִּוָּסֵר:

² כ"י א ד"ב ע"ב שורה 1¹ כ"י א ד"ב ע"א שורה 19

- לו 34 [בַּעֲדַת זְקֵנִים תַּעֲמֹד וְמִי חָכָם בּוֹ תִּדְבֹק:]
 לו 35 כָּל שִׁיחָה חֲפוּץ לְשִׁמְעַ
 לח 36 רְאֵה מֶה יִבִּין וְשִׁחְרִיהוּ
 לט 37 וְהִתְבּוֹנְנָה בִּירֵאת עֲלִיוֹן
 מ וְהוּא יִבִּין לְבָךְ
 וְבִמְצוֹתָיו וְהִגִּה תָמִיד:
 וְאִשֶּׁר אִיוֹתָהּ יַחֲכֶמֶךָ:

תְּשִׁיג¹ חֲכָמָה:

ו יז 186

- יח 19 פְּחֹרֶשׁ וְכִקְוֹצֵר קָרַב אֵלֶיהָ וְקוֹה לְרֹב תְּבוֹאָתָהּ:
 יט כִּי בַעֲבוּדָתָהּ מַעֲטַ תַּעֲבֹד וְלִמְחָר תֹּאכַל פְּרִיָּה:
 ל 28 כִּי לְאַחֹר תִּמָּצֵא מְנוּחָתָהּ וְתִהְיֶה לָךְ לְתַעֲנוּג:
 לו 35 כָּל שִׁיחָה חֲפוּץ לְשִׁמְעַ וְמִשָּׁל בִּינָה אֵל יִצְאָךְ:

1. השגת החכמה, ו יז-ט

פתיחה זו על החכמה מקבילה לפתיחה של סדרה ב (ד יא ואילך). שם מתואר היחס של החכמה לתלמידיה, וכאן מתואר היחס של התלמיד אל החכמה, הצורך להתאמצות יתרה מצד התלמיד כדי להשיג את החכמה. בפסקה זו נכנסו לע שני חרוזים שאינם שייכים לכאן (פכ"ג-כד), ונשמטו ממנה חמשה חרוזים שנשתמרו בתרגומים

יו"ט. השתדל כל ימיך להשיג חכמה, עבוד בה כעובד את האדמה, ואז תקצור את תבואתה

[יז] בנעורריך התחל בלימוד החכמה מצד המוסר והתוכחה, הצד הדיסציפלינרי המלמד את האדם לכבוש את יצרו ולשלוט ברוחו, המרחיק את האדם מן הרע ומדריכו בטוב, ואז בזקנתך תשיג את החכמה עצמה, היא הכרת הטוב המוחלט (א יב). פסוק זה נשמט מע בכ"י א, ובכ"י ג נשתמרו רק שתי התיבות האחרונות. — בנעורריך כה הו. — קח כן ט; י: ἐπὶ λείξει (בחר), שיבוש מן ἐπὶ δέξει (קח); הש' לא לט. — שיבה יש' מוד. — תשיג י: ט: תמצא, חפשי (פי"ה).

[יח] החכמה אינה נקנית אלא ביגיעה, כמו תבואת האדמה. — וכקוצר יותר טובה גרסת י: וכזרע, כלומר עבוד בחכמה כחורש וזרע העונד עבודה קשה וממתין עד שתשא פרי; ט: כזרע וכקוצר. — וקוה ט: תאסף, אולי פירש מלשון "יקוו המים" (בר' א ט). — לרב כ"י ג: לרוב, כתיב מלא; י: לטוב.

¹ בכ"י ג ד"ב ע"א שורה 1

[יט] כי בעברתה ט: פֶּצֶבֶד (פֶּצֶמֶל). — מַעֲט זמן מועט (מח, איוב י כ: ואבליגה מעט, גם להלן נאנב, י וט ובגרסה המתוקנת). — תַּעֲבוֹד י, ט: תַּעֲמֹל, חפשי. — ולמחר י, ט: וּמָהָר.

כ־כב. קשה וכבדה היא השגת המוסר לאויל, והוא ממהר להשתחרר ממנו

[כ] עקובה קשה כשביל מלא רכסים (יש' מד) ; י, ט: מָה עֲקָבָה. — היא ט: חֲכָמָה, פירוש, וכן י: σοφός (מאד), שיבוש מן σοφία (חכמה) ; ל מחבר שניהם: חֲכָמָה מֵאֵד. — לאויל י, ט: לְאִוִּילִים. — יכלכלנה לא יסבול אותה (יב יט, יר' כ ט) ; ט: יִכְלָכְלוּ חֲסָרִי. [כא] כאבן כמשא כבד של אבנים (זכ' יב ג, תה' לח ה, מש' כז ג). — מִשָּׂא י: מָסָה, והוסיף: חֲזָק. [כב] לקח החכמה הוא קשה כפי משמעו העיקרי של השם מוסר: מִיָּסֵר וגורם יסורים, או שם מוסרות על העוסק בו, כמו שהולך ומפרש (פכ"ו, גם פל"א-לב). — כִּשְׂמָה = כשמו (מג כא: לבנה, בר' יג ג: אהלה), ואם ננקד: פֶּשְׁמָה, צריך להגיה: היא ת' הוא, ויהיה מוסר שם נקבה (מש' ד ג), מפני שהוא אחד עם חכמה: וכך פירש י: כִּי חֲכָמָה פֶּשְׁמָה היא. והש' ב כ, מג ט (גל', י ט), שמ"א כה כה. — לרבים להמון העם שהם חסרי לב. — נכוחה ישרה וקלה, הפך מן עקובה (פ"כ), הש' יא כו לא. בכ"י מנוקד: נְכוּחָה = נוכחה, אבל זה מן יכח, שמשמעו הוא אחר. י: נְגִלָה, פירוש. ב ט הפסוק: שָׁמָּה כְּמוֹסָרָה / וְלְאִוִּיל לֹא נִבְחָנָה, נבחנה שיבוש מן נכוחה. על קושיה של החכמה למתחילים בה הש' ב ד ה, דיז יח. [כג-כד] שייך לכ"ז ה"ו, ע"ש, ונכנס כאן שלא במקומו אגב עבודת האדמה הנזכרת בפס"ח-יט.

כה-כו. אבל אתה שים את מוסרות החכמה על רגליך וצוארך, ואת משאה על שכמך

[כה-כו] נשמט מן ע, אולי מחמת התוספת כג-כד. [כה] יו כח, לא לח לט, לג כא, מש' יט כ. — ואל וכו', ט: וְאַל תִּפְרָע תּוֹכְחָתִי (מש' א כה). [כו] הכנס ברצונך הטוב לתוך עבדותה. הציור לקוח מלכידת רגלי החיה ברשת הצייד, וצוארה בחבליו (כא כא, תה' קמו, איוב יח יא). — ברשתה י: εἰς τὰς πέδας αὐτῆς (בכבליה), לשון נופל על τὸς πόδας σου (רגליך), אבל כך הוא מתרגם גם בפל"א. ט: רִשְׁתוֹתֶיהָ (כא כא). — בחבלותיה י: εἰς τὸν γλοιὸν αὐτῆς (בְּעֻלָּהּ, כרגיל בתה"ש), כמו בפל"א ; ט: וּבְמִשְׁאָהּ, על פי הפסוק הבא, ואולי גרס: בְּסִבְלָתָהּ (לוי). [כו] הט' בר' מטיה ; ט: קָרַב. — וּשְׂאָה את משא החכמה. — תקן מש' ג יא. — בתחבולתיה בעצותיה, נרדף לפכ"ה (מש' יא יד, כיח, כד ו), והוא לשון נופל על "בחבלותיה" (פכ"ו, פל"א) ; י: בְּחֻבְלֶיהָ, או: בְּכַבְלֶיהָ ; ט: בְּמִשְׁאָהּ ("בשקולתה"), נופל על "ושאה" ("ושקוליה"). שכטר מגיה: בְּחֻבְלֶיהָ, אבל אי אפשר שתיבה זו תכפל שלוש פעמים זו אצל זו.

כח-ל. השתרל בכל כוחך להשיג את החכמה, ואז תמצא בה מנוחה ותענוג

[כח] נשמט מן ע: הש' פי"ח, ז לא, דב' זה. [כט] דרש דב' יגיה ; בי חסר. — וּמִצָּא סיפא של התנאי: אם תבקש אז תמצא את החכמה, כמו שמפרש ט: וּמִצָּאתָ. שימוש הציווי בפסוק של תנאי כמו יב ב, מג יג, מש' ד ד, טו ועוד. והש' ב' מגלה וב: "יגעתי ומצאתי" וכו'. בי הטור: חָקַר וּבִקֵּשׁ וְתִנְדָּע (= וְתִמְצָא) לָךְ. — והחזקתה מש' דיג ; י, ט: וְהִתְחַזְקָהּ. [ל] לאחר לבסוף (יב יח). מקביל אל "לפנים" (דיז): אחרי היגיעה בראשונה תמצא את המנוחה שהחכמה מביאה לעוסקים בה. — וְנִהְפֵּךְ יותר טוב כ"י ג: וְתִהְפֵּךְ. — לתענוג י: לְשִׂמְחָה ; ב ט הפסוק: וּבְאַחֲרֵית תִּמְצָא מְנוּחָה וְתִעֲנוּג / וְשִׂמְחָה בְּאַחֲרֵיתָהּ.

לא-לג . אז יהפכו לך מוסרותיה של החכמה לכבוד ותפארת

[לא] שב אל פכ"ז: הרשת שנלכדת בה תהיה לך למחסה ולמשגב, והחבלים שהם סימן של בוז לאסיר יהפכו לך לסימן של כבוד כמו בגדי זהב. — מכון י: מחסה, פירוש. — וחבלתיה בכ"י B של י: ἀλάδοι (ענפים), שיבוש מן ἀλοίοι, כמו פכ"ו. — בגדי קצת קשה כנסמך ל"כתם", ואולי בא מן פל"ג, ומעיקרו: כלי, או: חלי, והכוונה לרביד זהב שהיו לובשים המושלים (בר' מא מב, דנ' ה ז), בניגוד לחבלים של השבויים (מל"א ב לא). — כתם י: כבוד (פל"ג); ב"ס נשמט "וחבלתיה... תכלת" על ידי שיווי ההתחלה "בגדי", פל"א, פל"ג. [לב] עלי לא נמצא עול במ"ר, וצריך להגיה: על, מתאים ל"עולה"; י: צדי וְהָבָה צְלִיקָה, אבל "עדי" אינו מקביל אל "ומוסרתיה". — זהב ולא ברזל (דב' כח מח). — ומוסרתיה המקשרות את העול לצואר (יר' ב כ). — פתיל תכלת המקשר את התכשיט (שמות כח כח, במ' יה לח).

[לג] כבוד גיג, גם כזח. — תלבשנה, תעטרנה את החכמה (כזח, יש' מט יח); ס לא הבין את המליצה, ושינה ותרגם: הַחֲכָמָה תִּלְבֹּשׁ וְתַצְטָרֶךְ. — ועטרת א"ט, מש' ד ט.

לד"לה . השגת החכמה תלויה רק ברצונך

[לד] תתחכם לח כו כז: י: תִּנְסֶר (פליה). — לבך י: נִפְשָׁךְ, חפשי (ד יח). — תערם תלמד ערמה או פקחות החכמה (א ד, מש' יה ה, יט כה). [לה] תובא = תאבה (מש' א י); י: תִּאָּהֵב, שיבוש. — לשמע נשמט הפעל בע, השלם: תִּקָּח (י), כלומר תקבל את לקח החכמה והחכם; ס: תִּלְמָד. — והט ציווי של תנאי (פכ"ט, זכו): אם תטה אונך, ואולי צריך לגרוס: וְתִטָּה; י: ס: וְאִם תִּטָּה, כמו בטורים הקודמים. — תושר תלמד מוסר; י: ס: תִּתְחַכֵּם (פלי"ד).

לד"לח . התחבר לזקנים ולחכמים, והאזן לדברי חכמתם

[לו] נשמט מן ע. — תעמד כדי ללמוד חכמתם; הש' ד"א זוטא פ"ג, כלה רבתי פ"ד: "שב לפני הזקנים והט אונך לשמוע דבריהם". — ומי סתמי: ומי שהוא (מש' ט ד יו); ס: וְרָאָה מִי (פלי"ח). [לז] שיחה של חכמה (ח י, יא ט), כמו שמפרש י: שִׁיחַת אֵל, כלומר דברי תורה (תה' קיט צז צט). — חפון ציווי של פעל זה רק כאן. — ומשל י: ס: וּמִשְׁלִי. — בינה ס: חֲכָמִים. — יצאך אל יצא ממך (הש' יצאני, יר' י כ), כלומר אל יעבור עליך מבלי שתלמדנו; י: ס: יִמְלִטוּ מִמֶּךָ.

[לח] מה יבין דבר שצריך להבינו, כלומר דבר חכמה (לז לב); ויותר טוב לגרוס: מי, כלומר אם ראית איש מבין ונבון בקרהו ללמוד ממנו, וכך י: רְאִיתָ נְבוֹן שֶׁחָרָהוּ. ס: וְרָאָה מִי חָכָם. — בסיפי ק' בסיפוי, בסיפוי: כל כך תרבה לבוא אל הנבון עד שתשחוק ותטחון את רגלך במפתן דלתו. אך המליצה "שחק את הרגל" היא קשה; ויותר טובה גרסת י: ס: סָפִיו, כלומר רגלך תשחוק ותשפשף את ספי דלתותיו, כמו שמוסיף בפירוש. שכטר משווה לפסוק זה את הביטוי "משכים לפתחו" (ב' ברכות יד א), "ונשקוד על איסקופתי" (תרגום מש' ח לד, הש' גם ס כאן); "שקדנו ספות" אצל הפייטן שלמה הבבלי.

לט"מ . אם תהגה תמיד ביראת יי ובמצוותיו, יתן בלבך בינה וחכמה

[לט] ביראת שהיא החכמה (א כד); י: הִתְבּוֹנֵן בְּתוֹרַת יְיָ, ס: הִתְבּוֹנֵן בִּירְאָת אֱלֹהִים. —

ובמצותו י: ט: ובמצותיו, ואולי ע הוא כתיב חסר. — והגה ק' הגה, ו' נכפלה מסוף התיבה הקודמת: או: תהגה (יהו' א ח, תה' א ב).
 [מ] יבין יתן בינה בלבך (תה' קיט לד, ועוד): י: יכין (דה"ב יב יד, ועוד), ט: יכין דרךיה (מש' כא כט, כתיב). — איותה = איותה, יתן לך חכמה לדעת כל אות נפשך: י: ואנת חכמתך תנתן לך.

- זא 17 אל¹ תעש לך רעה ואל² ישיגך רעה² הרחק מעון ויט ממך:
 ב 3 אל תדע חרושי על אח
 ג 4 אל תבקש מאל ממשלת
 ד 5 אל תצטדק לפני מלך
 ה 6 אל תבקש להיות מושל
 ו 7 פן תגור מפני נדיב
 ז 7 אל תרשיעך בעדת שערי אל
 ח 8 אל תקשור לשנות חט
 ט 9 [אל תאמר לרב מנחתי יביט
 י 15 אל תאיץ בצבא מלאכת עבדה
 יא 10 אל תתקצר בתפלה
 יב 11 אל תבז לאנוש במר רוח
 יג 12 אל תחרוש חמס על אח
 יד 13 אל תחפץ לבחש על פחש
 יה 14 אל תסוד בעדת שרים
 יו 16 אל תחשיבך במתי עם
 ונתונה בצע בתמימך:
 ואל תפילך בקהלה:
 כי באחת לא תנקה:
 ובהקריבי לאל עליון יקח:
 הי כאל נחלקה:
 ובצדקה אל תתעבר:
 זכר כי יש מרים ומשפיל:
 וכן על רע וחבר יחדו:
 כי תקותו לא תנעם:
 ואל תישן דבר בתפלה:
 זכר עפרון לא יתעבר:

יז 17 מֵאֵד מְאֵד הַשִּׁפּוֹל גִּאָּוָה

יח אֵל תֵּאִיץ לֵאמֹר לַפָּרִץ

כִּי תִקְוֶה אֲנוֹשׁ רָמָה:

גֹּל אֵל אֵל וְרִצָּה דְרָכּוֹ:

זא 17 אֵל¹ תַּעֲשֶׂה רַע... יִשְׁיגְךָ רַע

ג 4 אֵל תִּבְקֹשׁ מֵא... שְׁלֹת

ה 6 אֵל תִּבְקֹשׁ לְהִיּוֹת

2 רַחֵק מֵעֶזְרָא... מִמֶּךָ:

וְכֵן כְּמֶלֶךְ מוֹשֵׁב...

אם² אֵין לְךָ חֵיל לְהִשְׁבִּית

זָרוֹן:

כִּי תִקְוֶה אֲנוֹשׁ לְרָמָה:

יז 17 מֵאֵד מְאֵד הַשִּׁפּוֹל גִּאָּוָה

2. אזהרות שונות, ז א"ח

פסקה זו כוללת אזהרות על ענינים שונים בפתגמים בודדים, דוגמת פסקה 2 של סדרה ב

א-ב. נגד מעשה הרע שמביא לידי עונש

[א] לך לעצמך. אבל יותר טוב להשמיטו, כמו כ"י ג, י, ט, והכוונה אל תעש לריעך. — רעה כ"י ג: רע, פעמים, וזה נכון כמו שמוכח מצורת הזכר של הפעל "ישיגך" (גז). — הרחק כך גם ט, הש' מ' אבות אז: כ"י ג: רַחֵק, כמו ט יז. והכוונה: אם תשתדל להתרחק מן החטא יעזובך יצר הרע.

[ב] י מקדים: בְּנִי. — תדע וכ', נשתבש אגב פי"ג, ק' עם י, ט: אֵל תִּזְרַע עַל חֲרוּשֵׁי עֹלָם, "חרושי" פירושו מקומות חרושים, תלמים, כמו שפירשו י, ט (הושע יב"ג, מש' כב, ה, ד.ח). — שבעתים פי כמה וכמה (להי, כיא, מש' ולא); הש' חנוך ב (ס' הרזים לחנוך) יג מ: "אשרי הזורע זרע אמת, כי שבעתים יקצר".

ג"ד. אל תבקש לך גדולה לא מאת יי ולא מאת המלך

[ג] ממשלת רק כאן בנפרד. — ממלך כ"י ג: כְּמֶלֶךְ, שיבוש, אגב "וכן". — מושב כסא כבוד של שר היושב לפני המלך (שמ"א ב ח); ט: "מוהבתא" (מתנה), שיבוש מן "מותבא" (מושב). [ד] תצטדק אל תשתדל להראות את עצמך כצדיק וכנבון לפני המלך כדי לעלות לגדולה (מש' כה ו), אבל נראה יותר לגרוס עם י, ט: לִפְנֵי אֵל, כמו בפסוק הקודם, והכוונה: אל תחפה על עוונותיך (בר' מד יו). — לפני ק': וְלִפְנֵי, כמו ט, וכמו בטור א. — תתבונן אל תראה עצמך כנבון, וכמו שפירש י: אֵל תִּתְחַכֵּם. ט: אֵל תִּהְיֶה סָכָל, אולי גרס: תִּסְתַּכֵּל, נרדף ל"תתבונן" במשמע של הבטה (כמו שפירש כאן ד. כהנא), ופירש בטעות מלשון סכל.

ה"ז. נגד בקשת משרת מושל ושופט כשאין כוח לעמוד נגד התקיפים

[ה] מושל שופט, כמו שפירשו י, ט (י א כה). — אם אֵין י: פֶּן אֵין, או: וְאֵין; ט: כִּי אִם יֵשׁ. — להשבית לבער את הרע (מט ג, יח' ז כד).

¹ כ"י ג ד"ב ע"א שורה 8   ² כ"י ג ד"ב ע"ב שורה 1

[ו] תגור דב' א יז. — נדיב שר ועשיר (יא א, מש' יטו). — ונתונה בצע, או שוחד, ינתן במחיר תמימותך וצדקתך, כלומר תהיה מוכרח למכור את צדקתך בעד בצע. — בתמימך = בתמימך; י: בְּתִמְתָּךְ, ס: בְּיָרְאָתָךְ, כלומר יראת יי שבלבך. אבל ברור שזהו פירוש דחוק, והיה צריך לומר: ונתון. והנכון לגרוס: וְנִתְּתָה, כמו י, ס, ות' בצע ק': פָּצַע, והוא ג"א של המקורי מוס (כמו ס), כלומר תתן בכ מוס ותחדל מלהיות תמים (ויק' כד יט כ, כב כא, במ' יט כ), הש' מזכח. י תרגם בצע: מְכָשׁוּל, חפשי.

[ז] תרשיעך, תפילך כינוי חוזר: תרשיע, תפיל את עצמך (פי"ז, לכו, גל'), שימוש מוזר זה בא כנראה מהשימוש של מלת יחס המושא "את" ביחס החוזר (כמו שמות היט, ע"ש בראב"ע; יר' ויט, יח' לד ב חי)¹. — בעדת שערי אל ק': בְּעֵדַת אֵל (תה' פב א), או יותר נכון: בְּעֵדַת שָׁעַר, והוא מקום השופטים (מב יו, דו). "י אל" הוא כפל טעות מן "ואל" הבא. י, ס: בְּעֵדַת עֵיר, פירוש של "שער". — בקהלה דב' לג ד, נח' הו, הכוונה: אל תעש את עצמך לרשע בתוך עדת השופטים שבשער על ידי עיוות הדין, ואל תגרום לעצמך מפלה בקהל (כג מ).

ח"ט. נגד הבטחון שהקרבנות יכפרו על עוון

[ח] תקשור קשר על יי, אל תמרוד. — לשנות לחזור על אותו החטא (פי"ה, לו ה, נ לא). — חט חטא, כתיב חסר כמו בירושלמי ואצל הפייטנים הקדמונים. — באחת החטא שבפעם הראשונה (איוב לג יד). — תנקה כי הרי תקבל עונש על החטא הראשון, ולמה לך לשוב ולחטוא ולהוסיף עונש על עונש? ס: אֵל תִּשְׁנֶה לַחֲטָא חֲטָאִים / כִּי בְּרִאשׁוֹנָה לֹא נָקִיתָ (והש' יא יא, יו יג).

[ט] נשמט מן ע על ידי טעות של שיווי ההתחלה: אל. אל תבטח על קרבנותיך הרבים. — לרב ס, 253, ס"ה, ז: בָּרַב. — מנחתי ס: מְנַחֲתִי, או: קְרָבָנוֹתִי. — יב"ט ברצון (עמ' ה כב), או: יִשְׁעָה, (בר' ד ד). — לאל וכ', ס: לְעֲלִיּוֹן קְרָבָנוֹתִי יָקָח, וכן מוסיפים 106, 70, 253, ס"ה: מְנַחֲתִי.

י"ה. אזהרות שונות

[י] בס חסר, בי אחרי פי"ה. טור א הלשון מגובבת, וטור ב משובש. י: אֵל תִּשְׁנֶה עֲבוֹדָה קָשָׁה / וְעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה מְעֲלִיּוֹן נִבְרָאָה, ולפי זה יש לתקן את ע: אֵל תִּקְוֶץ בְּצָבָא מְלָאכָה / כִּי עֲבוֹדָה מְאֹל נִחְלָקָה. השיבוש "מלאכת עבודה" בא בהשפעת ויק' כג ז, ועוד, והכוונה: אל תמאס בעבודתך הקשה, כי זהו חלק האדם מאת האלהים. בצבא מלאכה — העבודה המוטלת עליך (במ' ח כד כה, יש' מב, איוב ז א); עבודה — מפרש על עבודת האדמה (שמ' א יד); נחלקה — יה ט, יו יט, הש' בר' ביה, גיט. י פירש: נִבְרָאָה (לא כב). [יא] תתקצר אל תקצר את תפילתך יותר מדי; הש' ב' ברכות לד א: "שוב מעשה בתלמיד" וכ', ושם לד ב: "כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם". י: תִּקְצֹר נִפְשָׁךְ, ס: תִּצְטָר. — בתפלה י: בְּתַפְלָתָךְ, ס: בְּדַבְרֵי תַפְלָתָךְ; הקבל פי"ה. — תתעבר אל תתמהמה לתת צדקה (ה י): י: וַעֲשׂוֹת צְדָקָה אֵל תִּזְנַח; ואולי הכוונה ליתן צדקה לפני התפילה, הש' ב' בבא בתרא יא: "ר"א יהיב פרוטה לעני והדר מצלי" (היה נותן... ואחר היה מתפלל). ס מוסיף: אֵל תִּתְּצֵבֵר לַעֲשׂוֹת מְצוֹה, כפל.

¹ וכך לפי ריב"ג (רקמה, הוצ' גאלדבערג, 117): להבריאתכם (שמ"א ב כט)

[יב] במר שם: במרירות (יש' לה'יה). אדם שהוא ביגון מפני שפלות מצבו (דא'ה, יא'ד, מ' אבות דג). — רוח י: נפשו, ס: חפיו (ד'ה). — זכר ב', ס חסר. — מרים יי יכול להרים אותו ולהשפיל אותו; י: משפיל ומרים (שמ"א בז, תה' עה ח).

[יג] תחרוש תחשוב (פ"ב, כז כב, מש' ג כט). — אח י: אחיה. — וכן וכ', י: ולא לאהב בן תצשה, חפשי.

[יד] על להרבות ולהוסיף כחש (ג כד. ה ז): י, ס: כל, שום כחש. — תקותו השכר שאתה מקוה מן הכחש. או: אחריתו (פי"ז, מש' כג יח). וכך ס: כי אחריתו לא טובה; י: מנהגו (ἐνδελεχισμὸς αὐτοῦ) לא לטוב, אולי גרס: תמידו (לז יז, מה כה, י).

[יה] תסוד אל תרבה דברים, ואפשר שצריך לנקד בפיעל: תסוד, והוא נגזר מן "סוד" במשמע של שיחה (ט כא). ומזה התפעל: תסתויד (מביח). כמו כון, התכוין, וגם: תסתייד (ח כג, ט ד כ), כמו קים, התקיים. — שרים י: שקים (כה ו, גם ולו). — תישן כתיב מלא: תשן, אל תשנה ותכפול את דבריך (פ"ח) בתפילה. וזה הפך מן פי"א. ובכן מזהיר בן סירא שלא לקצר ולא להאריך יותר מדי בתפילה; הש' קהלת ה'א, ודברי ר"א ב' ברכות לד א. ס: תשן, אל תשנה מהנוסחה הקבועה של התפילה; הש' תוס' ברכות דה: "כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות" וכ'. — בתפלה י: בתפלתך, ס: בדברי תפלתך (פי"א).

י-יח. נגד הגאווה והיאוש

[יו] תחשיבך כינוי חוזר (פ"ז), אל תעש עצמך לחשוב, אל תתגאה בתוך הציבור. הפעיל של "חשב" רק כאן. — במתי עם ס: ממתי צמך, י: בצדת רשעים (יו ח), אולי גרס: במתי צון, או: צול. — עכרון עונש של הגאווה, או פירושו: מפלה והשפלת הגאותן (יהו' זכה). י, ס: רגז, ולפי זה צריך לגרוס: צפרון, מלשון עברה וזעם, על משקל קצפון (ל כח). כלומר עברת יי על הגאותן לא תתאחר לבוא, והוא לשון נופל על "יתעבר" (פי"א); הש' ב' ב"ב יב: "המתייהר נופל בגיהנום".

[יז] נמצא גם במ' אבות דד בשם ר' לויטס איש יבנה: "מאד מאד הוי שפל רוח / שתקות אנוש רמה". — מאד מאד כפל זה להפלגה נמצא אחרי הפעל (במ' יד ז, מל"א ז מז, מל"ב יז, גם בר' יז ב, ועוד), ולפני הפעל בלי הכפלה (תה' צבו, צוט). — השפל יש' יג יא, כה יא, מש' כט כג, איוב מ יא. — גאווה גאותך; הטור ב': השפל מאד נפשה, בט: מאד מאד השפל נפשה. — תקות אחריתו של אדם אינה אלא הקבר העושה את בשרו רימה (י יא, יט ג, איוב כה ו, מ' אבות גא, ב' ברכות כד א: "בחיינו ובאחריתנו רמה ותולעה"); י: כי נקמת רשע אש ורמה, "נקמת" שיבוש מן "תקות", והשאר על פי יש' סו כד; ס: כי אחרית כל אדם לרמה היא, "אחרית" פירוש של "תקות" (פי"ד), והשאר הרחבה.

[יח] נשמט מן י, ס, אולי על ידי שיווי ההתחלה "אל" (פי"ט). — לפרק קשה, ונאמרו בו השערות שונות. נראה לגרוס: פרך, ופירושו: אסון וצרה, כמו תה' קמד יד, הש' שם בילקוט: "פרצה של פורענות... פרצה של גלות". והכוונה כאן: אם תבוא עליך רעה אל תמהר לקרוא: אסון אסון! ולהתיאש, אלא בטח ביי וקבל ברצון את דרכו והשגחתו (תה' כב ט, לז, מש' יז ג ז).

- זיט 187 אל' תמיר אוהב במחיר
כ 19 אל תמאם אשה משכלת
כא 20 אל תרע באמת עובד אמת
כב 21 עבד משכיל חבב כנפש
כג 22 בהמה לך ראה עיניך
כד 23 בנים לך יסיר אותם
כה 24 בנות לך נצור שארם
כו 25 הוצא בת ויצא עסק
כז 26 אשה לך אל תתעבה
כח 27 [בכל לבך פבד אביך
כט 28 זכר כי מהם היית
ל 29 בכל לבך פחד אל²
לא 30 בכל מאודך אהב עושך
לב 31 פבד אל וחדר כהן
לג 32 לחם אברים ותרומת יד
לד 32 וגם לאביון [הושיט יד
לה 33 תן מתן לפני כל חי
לו 34 אל תתאחר מבוכים
לז 35 אל תשא לב מאוהב
לח 36 בכל מעשיך זכור אחרית
- ואח תלוי בזהב אופיר:
וטובת חן מפנינים:
וכן שוכך נותן נפשו:
אל תמנע ממנו חפשו:
ואם אמנה היא העמידה:
ושא להם נשים בנעוריהם:
ואל תאיר אלהם פנים:
ואל נבון גבר חברה:
ושנואה אל תאמן בה:
ואם תחוללך אל תשכח:
ומה תגמל להם כגמולם לך:]
ואת כהניו הקדיש:
ואת משרתיו לא תעזב:
ותן חלקם פאשר צוותה:
זבחין צדק ותרומת קדש:
למען תשלם ברכתך:
וגם ממת אל תמנע חסד:
ועם אבלים התאבל:
כי ממנו תאהב:
ולעולם לא תשחת:

² כ"י א ד"ג ע"א שורה 1¹ כ"י א ד"ב ע"ב שורה 21

זכא 207 אֵלִי תִרְעַע עֶבֶד עוֹבֵד אֱמֶת וְכֵן שֹׁכִיר נֹתֵן נַפְשׁוֹ:
 כב 21 עֶבֶד מִשְׁכִּיל אֶהוּב כְּנַפְשׁ אֵל תִּמְנַע מִמֶּנּוּ חוֹפֶשׁ:
 כד 23 בָּנִים לָךְ יִסֵּר אוֹתָם וְיִשָּׂא לָהֶם בְּנֵעוּרֵיהֶם:
 כה 24 בָּנִים לָךְ נִצּוֹר שְׂאֲרָם . . . תִּאָּר לָהֶם פָּנִים:
 כו 25 הוֹצֵ . . . בֵּית וַיֵּצֵא עֶסֶק וְאֵל גֵּ . . . נָבוֹן זָכָה:

3. חובות האדם לתלויים בו, ז יט-לח

יט-כ. היה נאמן לאוהב, לאח ולאשה משכלת

[יט] במחיר בעד כל מחיר (ויד). – תלוי פירושו מסופק. י: ידוע, כלומר אוהב; ט: שיש לך, אולי גרס: שֶׁלָּךְ, ועל פי זה אמרו להגיה בע: שָׁלָם, אבל אין מובן לביטוי "אח שלם". ד. כהנא מפרש: רם ונשא, אבל זה רחוק ואינו מתאים לענין. ר"ל גינצבורג מפרש על פי פעולת כף המאזנים: שקול² בזהב, כמו "המסלאים בפז" (איכה ד ב), אבל גם זה רחוק מהענין, ו"בזהב" אינו קשור ל"תלוי", אלא הוא מקביל אל "במחיר". יותר מתקבלת על הדעת השערתו של גילדקה³ שצריך להגיה: תָּלִים, אח מבטן, כמו בארמית: הש' בתר' יונתן וירו' לבר' מטה⁴. – אופיר דה"א כט ד.

[כ] תמאם ט: תָּמִיר, שיבוש מן הפסוק הקודם. – משכלת מכו, כה יב, מש' יט יד. – ושובת חן נחום ג ד, אבל כאן במובן המוסרי, מקביל אל "משכלת", ולא כמו שפירש ט: ויפת תֹּאֵר; י: מִשְׁכָּלֶת וְטוֹבָה / פִּי חֲנָה מְפֹז, שיבוש. – מפנינים השלם: יקרה מפנינים (מש' ג יח, לא י).

כא-כג. היטב לעבד טוב ולשכיר, וגם לבהמה טובה

[כא] משובש, ק' כמו כ"י ג, וכך י. – תרע ט: "תטרף", תַּעֲנָה, הש' לג לז, ט. – אמת עובד באמונה. – נותן עובד בכל לבו ונפשו (דה"א כב יט), או: מוסר את נפשו על עבודתו (נא מב, כט יח, לט א); הש' ב' ב"מ קיב א: "ואליו הוא נושא את נפשו" וכ'. ט: צָמַל, חפשי. [כב] משכיל י כו, מש' יז ב. – חבב הראה לו חיבה בפועל, יותר טוב מגרסת כ"י ג: אֶהוּב. – כנפש כמו שמחבבים את הנפש (לא ג, לז ב, כ"י ד); י: כְּנַפְשָׁךְ, ט: כְּנַפְשָׁךְ; הש' לג לה-לז, ששם מפרש את הטעם מפני שאתה צריך לו, ואם תרע לו יברח מפניך, אבל נראה ששם הכוונה לעבד נכרי, וכאן מדבר ב"ס על עבד עברי (ע"ש בפירושו); הש' ב' קדו' כב א: "עמך במאכל" וכ'. – אל כך כ"י ג ורוב כ"י של י, בכ"י א נקרע ונשאר רק הראש של ל. ויותר טוב לגרוס: וְאֵל, כמו ט וכמה זעיריים של י. והכוונה לעבד עברי (שמות כא ב, דב' יח יב, יר' לד ט ואילך), ולא לעבד נכרי, הש' ויק' כה מו, ב' גיטין לח א: "כל המשחרר עבדו (נכרי) עובר בעשה" וכ'.

¹ כ"י ג ד"ב ע"ב שורה 3. ² לפירוש זה יש להשוות סְקָל (= שקל) בגעז (חבשית) שפירושו: תלה.

³ Th. Nöldeke, ZAW, 1900, p. 85. ⁴ "אחין תלאמין, תלמין". ובשומרונית תלים פירושו: אח.

[כג] לך פסוק של תנאי: אם יש לך בהמה וכ', וכן בפסוקים הבאים: אך י פירש כמו שאלה. – עיניך בעיניך. כלומר השגח עליה אתה בעצמך. – אמנה אומנה, ואפשר לנקד: אִמְנָה, וכולם שווים במשמעותם: מוכשרה או מחונכת ומלומדת בעבודתה (יר' לא יז, הושע י יא). – העמידה קים אותה ואל תשחטנה (שמות ט יז, מל"א יה ד); י. ט מתרגמים חפשי.

כד"כז. התנהגות כלפי בני המשפחה

[כד] יסיר כתיב מלא (כ"י ג); הש' ליה, מש' כגיג, אחיקר הארמי, 81: "אל תהחשך ברך מן חטר". – ושא קל: והשא (עזרא ט יב); הש' ב' קדו' כח א: "האב חייב בבנו... ולהשיאו אשה". – ושא לָהֶם כך מנוקד בכ"י. – נשים כ"י ג חסר, או שפירש "ושא": סלח להם עוונם. – בנעוריהם "סמוך לפרקן" (ב' יבמות סב ב), והוא בגיל של י"ח שנה (מ' אבות הכד). וכעין זה מצווה עניי המצרי: "קח לך אשה בנעורייך" (Erman, עמ' 235). טור ב ב': וְכַף בְּנִעוּרֵיהֶם עָרְפָם (או: צִנְאָרָם), מן ליג. נראה שגרס בטעות: וְשַׁח ת' "ושא", והשמיט "נשים" (כמו כ"י ג), ו"ערפם" תוספת משלו. ורחוק לומר שהתכוון לנישואים על פי המשל של אשה לריחיים בצואר (ב' קדו' כט ב).

[כה] בנות כ"י ג: בָּנִים, שיבוש מן הפסוק הקודם. – שארם בשרן וגופן (לח יז, מש' ה יא), שמור עליהן שלא יזנו. – תאיר אל תראה להן פנים מאירות וחיבה (להח, במ' ו כה), כדי שלא יצאו לתרבות רעה. – אלהם במ' שם; כ"י ג: לָהֶם.

[כו] הוצא מן הבית החוצה על ידי נישואים (שופ' יב ט), צווי של תנאי (ו לה, מש' כב י). – ויצא י: וְנִמְרָתָ, גרס: וְהוֹצֵאתָ. – עסק עניין שדורש שימת לב תמידית ושגורם דאגה (מ א), והוא רומז למ"ב יא ואילך; י מוסיף: גְּדוֹל (מ א); ט גורס: עשק, שניקד: עֶשֶׂק. – נבון גבר התאר בסמיכות, כמו "גבוה קומתו" (שמ"א יז, יש' כט יט), אבל יותר טוב כ"י ג: גָּבֵר נָבוֹן, וכן י. ט: והכוונה השא אותה לאיש חכם ולא לכסיל ועם הארץ; הש' ב' פסח' מט ב: "כל המשיא בתו לעם הארץ כאילו כופתה ומניחה לפני ארי". – חברה כ"י ג: וְנָבְדָה, תן אותה כמתן בנישואים (בר' ל כ). והסורי "זבדונא", נדוניה, גרסה מקורית, וכן י, שנתחלפה לגרסה יותר קלה בכ"י א.

[כז] אשה לך ולא דוקא משכלת (פ"כ); י הוסיף: כְּנַפְשָׁה (פכ"ב), פירש שהכוונה לאשה אהובה, בניגוד לשנואה בטור ב. – אל תתעבה אלא כבד אותה, הש' ב' יבמות: "האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו" וכ'; וג' פִּעְזָבָה שיבוש; י: ἐξάβλη (אל תגרשנה), שיבוש מן βδελύξην (תתעבה), או שינוי נוצרי נגד הגירושין שאסר ישו (מתי ה לב). – ושנואה לאו דוקא. אלא שאינה אהובה עליך (בר' כט לא); ט: וְרָשָׁעָה, פירש שנואה לאלהים בשביל מעשיה הרעים, כמו שפירשו בספרי דב' כא יא: "שנואה לפני המקום". ברוב כ"י של י חסר טור ב, ובאחרים בא אחרי פכ"ו.

כח"כט. כיבוד אב ואם

[כח"כט] נשמטו מן ע על ידי שיווי ההתחלה "בכל לבך", פכ"ח, פ"ל. מצוה זו נכפלה כאן מן ג א ואילך, אגב המצוות על בני המשפחה.

[כח] תחוללך יש' נא ב; ט: יוֹלְדָתָהּ, פירוש.

[כט] היית על ידם באת לעולם; ט: אם לא הם לא היית. – כגמולם כך כנראה הייתה הגרסה המקורית; י: כְּמוֹהֶם, ט: פִּי גְדִלוֹהָ. הש' עניי המצרי (ארמן, עמ' 239): "וסבול את אמך כאשר סבלה אותך" וכ'.

לילג . ירא את יי, אהוב וכבד אותו במלוי חובותיך למשרתיו הכהנים

[ל] פחד מא יו, בא כאן עם מושא ישר, כמו ירא. – הקדיש ויק' כא ח: י, ס: קדר (פל"ב).
[לא] מאורך וכח: י: מאד, ס: לָבָה, (פ"ל). – אהב ס: פָּדָה, או: קָדַר. – תעוב בלא
פרנסה (דב' יב יט).

[לב] כבד לה ז, מש' גט: י: פָּחַד (פ"ל), ס: הִלָּהוּ. – כהן קיבוצי, ולכן בא "חלקם"
בכינוי מ"ר. ס: וְגַם לְכַהֲנָיו; י פירש כמו יחיד, ותרגם "חלקם": חֶלֶק לו, ס: לָהֶם מְשָׁפָטָם
(דב' יח ב).

[לג] לחם י: חֶלֶב (במ' יח יב בתה"ש). – אברים אברי הקרבנות, קשה. נראה שהוא כינוי
לקרבנות, וכך מפרש ס. י: ואשם, גרסתו "חלב ואשם" היא אולי שיבוש מן "לחם אשים"
(ויק' כא ו, במ' כח ב). ואולי "אברים" הוא שיבוש מן "אמורים", כינוי לקרבנות במשנאית,
ומקביל ל"זבחי צדק" בטור ב, או שיבוש מן "בכורים" (ויק' כג כ, מל"ב ד מב). יש מנקדים:
אַבְרִיִּם, כמו תה' עח כה. אבל שם הכוונה "לחם שמים", המן, ואיך יצווה ב"ס ליתן מן לכהנים? –
ותרומת יד לה ז, דב' יב ו יא יז. ובספרי שם פירשו שהכוונה לביכורים. כאן נראה שהוא
מקביל ל"ותרומת קדש" בטור ב: י: וּמִתְּנַת זָרוּעַ, או: שֹׁק (דב' יח ג ובתה"ש, ויק' ז לד
ובתה"ש). – זבחי דב' לג יט, והכוונה לקרבנות סתם. – צדק י: קָדַשׁ, בט חסר טור ב,
כנראה מפני התנגדותו לקרבנות (לה ב, ומבוא § 78). – ותרומת קדש י: ותרומה, והכוונה
לתרומת הדגן (ויק' כב יב, נחמ' ילח מ, יח' מה ו). וברור שב"ס מדבר כאן על מתנות
כהונה באופן כללי ועל פי מליצת הכתוב שבמקרא: ושאין כוונתו ליתן בזה רשימה שלמה
ומדויקת של מתנות כהונה שהיו נוהגות בימיו¹.

לדלח . תן צדקה לעניים, ואמול גמילות חסדים למתים ולחיים

[לד] הושיט כף י, ס, כלומר לתת צדקה (דלד, לא כג כט); הש' חנוך ב יג פה²: "ליתום
ולאלמנה ולהלך תשלחו את ידכם כפי כוחותיכם". – יד י, ס: יָדִיקָה. – ברכתך שהובטחה
בדב' יד כט.

[לה] תן י, ס בטעות: חן. – לפני כל לכל (דב' א ח, יהו' ייב). – כל חי כל בני אדם,
ולאו דוקא עניים (מא לב, מב י); או פירושו: כל בעלי חיים, אפילו בהמות (מ ב). – חסד
להתעסק בקבורתו (בר' מז כט, ב' סוטה יד א).

[לו] תתאחר כמו פיעל: אל תאחר להיות בין הבוכים על מת (יא יג, לב יה, לח יו);
והש' ב' שבת קה ב: "כל המוריד דמעות על אדם כשר" וכ'. – מבוכים ס: מְבִית בְּכִי. –
ועם ס מוסיף: קָל.

[לז] תשא וכ', משובש; י, ס: אֵל תִּמְאֵן לְבָקֶר חוֹלָה, הש' השיבוש תשא-תמאן למעלה
ד כח (סמנד). ואולי היתה הגרסה המקורית: אֵל תִּשָּׂא (= תשה, תנשה, תשכח) לְבָ[קֶר]
דואב (ד א), או: כּוֹאֵב. – ממנו ממעשה שכזה, כמו שפירשו י, ס (ח יא). – תאהב על יי
ועל הבריות.

[לח] תמיד תזכור את אחרייתך, ולא תבוא לידי רעה. – מעשיך לא לו, לב לג, לג כז; רוב
כ"י של י: דְּבָרֶיךָ. – אחריית המות (לח כב, כח ו). – תשחת במובן המוסרי: תחטא, כמו
שפירשו י, ס (ה כ); והש' מ' אבות ג א, ד"א רבה פ"ג.

¹ נגד ביכלר, JQR, NS, כרך XVI, עמ' 70 ואילך. ² Charles, Secrets of Enoch, LI, 1

- חא 18 אלי תַּרְיֵב עִם אִישׁ גָּדוֹל לָמָּה תָּשׁוּב עַל יָדוֹ:
 ב אל תַּרְיֵב עִם קָשָׁה מִמֶּךָ לָמָּה תִּפּוֹל בְּיָדוֹ:
 ג 2 אל תִּחְרַשׁ עַל אִישׁ לֹא הוֹן פֶּן יִשְׁקַל מִחִירָךְ וְאַבְדָּתָ:
 ד כי רַבִּים הִפְחִיזוּ זָהָב וְהוֹן יִשְׁגָּה לֵב נְדִיבִים:
 ה 3 אל תִּינָן עִם אִישׁ לָשׁוֹן וְאל תִּתֵּן עַל אִישׁ עֵץ:
 ו 4 [אל] תִּרְגִּיל עִם אִישׁ אָוִיל פֶּן יִבּוּז לְנְדִיבִים:
 ז 5 אל תִּכְלִים אִישׁ שָׁב מִפָּשַׁע זָכֹר כִּי כָלְנוּ חַיִּיבִים:
 ח 6 אל תִּבְיִישׁ אָנוּשׁ יִשְׁיֵשׁ כִּי נִמְנָה מִזִּקְנִים:
 ט 7 אל תִּתְהַלֵּל עַל גִּזְעַ זָכֹר כִּי כָלְנוּ נֶאֱסָפִים:
 י 8 אל תִּטְשׁ שְׂיִיחַת חֲכָמִים וּבְחִידֵיהֶם הִתְרַשֵּׁשׁ:
 יא כי מִמֶּנּוּ תִלְמַד לָקַח לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי שָׂרִים:
 יב 9 אל תִּמָּאֵם בְּשִׁמְיעַת שָׂבִים אֲשֶׁר שָׁמְעוּ מֵאַבְתָּם:
 יג כי מִמֶּנּוּ תִקַּח שִׁכָּל בַּעֲת צֹרֶךְ לְהָשִׁיב פֶּתִיגָם:
 יד 10 אל תִּצְלַח בְּגַחֲלַת רָשָׁע פֶּן תִּבְעַר בְּשָׂבִיב אִשׁוֹ:
 יה 11 אל תִּזְוַח מִפְּנֵי לֵץ לְהוֹשִׁיבוֹ כְּאוֹרֵב לְפָנֶיךָ:
 יז 12 אל תִּלְוֶה אִישׁ חֹזֵק מִמֶּךָ וְאִם הִלּוּיָתָ כְּמֵאֲבָד:
 יח 13 אל תִּעְרָב יִתָּר מִמֶּךָ וְאִם עָרַבְתָּ כְּמִשְׁלָם:
 יט 14 אל תִּשְׁפֹּט עִם שׁוֹפֵט כִּי כִרְצוֹנוֹ יִשׁ[פֹט]:
 כ 15 עִם אֲכֹזְרֵי אֵל תִּלָּךְ פֶּן תִּכְבִּיד אֶת רַעְתָּךְ:
 כ כי הוּא נוֹכַח פָּנָיו יִלָּךְ וּבְאוֹלָתוֹ תִּסָּפֶה:

כא 16 עִם בַּעַל אֶף אַל תַּעֲזֹז מִצַּח וְאֵל תִּרְכַּב עִמּוֹ בַּדֶּרֶךְ:

כב כִּי קָל בְּעֵינָיו דָּמִים וּבְאֵין מִצִּיל יִשְׁחִיתֶךָ:

כג 17 עִם פּוֹתָה אֵל תִּסְתַּיֵּיד כִּי לֹא יוּכַל לְכַסּוֹת סוּדֶךָ:

כד 18 לְפָנַי זָר אֵל תַּעֲשֵׂה רָז כִּי לֹא תִדַּע מֶה יֵלֵד סָפוֹ:

כה 19 לְכָל בָּשָׂר אֵל תִּגַּל לְבָךְ וְאֵל תִּדְיַח מִעֲלֶיךָ הַטּוֹבָה:

4. עוד אזהרות בעניינים שבין אדם לחברו, ח

אִד . שלא להתקוטט עם חזק ועשיר

[א] גדול עשיר ותקיף (לא יח, שמ"א כה ב, שמ"ב יט לג). – למה לא מלת השאלה, אלא כמו שמא (שמה) במשנאית, דלמא בארמית, ומקביל אל "פן", פ"ג (יא מד, יב ה יג, ל יד, קהלת ה ה, ז יו; גם בר' כז מה, שמות לב יב). – תשוב אין לו מובן כאן, וכן אין לקבל את תיקונו של ד. כהנא: תשום. ברור שהוא שיבוש מן "תפול" בפס' הבא. טור ב חסר ב', ובס חסר כל הפסוק.

[ב] תריב ס "תענא": תשיח, או: תעסך; אולי גרס: תתעשך = תריב (בר' כו כ). – קשה שמ"א כה ג, שמ"ב ג לט. טור זה חסר ב', והוא כפל וג"א של פ"א. הגרסה המקורית של שני הפסוקים היתה כמו י: אֵל תִּרְיֵב עִם אִישׁ גָּדוֹל / לָמָּה תִּפּוֹל בְּיָדוֹ (בידיו); הש' אחיקר הארמי¹: "עם זי רם מנך אל תעבר בנציון" וכ' (עם נישא ממך אל תעבר במריבה (?)).

[ג] תחרש השלם: רצה (כז כב, מש' ג כט), או: חמס (ז יג), אך לפי המשך העניין יותר טוב לגרוס עם י: תִּרְיֵב עִם (פ"א, פ"ב, פ"ה), וכך גם ס: "תענא", כמו בפס' הקודם. – לא גל': לו, וכן י, ס, וזה נכון, כלומר בעל הון. חילוף לא-לו נמצא הרבה בכתיב-קרי שבמקרא (שמות כא ח, ויק' יא כא, ועוד)² – ישקל במאזנים, ישלם (ו יד, בר' כג יו), כלומר ישחד את השופטים נגדך. – מחירך י, ס: משקלך. – ואבדת ב', ס חסר, אולי מפני השיבוש "האכיד" אצלם בפס' הבא.

[ד] ואל תאמר שהשופטים לא יעשו עוול, כי גדול כוחו של הזהב לקלקל את הלב. – רבים ל כט, לא מב, ט י, לז לו, ואולי פירושו: גדולים, מקביל אל "נדיבים" (איוב לב ט, יש' ה ט, ועוד). – הפחיו יט ב, אבל במשמע אחר: עשה שיהיו פוחזים ובוגדים (צפ' ג ד); י, ס: הַאֲבִיד, הזהב האביד רבים, וגם אותך יאביד, אבל אין זה נמשך לטור ב. – ישגה יגרום שישגו ויחטאו. – נדיבים שרים וגדולים (זו), והכוונה לשופטים; הטור ב', ס: וְלֵב מְלָכִים יִטָּה, השמיטו "והון", וגרסו ישגה-יִסְגָּה (מן סגה), או: יִשְׁטָה, ופירושו נדיבים-מלכים.

ה . שלא להתקוטט עם בעל לשון הרע

[ה] תינק תנצה. – איש לשון נרגן המדבר חמס (ט כד, תה' קמ יב). – אש י: אשו. –

¹ קאולי, עמ' 217; והש' גם Nöldeke, Achiqar Roman, עמ' 40, 42. ² הש' אכלה ואכלה, סי' 105.

עץ תצלום הכ"י הוא מחוק, ואפשר שהיה בו: צצים, כמו י, ט, כלומר אל תגדיל את אש המריבה (כח י יב יג, מש' כו כ כא).

ו. שלא להתחבר לאויל

[ו] תרגיל את עצמך, אל תהא רגיל אצל אויל (כג יא, ב' שבת יג א: "ירגילנו אצלנו", ירו' שבת א ג: "מתרגל עמו"); י: תשחק, אולי פירש מלשון תרגלתי (הושע יא ג); ט: תינץ, כמו בפס' הקודם. — לנדיבים על ידי ההרגל עם גדול וטוב ממנו ילמד לבזות אותך ונדיבים כמוך; והש' ב' סנהדרין נב ב: "למה תלמיד חכם דומה לפני עם הארץ" וכ'; ט: יקוץ נדיבים, יחשבוך כמותו; י: יתבזז אבותיה, אולי שיבש לנדיבים—מולידים.

ז.ט. שלא לבייש בעל תשובה ולא זקן

[ז] הש' מ' ב"מ ד י: "אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים". — חייבים חוטאים, כמו בארמית ובמשנאית (ב' סנהד' צח א: "דור שכולו חייב"), הש' מל"א ח מ, קהלת ז כ.

[ח] ישיש זקן; שים לב לצלצול של ש' בטור זה ובטור א בפס' הקודם. — כ' ט מקדים: זכר, כמו בפס' הקודם והבא. — נמנה יבוא יום שגם אנו נהיה בין הזקנים, אבל הביטוי קשה, ונראה שהוא משובש; י, ט: ממנו מזקנים, ולפי זה יש לגרוס: זכר פי גם אנו מזקנים. [ט] תתהלל י, ט: תשמח, אולי רק פירוש. — גוע מת. — זכר י, ט מוסיפים: פי (פ"ז), ואולי נשמט מן ע אגב כ בראש התיבה הבאה, אבל הש' ז יו. — נאספים עתידים למות (לח יז, מ לג).

י.יג. שלא לעזוב דברי חכמים וזקנים המלמדים חכמה

[י] שיחת ולו. — ובחידותיהם י, ט: ובמשליהם, פירוש. — התרשש התפשט (הש' תר' יונתן שו' יה ט, שמ"ב היח כב: וינטשו—ואיתרטישו), והוא לשון נופל על "תטש", והכוונה כמו שפירש י: התהפך ועסוק בחידותיהם (לט ד, מ' אבות ה כה); ט: דרש. [יא] ממנו על ידי זה (ו לו); י, ט: מהם. — להתיצב תדע איך להתנהג בעמדך לפני שרים, וכמו שפירש ט: בקצת תתיצב, ואולי גרס: בקתיצב. י מפרש: ולשרת, תדע איך לשרת את השרים בחור יועץ ופקיד (לח ג, לטה, מוא, מש' כב כט). [יב] תמאם ט: תפצב, טעות. — בשמיעת כמו: בשמועת (היה בכ"י ג, מ' עדיות ה ז, ועוד), והכוונה לקבלה ומסורת אבות; י, ט: בשיחת, כמו פ"י. — שמעו י: למדו, פירוש. [יג] תקח יוכז. — להשיב ה יח.

יד.יח. שלא לעסוק עם רשע ולץ

[יד] תצלה בגחלת אל תצליח ותתעשר על ידי גחלת הרשע, אבל זה רחוק, ואינו נמשך יפה אל טור ב: י: תצית בגחלת, אל תדליק בגחלת הרשע (כח יג), או ק': תצלה בגחלת, כלומר אל תבקש להשתמש ברשע וליהנות ממנו, פן תספה אתו יחד. ט: אל תהא שתף לרשע גמור, אולי פירוש מוטעה ומשובש של תירגום סורי: "לא תוחד", תאחז, כלומר את האש, תצית, שטעו לפרש כמו: תאחד, תתחבר, תהא שותף. לדעת פרלס¹ היה במקור שלו:

תחת, מן "חתה" (מש' כה כב), שנשתבש ל"תחד"; "לרשיע גמירא" (לרשע גמור) הוא שיבוש מן "לגומרא דרשיע" (גחלת רשע). – בשביב אשו בניצוץ האש שלו (מה לה, כא י, כח כה, איוב יח ה).

[יה] תזוח קשה, פירשוהו מן זחח (שמות כח כח), שמשמעו הסרה והעתקה ממקום למקום, אבל זה אינו מתאים לרעיון כאן. אולי יש לגרוס: בפני, ת' מפני, ולפרש תזוח-תתגאה, כמו במשנאית ("תזוח דעתו", ב' סנהד' לח א), והכוונה: אל תתראה בפני לץ ורשע כגדול ועשיר, כי הוא יארוך לך לגזול את רכושך; י, ט: תקום. – להושיבו ט: פן יהי, חפשי. – לפניך י: לפיה, שיבוש (א כו, מש' יה יד, כתיב-קרי, סמנד).

יוריח. שלא להלוות ולערוב לחזק ותקיף

[יו] כמאבד הנך מאבד את כספך, כי לא תוכל להוציאו ממנו, כ' תחילית היא מגובבת שאבד לה משמעה המקורי, וכן "כמעט" (תה' קה יב), "כמות" (איכה א כ), "כעל" (יש' נט יח), והרבה במשנאית ("כחס", מ' שבת ב כ, "כסבור", "כמדומה", "כלומר", ועוד)¹. י, ט מקדימים: הנה, פירשוהו כמו כ' הדמיון.

[יו] יתר גדול ותקיף, כמו ט: חֲזָק (מהפס' הקודם, וכמו במשנאית, גם מש' יב כו); י: יוֹתֵר מִלְחָה, פירוש (ג כא, כט כג). – כמשלם תהיה מוכרח לשלם את סכום הערבות (כט כ, מש' ז א ואילך, כיו, ד"א זוטא: "ואם ערבת ערבת על מנת לשלם").

[יח] תשפט נפעל הדדי: אל תהא בעל דינו של שופט. – ישפט כי הוא בעל הדין והוא הדיין²; י: כי כְּבוֹדוֹ יִשְׁפֹּטוּ לוֹ, כלומר הדיינים ישאו לו פנים וירשיעוך בדין; ט: אֵל תִּשָּׁב עִם שׁוֹפֵט עֹלָם בְּמִשְׁפָּט / כי כְּרִצּוֹנוֹ תִּשְׁפֹּט עִמוֹ, כמו ד כט, שהוא כפל של פסוקנו.

יט-כב. שלא להתחבר בדרך לאכזרי ולכעסן

[יט] אכזרי ט: איש כָּבֵד, לשון נופל על "תכביר" (יכביר). – תלך השלם: בְּדֶרֶךְ, כמו י, ט (פכ"א, ע). הש' מש' א איה. וכן אסרו רז"ל ללכת בדרך עם עכו"ם (ב' ע"ז כה ב); אחיקר הארמי, 164: "לא ילוה עמה בארחא... גבר טב ועם גובר לח"ה" (לא ילוה לו בדרך... איש טוב עם איש רע). – פן נכתב בכ"י ממעל לשורה, ואפשר שהסופר השמיט בטעות גם "בדרך", אלא ששכח להכניסו כמו שהכניס "פן". – תכביר י, ט: יְכַבִּיר.

[כ] נוכח כלומר הוא הולך ישר בדרכו אל הרעה, כמו שפירש י: כְּרִצּוֹנוֹ יַעֲשֶׂה.

[כא] בעל אף ט: רָשָׁע, חפשי. – תעיז מצח לדבר מה שבלבך (מש' ז יג, כא כט, גם יח' ג ז ח ט, ב' קדו' ע ב: "עזות מצח", סליחות ליום א, "איך נפתח": "והעזנו מצחים"); י: אֵל תַּעֲשֶׂה מִצָּה, ט: אֵל תִּנָּן מִצָּה. – תרכב י: תַּפֵּעַ; ט: תִּנָּן, מן טור א (ט). – בדרך י, ט: בְּמִדְבָּר. [כב] קל שפיכות דמים היא דבר קל בעיניו. – דמים ט: דָּמָה. – ובאין ט מוסיף: לָהּ. – ישחיתך יהרגך, כמו שפירש ט.

כג-כה. שלא לגלות סודך

[כג] תסתייר אל תוועץ על עניין סודי (ט כ כא, זיה). פתגם זה נמצא גם במשלי אחיקר הסורי והערבי בכ"י³. – סודך י: דָּבָר (מש' יא יג, "סוד" מקביל אל "דבר").

¹ הש' מ. צ. סגל, דקדוק לשון המשנה, § 297 והערה. ² הש' גם אחיקר הארמי, 143-145, כפי השלמת קאולי (עמ' 217).

³ הש' Nöldeke, Achiqar Roman, עמ' 36.

[כד] בַּס חסר. — רז לשון נופל על "זר" (יב יב). — לא תדע אינך יודע מה יהיה בסופו של מעשה זה (ט יב. מש' כז א). — ספו בי חסר.
[כה] בשר בשר ודם, בן אדם. — לבך מה שבלבך (וה, מש' יח ב). — תדיח אם תגלה את לבך לכל אדם תדיח ותרחיק מעליך את הטובה שלבך מקווה לה, כי הוא יגלה סודותיך ותקותך תכזב. י: ואל ישיב לך חסד, גרס: ואל ידיע עליך טובה, ופירש טובה—תודה, כמו במשנאית (מ' שבי' ד א, ועוד, גם להלן כ יו): וכעין זה גם ט: ואל יסיקך תודה (י"טיבותא"), כלומר אל יכריחך להיות לו אסיר תודה על שהוא שומר את סודך.

- ט א 19 אֵל תִּקְנָא אֶת אִשְׁתְּ חִיקָךְ פֶּן תִּלְמַד עָלֶיךָ רָעָה:
ב 2 אֵל תִּקְנָא לְאִשָּׁה² נַפְשֶׁךָ לְהַדְרִיכָהּ עַל בְּמוֹתֶיךָ:
ג 3 אֵל תִּקְרַב אֶל־אִשָּׁה זָרָה פֶּן־תִּפּוֹל בְּמַצּוֹדֶתֶיהָ:
ד 4 עַם־זֹנָה אֶל־תִּסְתַּיֵּד פֶּן־תִּלְכַּד בְּלִקּוֹתֶיהָ:
ה 4 עַם מְנַגִּינַת אֵל תִּדְמוּךְ פֶּן יִשְׁרָפֶךָ בְּפִי־תָם:
ו 5 בְּתוֹלָה אֵל תִּתְּבוֹנֵן פֶּן תִּזְקַשׁ בְּעוֹנֵי־נָשִׁי:
ז 6 אֵל תִּתֵּן לְזֹנָה נַפְשֶׁךָ פֶּן תִּסּוֹב אֶת נַחֲלָתְךָ:
ח 7 לְהַתְּנִיבֵל בְּמַרְאֵה עֵינֶיךָ וּלְשׁוֹמֵם אַחֵר בֵּיתָהּ:
ט 8 הָעֲלִים עֵין מֵאִשְׁתְּ חַן וְאֵל תִּבְיֹט אֵל יָפִי לֹא לָךְ:
י 9 בְּעַד אִשָּׁה [ה]שְׁחַתּוּ רַבִּים וְכֵן אֶהְיֶיהָ בְּאִשׁ תִּלְהַט:
יא 9 עַם בַּעֲלָהּ אֵל תִּטְעֵם וְ[אֵל ת]סֹב עִמּוֹ שְׂכֹר:
יב פֶּן תִּטָּה אֵלֶיהָ לֵב וּבְדָמִים תִּטָּה אֵל שְׁחַת:

5. אזהרות על נשים, ט א-יב

א-ב. אל תקנא את אשתך, ואל תשליטנה עליך

[א] אל תחשוד באשתך שמא תביאנה לידי חטא על ידי חשד שוא; הש' מידתו של פפוס בן יהודה (ב' גטין צ א). — תקנא במ' ה יד. — אשת חיקך השוכבת בחיקך (כוג, דב' יג ז, כח נד, מיכה ז ה); ט: אשתך, פירוש. — תלמד י: תלמד, כלומר על ידי הקנאה תלמד אותה

להתנהג ברעה נגדך. — רעה י: מוסר רע, ט: חכמה רעה, אולי גרסו: דעת רעה, כפל טעות של "רעה".

[כ] תקנא ההפך מן הפסוק הקודם: אל תחשוד בעצמך בשביל אשתך (במ' יא כט, זכ' ח ב), אבל פירוש זה דחוק; ויותר טוב לגרוס: תתן, כמו י, ט (פ"ז), או: תקנה, כלומר אל תמסור את עצמך לאשה להיות כפוף לה. — להדריכה ליתן לה שלטון לרמוס עליך; ט: להשליטה, חפשי (מו יז, ט). — במותיך מליצה מן דב' לג כט, חב' ג יט, ועוד; י: חזקה, חפשי, וכן דב' לב יג בתה"ש ובאונקלוס, וס' להלן מו יז; ט כאן: אשר לך, פירוש.

ג"ה. להתרחק מזונות ומן המנגנות

[ג"ה] פסוקים אלו הם מנוקדים ומנוגנים כך בכ"י.

[ג] תקרב אל תהא לך התקרבות וידידות (מל"א ב ז), ולא במובן של הזדווגות (בר' כ ד, ועוד), כמו שמוכח מן ההמשך של טור ב; י: תקרה, אל תלך להפגש (במ' כג ג); ט: "תענא", תעסוק (ח ב), פירוש. — זרה זונה ומנאפת, כמו שפירשו י, ט (מש' ב יו, ה ג, ז ה), והכוונה: זרה למשפחתך, או זרה במקומך, כי הזונות לא היו מבנות העיר. והש' עניי המצרי: "השמר מאשה זרה אשר איננה ידועה בעירה" (ארמן, עמ' 236). — במצודתיה קהלת זכו. [ד] חסר בי וס, והוא כפל של הפסוק הקודם או של הפסוק הבא. — זונה פירוש של "אשה זרה" (פ"ג, כמו ט), או של "מנגינת" (פ"ה). — תסתייד אל תפספט (ז"ה), פירוש של "תקרב" (פ"ג), או של "תדמוך" (פ"ה). — בלקותיה במלקותיה, מקביל אל "בעונשיה" (פ"ו). ויש מגיהים: בלקותיה (מש' ב יו, ו כד), או: בתלקותיה (לא י); ואולי ק': במוקשיה, מקביל ופירוש ל"במצודתיה" (פ"ג). וב' יבמות סג ב, סנהד' ק ב הגרסה: פן תלכד במצודתה (ובכ"י מינכן בסנהד' שם: במצודותיה; עי' לפ"ט).

[ה] מנגינת ק': מנגנות, י וס: מנגנת, והכוונה לזונות שהיו מנגנות ברחובות (יש' כג יו), או בחצרות המלכים והעשירים (יוספוס, קדמוני' יב דו). — תדמוך תשכב, כמו בארמית. אולם אין צורך להזהיר על השכיבה שהיא בודאי אסורה. ובכל הפסוקים האלו הוא מזהיר רק על התרועעות עם נשים שמביאה לידי עבירה, ולכן טוב לגרוס עם י: תתמיד, לא תהא תמיד בחברתן; או עם ט: תסתנוד (מביח), או: תסתיד (פ"ד). — ישרפך דברי פיהן או זמירותיהן יבעירו בך אש התאוה ויכלוך (פ"י); הש' הביטוי: "ישרפוני בהבל שבפיהם" (ב' שבת פח ב). ובא הפעל בצורת הזכר כמו זכה, ועוד. י: פן תלכד (פ"ד) במעלליה, ט: "תובדך בשועיתה" (תאבדך בשיחותיה), תובדך שיבוש מן "תוקדך" (תשרפך), בשועיתה תרגום חפשי של "בפיפתם".

ו. אזהרה על הכתולה

[ו] בכתולה מא כט, איוב לא א. — תוקש תפול במוקש ובפח (לא י, לב יט כב, דב' ז כה). — בעונשיה דב' כביט; ט: פן תתסיב במהרה בפלים, פירוש על פי דב' שם, ואולי הכוונה לבושת ופגם שהמפתה היה חייב לשלם (מ' כתובות ג ד).

ז"ח. עוד אזהרה על זונה

[ז] תתן עי' לפ"ב. — תסוב השמט "את": נחלתך תעבור לאחרים (במ' לו ז), או תקן: תסב, תעביר את נחלתך לאחרים על ידי בזבוז רכושך באתנני זונה; י, ט: תאבד, חפשי (מש' כט ג). — נחלתך ט: נחלת קנניך, כפל.

[ח] להתנבל להיעשות נבל ונואף על ידי תאוות עיניך (שמ"ב יג יג). — במראה קהלת יא ט. — ולשומם ללכת ולחפש ביתה כבן אדם משומם ומוכה תמהון (מש' ז ח, ה ח, עזרא ט ג). ואולי יש לביטוי "שומם" איזה קשר לענייני אישות (הש' שמ"ב יג כ, יש' נו א). או הכוונה: להיות שומם וחרב אחרי שתצא מביתה, אבל כל זה רחוק. והנכון לגרוס עם י: אַל תִּבְט בְּמִבּוֹאֵי צִיר / וְאַל תִּשׁוּטט בְּחֶרְבוֹתֶיהָ. הציור לקוח מבחור המשוטט ברחובות העיר ובסמטותיה לחפש בעיניו את הזונות (יד כה, מש' ז ח). "בחרבותיה" מקום פגישה עם זונות, הש' ב' ברכות ג א: "אין נכנסין לחורבה מפני החשד", ופרש"י: "שלא יאמרו זונה מוכנת לו שם"; או ק': בְּחֶרְבוֹתֶיהָ, מקביל אל "במבואי". ואולי ע "להתנבל" הוא שיבוש מן לְהִתְנַבֵּט: אל תבט, ולשומם—ולשוטט, אל תשוטט.

ט"ב. שלא להביט אל יפיה של אשה, ולא לאכול ולשתות עם (בעלה של) אשת איש

[ט"א] הובאו ב' יבמות סג ב, סנהד' ק ב בנוסחה שונה, ע' מבוא, עמ' 41, 67. [ט] העלים שמ"א יב ג, יש' א יח, מש' כח כז; י: הִסֵּב (שה"ש ו ה). — ע"ן בגמרא שם: צִינִיָּה. — מאשת חן מש' יא יו. י: מֵאֲשֶׁה יָפֶת תֹּאֶר; ב ט הטור: פְּנִיָּה בְּאֲשֶׁה יָפָה אַל יִבִּיטוּ. — תבִּיט י. ט: תִּתְּבוֹנֶן. — לא לך י: זר. ת' טור זה בא בגמרא שם הרכב של פ"ג ופ"ד¹, ע"ש. [י] ט וגמרא מקדימים: כִּי. — בעד בשביל, על ידי; י, ט, גמרא: בְּתֹאֶר, שפירושו: יפי (יא ב, יו א, לו כג, שמ"א יו יח, יש' נג ב), אך בגמרא הוסיפו ופירשו: [אשה] יָפָה. — השחתו רבים בגמרא: רַבִּים הוֹשְׁתָּהּ, וסדר זה גם ב'י: רַבִּים הִתְעוּ, ט: רַבִּים אָבְדוּ. — באש אש התאוה (כג כה), או הכוונה שהיא מביאה לידי עונש של שרפה (כג כו); י: וּמִזֶּה אֶהְבֶּה כָּאֵשׁ תִּלְהֶט, ט: וְאֶהְבֶּתָּה כָּאֵשׁ תִּלְהֶט; והש' אחיקר הסורי, עב, המיוסד על ט כאן: "אל יביטו עיניך באשה יפה, ואל תתבונן ביפי לא לך, כי רבים אבדו ביפי אשה, ואהבתה כאש תלהט"². ת' טור ב נמסר בגמרא: וְצִצּוּמִים כָּל הָרוּגִיָּה, מן מש' ז כו, וכך נמסר פתגם זה בא"ב העברי של ב"ס, אות ב.

[יא] אל תבוא לביתה של אשת חן כדי לאכול ולהשתכר עם בעלה, שמא תחשק באשתו ותבוא לידי עבירה ולידי עונש. — תסב אל תשב בסעודה ומשתה (לב ב, שמ"א יו א, ובפירושי שם). ואולי צריך לנקד בהפעיל: תִּסֵּב (מ' ברכות ו ז, ועוד). בגמרא: אַל תִּט אָצֵל בְּעֵלָה³ לְמִסְךְ עֲמוֹ⁴ יִין וְשִׁכָּר, חט—תטעם, למסוך כמו יש' ה כב, ויק' יט, ועוד; י: עִם אִשְׁתְּ אִישׁ אַל תִּשָּׁב יָחַד / וְאַל תִּסְבֶּא עִמָּה יִין, ניקד "בעלה"—בְּעֵלָה, בעולה, וגרס: תטעם—תסוב, תסב עמו—תסבא עמה. ב ט יש כפל: (1) עִם בְּעֵלָת בֵּית אַל תִּסְמֹךְ אֲצִילֶיךָ / וְאַל תִּמְסֹךְ עִמָּה יִין וְשִׁכָּר, זה מיוסד על הגמרא, אלא שניקד "בעלה"—בְּעֵלָה, בלי מפיק, ופירש: בעלת בית; תט—תסמוך, אצל—אציל, מרפק⁵ (מא כה), וכן מנקד תה"ש מאצלי—מְאַצְלִי (מל"א ג כ); (2) עִם אִשְׁתְּ אִישׁ אַל תִּרְבֶּה לְדָבָר / וְאַל תִּמְשֹׁךְ עִמָּה שִׁיחֹת, זה מיוסד על י: תרבה לדבר—תשיח—חסיח—תסוב, תמשוך שיחות—תמסוך⁶ שכר. נראה שהגרסה המקורית של ט

¹ כך נמסר הפסוק גם בא"ב העברי דב"ס אות ה, והש' שם אות ד: דל (ג"א: דך) בשרך מאשת חן כנגד שלהבת של גחלת, ואות ע: עיניך העלם מאשה אלמנה ואל תחמד יפיה בלבבך וכ'.

² הש' מהדורת אב' ילין, עמ' מז, ובקצת שינוי לשון גם שם ה (עמ' מא, מב).

³ בכ"י מינכן בסנהד': אצל עם בעלה, ובדפוסים ישנים ברש"י שם רק: אצלה.

⁴ בדפוסים ישנים ברש"י: עמה, וע' שכטר JQR, 1891, עמ' 700.

⁵ הש' מלון בן יהודה, ח"א, עמ' 367, הערה.

⁶ שיבוש זה: תמסוך—תמשוך נמצא גם בכ"י בגמרא סנהד' שם, ע"ש דקדוקי סופרים, הערה.

יא היתה כך: העלם ציניק מאשת חן / ואל תביט אל יפי לא לך. בתאר אשה רבים השחתו / ואהבתה פאש תלהט. אצל בעולה אל תסב / ואל תמסך צמה שחר.
 [יב] תטה מש' בב, תה' קמא ד; י: תטה נפשך עליה, גרס: יטה, ופירש: לב-נפש. —
 וברמים חטא שחייבים עליו מיתה (שמות כב א, תה' נא יו); י: πνεύματι (ברוחך), שיבוש
 מן αἵματι (בדמך). — שחת מש' גכז; ט תרגם את הפסוק פעמיים.

- ט"ג 109 אל¹ תמש אוהב ישן
 יד יין חדש אוהב חדש
 יה 11 אל תקנא באיש רשע
 יו 12 אל [ותקנא] בזדון מצליח
 יז 13 רחק מאיש [ושלי]ט להרוג
 יח ואם קרבת לא תאשם
 יט דע כי בין פחים תצעד
 כ 14 בכלחך ענה רעך
 כא 15 עם נבון יהי חשבונך
 כב 16 אנשי צדק בעלי לחמך
 כג 17 בחכמי ידים יחשך יושר
 כד 18 ביטה נורא בער איש לשון
 יא 110 שופט עם יוסד עמו
 ב 3 מלך פרוע ישחית עיר
 ג 2 בשופט עם בן מליציו
 ד 5 ביד אלהים ממשלת כל גבר ולפני מחוקק ישית הודו
 ה 4 ביד אלהים ממשלת תבל ואיש לעת יעמד עליה:

6. על שליטים, טיג — י ה

יגיד . החזק באוהב ישן, ואל תמהר לבטוח באוהב חדש

הש' א"ב ארמי דב"ס, אות ד: "רחימא קדמאה לית את כפר ביה" (אוהב ראשון אל תכחש בו), מבחר הפנינים, שער כ: "אל תחליף חבר קדמון בחבר חדש".
 [יג] קָדַשׁ כַּךְ מְנוקָד בְּכ"י. — יד... מְטוּשֶׁשׁ בְּכ"י. אולי ק': יִדְבִּיקָנוּ, הש' ט: יְשִׁיגָנוּ (י. לוי); י: יִדְמָה לוֹ, אפשר שגרס כך, או אולי: יִצְרָכָנוּ.
 [יד] כמו יין שאין לשתות אלא עד שיתיישן, כך אל תבטח באוהב חדש עד שיתיישן (ו.ו). —
 אחר בִּס חסר, י: בְּקָדָה, שיבוש. — תשתינו תשתנו.

יהיו . אל תקנא ברשע מצליח, כי בסופו תבוא מפלתו

[יה] תקנא כדי להתחבר לו (מש' ג לא, כד א). — באיש י: בְּכָבוֹד. — כי יכד. — יומו אחריתו, כמו שפירש ט; י: מִפְּלֹתוֹ (יח י, תה' לו יג, איוב יח כ).
 [יו] תקנא כך לפי ט (פי"ה); י: תִּבְחַר (מש' ג לא). — בזרון לא שם מופשט, אלא כמו זר (ט, וכן מש' יא ב: זדון, תואר מקביל ל"צנועים"), ואולי יש לנקד: יִדּוֹן (תה' קכד ה). — בזרון מצליח י: בְּהִצְלָחַת יָדִים εὐδοαίαι, רצון, שיבוש מן εὐδοαία, הצלחה, חפשי. — עת בזמן מותו, או ק': צד, כמו י, ט, כלומר הוא יקבל ענשו לפני מותו (מ' אבות א ז: "אל תתיאש מן הפורענות" של הרשעים). — מות י: שְׁאוֹל, חפשי; ט מוסיף: אִישׁ. — ינקה מעונש (א יט).

יזיט . התרחק מן השליט, ואם אתה קרב אליו הנך בסכנה

[יז] שליט להרוג כך לפי י, ט, כלומר שיש לו השלטון להמית. — ואל ולא, אז לא תצטרך לפחד ממות. — תפחד י: תִּחַשֵׁד, שיבוש. — פחד י מ"ר להפלגה, או הכוונה: פחד כפול לעתים שונות (איוב יח כא, גם ג כה, תה' יד ה); י, ט: פִּחַד.
 [יח] תאשם אם קרבת לאיש שכזה, הזהר שלא תחטא לו. — פן יקח בִּס חסר. — נשמתך הש' הביטוי "נטל נשמה" (ב' שבת לב א, ועוד).
 [יט] בכל רגע אפשר לך ליפול פתאום ברעה (ו כו, איוב יח ח ט). — רשת י: מִבְּצָרֵי צִיר, גרס: מְצוּדָה, ג"א של "רשת", שפירש בטעות: מבצר; או אולי גרס שְׁלֹת = שורות, חומות (גינצבורג), "עיר" תוספת של פירוש.

כידר . התקרב לחכמים ואנשי צדק, שהם המושלים האמתיים של העם

[כ] ענה השתדל בכל כוחך לענות את רעך על שאלותיו (ה יו). ויותר טוב לפרש מלשון עניין (הש' לי"א כה, קהלת א יג, ג י), השתדל להתעסק ולהתרועע עם חבר שכמותך, ולא עם רשעים ושליטים; והיה צריך לומר: ברעך, אלא שנשמטה ב' בטעות, אולי בהשפעת ב' שבראש הפסוק, ואולי "ענה" פירושו: שוחח, מקביל אל "תסתייד" (ז יח).
 [כא] נבון ט: יִרְא אֱלֹהִים, פירוש על פי הפסוק הבא. — חשבונוך כאן במשמע של מחשבה, כלומר תגלה את מחשבותיך לנבון, או פירושו: עסקך (כז ד יז). — סודך שיחה אינטימית עם ריעים, כמו שפירש ט: שִׁחְתָּךְ. — בינותם בין הנבונים והחכמים, כינוי הרבים שב גם אל הפסוק הקודם; י: בְּתוֹרַת יְיָ, ט: בְּיָרְאָת יְיָ (פכ"ב).
 [כב] בעלי לחמך חברי שולחנך (ו ט), שאתה מוסר להם את לחמך, הש' "בעל סודך" (ו ה).

גם כיו, תה' מא י). — תפארתך יראת אלהים של חברך תהיה לך לתפארת ולכבוד (י כג).
[כג] בחכמי ידים אומנים החרוצים בידיהם, בהבדל מן חכמי לב (שמות כח ג, איוב
 לז כד). — יחשך נשמר (מש' י יט). — יושר במשמעו הראשוני: מה שאינו עקום. וכוונת
 הפסוק: רק האומנים בידיהם יודעים לשמור שהקו, או הכלי, יהיה ישר, וכך דרושה חכמה
 למושל להדריך את עמו בדרך ישרה ולחשוך אותו מרעה, כלומר החכם והנבון המדובר
 בפסוקים הקודמים הוא המושל האמתי של העם (הש' מש' יא כד: וחשך מישר, במשמע
 אחר). בי טור א: ביד חרשים מצשה ישבח, פירש: בחכמי ידים—בידי חכמים חרשים,
 יחשך נשתבש יחשב—ישבח, יושר—מעשה. ט: בְּחֶכְמַת דִּין תֵּאָשֶׁר עִיר, שיבש ידים—דין,
 יחשך—יאשר, יושר—ישר—עיר. — ומושל ו' השיווי (ב ה). — עמו ק': בְּצִמּוֹ, כמו ט. — חכם
 י מוסיף: בְּדָבָרוֹ = בִּיטָה, מן הפסוק הבא. ואולי גרס: ביטה—פיהו, כמו בפסוק הבא: ט:
 חָכָם וְנָבוֹן, גרס: ביטה—בינה.

[כד] ביטה ק': בוטה, בוטא (ה יז), והוא כפל או ג"א של "איש לשון". י, ט מחברים לפסוק
 הקודם, כפי שהזכרנו למעלה. — בער ק': בָּעִיר (ט), או: בָּעִירוֹ (י), במקומו (ח ה, חב' א ז). —
 ומשא נאום ודיבור: ט: וְנוֹשָׂא, י: וְאָץ בְּדָבָרוֹ. — על על ידי פיו: הוא משנה והופך לרעה
 כל דבר על ידי פיו. — יִשְׁוֹנָא יִשְׁנָה (קהלת הא) ; י, ט: יִשְׁנָא, ואם כן אולי יש לגרוס:
 ומשא—ומשיא, כלומר המרמה ומפתה בפיו הוא שנוא ומתועב.

א-ג. המושל ועמו

[א] יוסר השופט או המושל של העם הוא המיסד ומכונן את העם, קשה: יותר טובה
 גרסת י, ט: שופט חכם יוסר צמו, הוא מלמד מוסר את עמו (תה' צד י). — סרידה מסומן
 בכ"י בסגול הפוך לציין שהתיבה משובשת: ק': סְדִיכָה, או: סְדוּכָה (י), ערוכה ומסודרת
 בלי בלבול ומריבות בין התושבים: ט: מוֹשִׁיב עִיר (פ"ב).

[ב] בי, ט בא אחר פ"ג. — פרוע הפך מן "שופט חכם": מושל בלא מוסר, שאין מעצור
 לרוחו וליצרו. — עיר י, ט: צמו, ע טעות על פי טור ב. — נושבת נעשית מיושבת, יתרבו
 תושביה (יח' לו י). נראה שב"ס חשב על הערים ההליניסטיות שגדלו בימיו. — שריה י:
 שָׁרִים.

[ג] מנוקד ומנוגן כך בכ"י. גם השרים גם העם הולכים בדרכי המושל. — מליציו שריו
 המליצים לפניו על העם, המציעים לפניו את ענייני העם (יש' מג כז, איוב לג כג); י, ט:
 מְשַׁרְתָּיו (מש' כטיב). — כן יושביו י: כָּל יוֹשְׁבָיו. — יושביו ק': יוֹשְׁבֵיהֶּ.

ד-ה. אולם שלטונו של המושל הוא ביד יי

[ד] בי, ט בא אחרי פ"ה, וכך נכון. — ממשלת י: הַצִּלְחַת, אולי רק פירוש, כדי שלא
 לכפול "ממשלת" שבפ"ה (שבא קודם בי). — כל חסר בי. — גבר חסר בט. — ולפני כמו:
 על פני, יי הוא הנותן הוד מלכות על פני מלך (במ' כז כ, תה' כאו, דה"א כט כה, דנ'
 יא כא). — מחוקק הוא המושל והמלך; י: סופר, וכך תרגמו התרגומים הארמיים את "מחוקק"
 (בר' מט י, במ' כא יח, דב' לג כא). ט: וְלִירְאָיו, חפשי.

[ה] תכל י: אָרַץ, פירוש. — ואיש י, ט: וְכָשֶׁר, כלומר מושל צדיק, פירוש. — לעת המושל
 שממנה יי הוא כפי דרישת הזמן ולפי מעשיהם של בני אדם, אם לטובה אם לרעה (לט מב).

- י 610 בְּכָל־י פִּשְׁעֵי אֱלֹהֵי תְּשׁוּלִים רַע לְרִיעַ וְאֵל תְּהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ גְּאוּהָ:
 ז 7 שְׁנוּאָה לְאָדוֹן וְאֲנָשִׁים גְּאוּהָ וּמִשְׁנִיָּהֶם מֵעַל עֵשֶׁק:
 ח 8 מַלְכוּת מִגּוֹי אֶל גּוֹי תִּסּוּב בְּגִלְל חֲמִס גְּאוּהָ:
 ט 9 מָה יִגָּאָה עֶפֶר וְאַפֵּר אֲשֶׁר בְּחַיֵּיו יוֹרֵם גּוֹיֹו:
 י 10 שְׁמִיץ מִחֲלָה יִצְהִיב רוּפָא מֶלֶךְ הַיּוֹם וּמַחֲרֵי יָפוֹל:
 יא 11 בְּמֹות אָדָם יִנָּחַל רָמָה וְתוֹלְעָה כְּנִיּוֹם וְרָמֵשׁ:
 יב 12 תְּחַלֵּת גְּאוֹן אָדָם² מוֹעֵז וּמַעֲשֵׂהוּ יִסּוֹר מִלְּבוֹ:
 יג 13 כִּי מִקּוֹה זָדוֹן חֲטָא וּמִקּוֹלָה יִבִּיעַ זָמָה:
 יד 14 עַל כֵּן מָלֵא לְבוֹ אֱלֹהִים נִגְעָה וַיִּכְהוּ עַד כֹּלָה:
 יה 14 כִּסֵּא גֵאִים הִפֵּךְ אֱלֹהִים וַיֵּשֶׁב עַנְיִים תַּחְתָּם:
 יי 15 [שְׂרָשִׁי גּוֹיִם שְׂרָשׁ יִי וַיִּטַּע עַנְיִים תַּחְתָּם:]
 יז 16 עֲקֻבוֹת גֵּאִים טִמְטִים אֱלֹהִים וְשְׂרָשִׁים עַד אֶרֶץ קַעְקַע:
 יח 17 וְסַחֲם מֵאֶרֶץ וַיִּתְּשֵׁם וַיִּשְׁבֹּת מֵאֶרֶץ זָכָר:
 יט 18 לֹא נֶאֱוָה לְאַנּוּשׁ זָדוֹן וַעֲזוֹת אֶף לִילּוֹד אִשָּׁה:
 7 . עַל הַגְּאוּוּהָ, י ו־יט

מן המושל הטוב והרע עובר בן סירא לדבר על המידה הרעה הרגילה ביחוד אצל המושל, והיא הגאוה. הוא מזהיר ביחוד נגד גאוה המביאה לידי עושק וחמס ונקמה, שסופה אבדן השלטון והשמדת העם (ס"ח, פי"ה), והוא מדגיש שהגאוה אינה הולמת את האדם (אסילו אם הוא מלך), שאינו אלא יצור חלש ועפר ואפר.

יח . שלא להתנהג בגאוה השנואה על יי ועל האדם, והמביאה לידי אבדן המלכות

[ו] בכל כך י, ט; בכ"י של ע נמחק ב', והוא ב' המחיר: כמה שיגדל הפשע של רעך, אל תשיב לו בעדו רע מתוך רגש של גאוה. — פשע ט: פִּשְׁעִיקָ, שיבוש. — תְּשׁוּלִים כך מנוקד בכ"י, כתיב מלא: תְּשׁוּלִים; ט: תַּעֲשֶׂה רָצָה, י: תִּטֵּר לְרַצ (ויק' יט יח). — רע לריע

¹ כ"י א ד"ג ע"ב שורה 22 ² כ"י א ד"ד ע"א שורה 1

לשון נופל. — תהלך בדרך תה' פאיד, קהלת יא ט : י : תעש מאומה במעשי, חפשי. ט מוסיף: מכל חטא וכחש הרחק / ואל תהלך ברוח גאון, ברוח—"ברוחא", שיבוש מן "באורחא" (בדרך), טור א הוא הרחבה של פ"א, וטור ב כפל של פ"וב.

[ז] ט מקדים: פי. — לאדון ליי (תה' קידו, מל' גא, ועוד). הצירוף של יי ואנשים גם כיה, כהא, מש' גד, שמ"א בכו, שו' ט ט; הש' גם מש' יוה, ב' פסח' קיג ב: "ארבעה אין הדעת סובלתן... ופרנס המתגאה על הציבור". — ומשניהם מיי ומאנשים, מ' האמצעי (ג' יו). — מעל החטא של עושק; ט: גזל ועשק.

[ח] תסוב טו, במ' לוז, מל"א ביה. המפרשים ראו בזה רמז להעברת השלטון בא"י מן התלמיים אל הסיליוקיים במלחמת פמיאס, אך גם הסיליוקיים היו גאוותנים ועושקים (הש' לליו ח"ט). ופי"ה-יו מוכיח שהוא מדבר כאן באופן כללי על מפלת הגאים והרשעים. — חמם החמס שנעשה מתוך גאוה; י, ט: חמס וגאון ובצע.

ט"א. איך יוכל להתגאות בן תמותה שהוא עפר ואפר וסופו רימה ותולעה?

[ט] 248, 70. ל מקדימים: אין רע מבוצע / פי גם את נפשו ימפר, תוספת נוצרית הרומזת למעשה יהודה איש קריות, אגב "ובצע" בסוף הפסוק הקודם ב'. — יגאה איוב יו. — עפר מד, בר' יח כז. — יורם ק': ירום = ירם, מלשון רימה (פי"א), כמו שפירש ט: תולעים רוחשים (שמות יו כ). — ג'יו כך מנוקד בכ"י, מן גוי = גו, כלומר גופו, אולי צריך לנקד: ג'יו, גויתו, והוא לשון נופל על "גאוה", "יגאה", והכוונה שגם בחייו גופו מלא רימה; הש' ד"א רבה פ"ג: "אדם רמה בחייו ותולעה במותו" (לוי). אך בפי"א נאמר שרק במותו האדם הוא כך. ואולי "גויו" פירושו: בבטנו, כמו גו בסורית, והכוונה לתולעים שנמצאים לפעמים בקיבת האדם. ועוד אפשר לפרש "יורם" מן רום, התרומם, ולחבר את הטור לפסוק הבא: אפילו אם בחייו יתרומם גוף האדם תבוא עליו מחלה ותמיתנו. ב': "יורם גויו": ישליך קרביו, פירש "יורם" מלשון "רמה בים" (שמות יא א), "גויו" מן הארמי גו: תוך וקרב. ט "גויו": גבו ומעיו, פירש כמו גב ואחור (מל"א יד ט), וגם: תוך וקרב (כמו י), וחיבר את שני השמות לפסוק הבא.

[י] שמך מחלה חסר בט. פירושו של "שמך" אינו ברור. "שמצה" (שמות לב כה) פירושו שם רע. במשנאית שמך הוא חשד או דופי: "שמך של ע"ז" (ב' שבת קיט ב), "שמך פסול" (ב' פס' ג ב), "שימצא" (ב' ע"ז לא ב: חשד, רש"י). לפי העניין כאן "שמך" כוונתו: קצת, מועט. וכן להלן יח לא. י תרגם כאן: μααρόν, ארוכה, שאפשר שהוא שיבוש מן μααρόν, מעט, אך בי"ח לא תרגם πoλλή, רבה, וכך שם ט "סוגאה". — יצהיב במשנאית: יאדימו הפנים משמחה או מכעס או מצער, ולפי זה יש לפרש כאן: המחלה תכעיס ותצער את הרופא שאינו יודע לרפא אותה; י: ילצג הרופא, או (כ"י סינ' גל'): ילצג לרופא, חפשי, ואולי זוהי גם כוונת ט: "נצרא" (יצפצף; הש' יש' ח יט, פשיטתא). — מלך ט: מהלך. — יפול מגדולתו; י, ט: ימות, פירוש.

[יא] יט ג, זיז. י מקדים: פי. — ינחל ט: חלקו, פירוש. — רמה וכ', י: רמש וחסות (=וכנים) ותולעה. — כ'יום כך מנוקד בכ"י, ק': כניים, כנים; הש' אבות דר"נ פ"ג: "רימה בחייו ותולע במותו, רמה בחייו אלו הכינים, ותולע במותו זה שמרחיש במותו".

יב"ד. מקור הגאוה וענשה

[יב] גאון גאוות (מש' יו יח). — מועז ומעשהו כך מנוקד בכ"י. — מועז שם במשקל מוסר,

מן יעז (יש' לגיט : נועז), או מן עוז, כמו מופז מן פוז (מל"א י יח) : העזות היא תחילת הגאווה וסיבתה ; י : הָסָר מֵאֵת יְיָ, ס : גָּאֹתוֹ, פירוש. – מלבו ק' : לבו, מי שלבו מלא יראת יי הוא עניו ; ס : וּמַעֲשָׂיו יִסְרֻוּ ("משטין", מסטין) לבו, גרס : וּמַעֲשָׂהוּ יִסִּיר לְבוֹ. [יג] מקוה זרון י : תַּחֲלַת גָּאוֹן, מן הפסוק הקודם. – זרון נרדף לגאווה (מש' יא ב, עוב' ג), והוא מתואר כאן כמו מים נוזלים שנובעים מן מקור ומעין ומתאספים לתוך מקוה : המקור שוטף זמה, והמקוה מלא חטא. – זרון חטא ס : חָטָא גָּאוֹן, וכך בכמה נוסחות של י. – וּמִקּוּרָה כך מנוקד בכ"י, = ומקורו ; י : וּמִחֲזִיקוֹ, או : וּמִקְיָמוֹ. – ומקורה יביע ס : וּמִקּוּר שְׁנֵיהֶם. – מקוה, ומקורה מג כג כד. – יביע כמו נחל נובע מים (מש' יח ד). [יד] ענשו של בעל גאווה הוא נגעים וצרעת, הש' ב' ערכין יוא : "על שבעה דברים נגעין באין... ועל גסות הרוח". – מלא י, ס : הִפְלִיא. – לבו הו' נוסף בידי הסופר קצת ממעל לשורה ; בי, ס חסר. – נִגְעָה כך מנוקד בכ"י, והוא הרכב של כתיב נִגְעָה, ושל קרי נִגְעָה ; ק' : נִגַּע. בצד הגליון : רע' ויבא, "רע" נוסף אל "מלא" על פי קהלת ח יא, ט ג, "ויבא" ג"א ל"ויכחו", או הוא הפעל של "נגעה". הטור הוא ארוך יותר מכפי המידה, וברור שהוא משובש. נראה ש"מלא" הוא שיבוש מן פלא-הפלא-הפליא (כמו י, ס), "לבו" הוא כפל טעות מן "כלה" בטור ב. ולפי זה יש לגרוס : עַל כֵּן הִפְלִיא אֱלֹהִים נִגְעוֹ (דב' כח נט), או אפשר שצריך לנקד : מְלֵא, ולהשמיט "אלהים" בתור כפל מן הפסוקים הבאים, ולגרוס : עַל כֵּן מְלֵא לְבוֹ נִגְעָה. – ויכחו י : וַיִּהְיֶה כֹהֵן, ע"פ הפסוק הבא. – כִּלָּה כך מנוקד בכ"י (מל"ב יג יז יט).

יה-יח. יי מכלה את הגאים ומשמירם

[יה] פ"ח, שמ"א ב ח. – גאים י : מוֹשְׁלִים, פירוש. – הפך ס : סָחַף. – וישב ויושב על כסא המלוכה. – עניים י, ס : עֲנָוִים, יותר מקורי ; חילוף זה מצוי בכתיב-קרי שבמקרא (מש' ג לד, תה' י יב, טיט. ועוד²).

[יו] גוים כך י (פי"ז) : אומות העולם הגאותנים (תה' מד ג) ; ס : גָּאִים (פי"ה), וכך הוא גורס בפסוק הבא. – שרש תה' נב ז. פסוק זה נשמט מן ע, מדמיונו לפסוק הקודם והבא. ונראה שבאמת כל הפסוק אינו אלא כפילה ותוספת : טור א מן פי"ז, ות' "שרשי" צריך לומר : עֲקָרוֹת, שרשים (לו כג) = "עקבות", "שרש" (או : עקר), ג"א ל"טמטם" ; טור ב כפל מן פי"ה ב. [יז] עקבות יג ל, כו כ ; י : מְקוֹמוֹת, חפשי. – טמטם סתם וכיסה שלא יודע מקומם, קשה. בכ"י יש סגול הפוך מעל לשורה לסמן תיקון, שנשמט מצד הגליון. ואולי היה התיקון : טאטא, וכך צריך לגרוס, כלומר טאטא ומחק את עקבותיהם כדי שלא ישאר להם זכר (תה' לז י, עז כ) ; י : הִפָּךְ (פי"ה), ס : שָׁרַשׁ, או : עָקַר (פי"ו). – קעקע הרס עד היסוד, כמו במשנאית ("קעקע כל הבירה כולה", ב' גטין נה ב ; "החריבה אותה אלא שלא קעקעה אותה", שמות רבה פל"ה). הציור עובר משורש של אילן ליסודו של בנין. הטור ב' : נִצְאָדָם צד יסודות אֶרֶץ, גרס : וְשָׁרְשָׁם (או : וַיִּוְרִישָׁם) צד קֶרַע אֶרֶץ ; ס : נִצְאָדָם מֵאֶרֶץ וְכָרָם, כפל מן פי"ח ב. [יח] וסחם טאטא אותם, המשך של הציור מהריסת בניין וחומה (יח' כו ד), ואולי צריך לגרוס : וַיִּסְחָם, ויעקרום (מח יט, דב' כח סג, מש' יה כה), וחוזר לציור של אילן ; י : ἐξήραεν, וַיִּסְרֶם, ג"א : ἐξήρανε, וַיִּוְרִישָׁם, אולי שיבוש מן ויורישם. – מארץ חסר ב' ; בס הטור : נִצְאָדָם וַיִּצְקָרָם וַיִּסְחָפָם. – ויתשם וכ', לח כה, מד יא, דב' כט כז, לב כו. – מארץ ס : מֵאֶרֶץ (דב' לב כו), כדי למנוע כפל עם פי"ז (ס).

² השווה אכלה ואכלה, מס' 144, 145

¹ כך לפי עדותו של שכטר. בפקסימילה לא נמצא "רע"

[יט] סיכום של כל הפסקה: האדם צריך להיות עניו (יה ט, מש' יט י, יז ז, כו א, איוב יה יד, כה ד). מקומו של הפסוק היה יותר מתאים לפני פ"ט. – נאווה י, ט: נחלק (יה ט). – זרון גאווה, וכן בפירוש ב', ט. – אף כמו אפ"ם, שפירושו פנים (דב' כח ג), וכן "עזות פנים" במשנאית (ב' ברכות יו ב); י: נחרון אף, פירש מלשון אף וקצף; ט: וגבה לב, מקביל אל "זדון", במשמע גאון וגאווה.

- יכ¹⁹¹⁰ זרע¹ נכבד מה זרע לאנוש
 כא זרע נקלה מה זרע לאנוש
- כב²⁰ בין אחים ראשם נכבד
 כג²¹ גר וזר נכרי ורש
 כד²³ אין לבזות דל מ[שכ]יל
 כה²⁴ ... מושל ושופט נכבדו
 כו²⁵ עבד משכיל הורם
- כז²⁶ אל תתחכם לעבד חפצך
 כח²⁷ טוב עובד ויותר הון
- כט²⁸ בני בענוה כבד נפשך
 ל²⁹ מרשיע נפשו מי יצדיקנו
- לא³⁰ יש דל נכבד בגלל שכלו
 לב³¹ נכבד בעשרו איכבה
 לג המתכבד בדלותו בעשרו
- יכ^{111א} חכמת דל תשא ראשו
 ובין נדיבים תשיבנו:
- זרע נכבד מה ירא אלהים:
 זרע נקלה [מה] עובר מצוה:
 וירא אלהים בע...
 תפארתם [ור]את אלהים:
 ואין לכבד כל איש חכם:
 [ואין] גדול מ[וי]רא אלהים:
 ועבד חכם [ל]א יתאונן:
 ואל [ות]תכבד במועד צרפך:
 מ[מת]כבד [ונח]סור מתן:
 ויתן לך טעם כיוצא בהם:
 ומי יכבד מקלה נפשו:
 ויש נכבד בגלל עשרו:
 ונקלה בעיניו איכבה:
 והנקלה בעשרו בדלותו נקלה יותר:
 ובין נדיבים תשיבנו:

- ב 2 אֵל תִּהְלֵל אָדָם בְּתַאֲרוֹ
ג 3 אֵלִיל בְּעוֹף דְּבָרָה
ד 4 בְּעֵטָה א. ר אֵל תִּהְתֵּל
ה כִּי פִלְאוֹת מַעֲשֵׂי יְיָ
ו 5 רַבִּים נִדְכָּאִים יֵשְׁבוּ עַל כִּסֵּא
ז 6 רַבִּים נִשְׁאִים נִקְלּוּ מֵאֲדָר
ח 7 בְּטָרָם תִּחְקֹר אֵל תִּסְלֹף
ט 8 בְּנֵי אֵל תִּשְׁיב דְּבַר טָרָם תִּשְׁמַע
י 9 בְּאֵין עֲצָבָה אֵל תֵּאָחֵר
וְאֵל תִּתְעַב אָדָם מְכַעַר בְּמִרְאֵהוּ:
וְרֹאשׁ תְּנוּבוֹת פְּרִיָּה:
וְאֵל תִּקְלֵם בְּמִרְיָי יוֹם:
וְנַעֲלָם מֵאָדָם פִּעְלוֹ:
וְכַל עַל לֵב עָטוּ צָנִיף:
וְהִשְׁפִּלוּ יַחַד וְגַם נִכְבְּדִים נִתְּנוּ בִיד:
בִּיקָר לְפָנִים וְאַחֵר תִּזְיָף:
וּבְתוֹךְ שִׁיחָה אֶל־תִּדְבֹר:
וּבְלֵב זָדִים אֵל תִּקְוִים:

8. על הכבוד, י כ — י א י

הגאווה, שהיא כבוד עצמי מדומה, מביאה את בן סירא לדבר על הכבוד האמיתי. פסקה זו לקתה בע בחסר וביתר וכנראה גם בסירוס; הש' בפירושו י כ כג כה ל, גם י א א

כ"א . ירא אלהים הוא הנכבד, ועובר מצוה הוא הנקלה

רעיון זה הביע ב"ס בארבע שאלות שהן שתיים. מפני סתמיותו של השם "זרע", שאפשר לפרשו גם על זרע בהמה (יר' לא כו), הוכרח ב"ס לפרש שכוונתו לזרע אדם, ולשנות את השאלה. ושיעורם של פסוקים אלו הוא: זרע נכבד (או נקלה) מהו? כוונתי לזרע אדם, ובכן מהו זרע נכבד (או נקלה)? התשובה היא: ירא אלהים (או עובר מצוה). בע נשמטו שני הטורים כב-כא על ידי שיווי הסיום "לאנוש".

[כ] לאנוש ל' הקניין ת' סמיכות: של אנוש. — מה (השני) חסר ב"ס. — ירא י: יראי. — אלהים ט מוסיף: זרע נכבד שומר מצוה, מקביל אל פכ"א.

[כא] נקלה פל"ב, יש' גה. אחרי "נקלה" (השני) השלם: מה, כמו בי. — עובר י: עוברי. 248, 70, ס"ה מתרגמים כך את שני הפסוקים: זרע אמונה יראי אלהים/ונטע נכבד אוהביו. זרע נקלה עוברי תורה / זרע נתעזה עוברי מצוה.

כב"ו . יראת אלהים מרוממת את הדלים והנדכאים על גבי הנכבדים

[כב] ראשם ראש האחים, והוא האח הבכור, הוא מכובד בעיני האחים; ט: זקן, פירוש. — וירא י: ויראי (פ"כ, י). התיבה שאחרי "אלהים" מטושטשת וקרועה בכ"י. האות הראשונה נראית כמו ב, והשניה אולי: ע. י: בצנינו, כלומר בעיני אלהים, וכן צריך לגרוס. ט: נכבד

מִמֶּנּוּ, כְּלוֹמֵר יֵרָא אֱלֹהִים הוּא נִכְבַּד מֵרֹאשׁ הָאֲחִים. 106,70. ס"ה מוסיפים: רִאשִׁית אֲסִיפָה יִרְאֶת יי / וְרִאשִׁית נְטִישָׁה שְׁרִירוֹת וְנָאוֹן, אֲסִיפָה וְנִטִּישָׁה שֶׁל הָאָדָם עַל יְדֵי יי (תה' כז י, שִׁמְעָא יב כב, אֲגֵרֶת פְּאוּלוֹס אֶל הָרֹמִיִּים יֵאֵיָהּ; הֵשׁ הָאֶרֶץ, עִמ' 303,120. וְאוּלֵי זוּהִי תוֹסֶפֶת יְהוּדִית).

[כג] וְזֶה אֵי אֲפֹשֶׁר שֶׁיִּהְיֶה יֵרָא אֱלֹהִים, וְלִכְן צָרִיךְ לִתְקַן: וְזֶה, וּפִירוּשׁוֹ: נִכְרִי וְגֵר, כְּלוֹמֵר יִרְאֶת אֱלֹהִים נֹתֶנֶת תַּפְאֶרֶת לְנִקְלִים אֱלֹהִים. וְהֵשׁ ב' סִנְהֵד נִטָּא: "עֲכוּם וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה הוּא כִכְהֵן גָּדוֹל". בִּס הַטּוֹר: גֵּר נִכְרִי הֶרֶשׁ וְהֶצֶר לוֹ, סִירָס אֶת הַתִּיבוֹת וְשִׁיבֵשׁ: וְזֶה-הַצֵּר; י: עֲשִׂיר וְנִכְבָּד וְנָשׁ, נִרְאֶה יוֹתֵר מִקּוּרֵי מִן ע, כִּי הִרִי אֵי אֲפֹשֶׁר לִיחֹס בְּסִתָּם לְזֶר וְנִכְרִי יִרְאֶת אֱלֹהִים.

[כד] אֵינִי, וְאֵינִי לֹא נִכּוֹן לְבִזּוֹת וְלֹא נִכּוֹן לְכַבֵּד, כִּמוֹ שֶׁפִּירֵשׁ י. — מִשְׁכִּיל ס, ז: צָדִיק, פִּירוּשׁ. — כָּל חֶסֶד בִּי, ס. — אִישׁ ס: עֲשִׂיר. — חֲכָם אֵלָּא אִם הוּא צָדִיק; י, ס: חוּטָא, וְלִפִּי זֶה יֵשׁ לְגֵרוֹס אֶת הַטּוֹר: וְאֵינִי לְכַבֵּד עֲשִׂיר חוּטָא.

[כה] הַתִּיבָה הָרִאשׁוֹנָה מִחֻקָּה בִּכ"י, לֹוי וְאַחֲרִים גּוֹרְסִים: נְדִיב, אוֹ אוּלֵי: גָּדוֹל, עַל פִּי י: μεγιστάν, ס: "רִבָּא". הֵשׁ ס' הָרוּם לְחֻנוֹךְ מִג'ג¹: "אֵינִי גָדוֹל מִיֵּרָא אֱלֹהִים, הוּא נִכְבַּד לְעוֹלָם". נִרְאֶה שֶׁמִּקּוּמוֹ הַמִּקּוּרִי שֶׁל פֶּסוֹק זֶה הִיָּה אַחֲרֵי פִכ"ב.

[כו] מִשְׁכִּיל זִכְב. — הוֹרֵם אֲפֹשֶׁר לְפִרְשׁ: הַתְּרוּמָה עַל יְדֵי הַשְׁכָּלְתוֹ, אֲבָל הַכ"י הוּא מְקוּלָקֵל וּמִשׁוּבֵשׁ. הַנִּכּוֹן לְגֵרוֹס כִּמוֹ י: עֲבָד מִשְׁכִּיל חָרִים יַעֲבֹדוּ / וְאִישׁ נָבוֹן לֹא יִתְאַוֵּן, וְכך ס, אֵלָּא שֶׁהוּא מוֹסִיף: (נָבוֹן) נוֹסֵר, וְכֵן גַּם 248,70, ס"ה, ז, וְנִרְאֶה נִשְׁמַט "נוֹסֵר" מִן הָעֵבְרִי שֶׁל י מִפְּנֵי דִמְיוֹנוֹ לִ"נָבוֹן"; וְהַכּוּוֹנָה: חוֹרִים וְאַצִּילִים יַעֲבֹדוּ לְעַבֵּד בְּשִׁבִּיל חֲכָמָתוֹ, וְאֵינִי רֹאוֹי לְנָבוֹן שֶׁהוּא בְּעַל מוֹסֵר לְהִתְאַוֵּן עַל עֲבֹדוֹת כְּזוֹ (קִהְלֵת יז).

כז-כח. אל תכבד את עצמך בכבוד מדומה

[כז] אִם מִצַּבֵּךְ הַחֲמִרִי דוֹרֵשׁ שֶׁתַּעֲבֹד עֲבוּדָה גּוֹפְנִית, אֵל תֹּאמַר: חֲכָם וְנִכְבַּד אֲנִי, וְעֲבוּדָה זוֹ הִיא גִנְאִי לִי; הֵשׁ ב' פֶּסֶח' קִיג א: "פִּשּׁוּט נְבִילָתָא בְּשׁוֹק וְשִׁקִּיל אֲגֵרָא וְלֹא תִימָא כִּהְנָא אֲנָא וְגִבְרָא רַבָּא אֲנָא וְסִנְיָא בִּי מִלְתָּא" (פִּשּׁוּט עוֹר נְבִילָה בְּשׁוֹק וְקִבֵּל שְׂכָר, וְאֵל תֹּאמַר כִּהֵּן אֲנִי וְאִישׁ גָּדוֹל אֲנִי, וְהַדְּבַר גִּנְאִי לִי). — תַּתְּחַכֵּם, תַּתְּכַבֵּר אֵל תַּתְּנַהֵג כְּחֲכָם וְכִנְכַבֵּד (קִהְלֵת ז יו). — לְעַבֵּד לַעֲשׂוֹת (קִהְלֵת ט א, וּבִארְמִית). — חִפְצֵךְ עֶסְקֵךְ (יֵשׁ נַחֲיָג); י, ס: מַעֲשִׂיָךְ, פִּירוּשׁ. — בְּמוֹעֵד או: בְּצֵת (י, ס). — צָרִיכְךָ מִחֲסוֹרֶךְ (לֹא ה).

[כח] טוֹב אִישׁ שֶׁעוֹבֵד וּמִתְעַשֵּׂר מֵאִישׁ הַמִּתְנַהֵּג כְּנִכְבַּד וְהוּא חֶסֶד לְחָם. — וְיוֹתֵר חוֹסֵךְ וּמִרְבֵּה הוֹן (יֵא יד, שְׁמוֹת לוֹז, דב' כח יא). — הוֹן י: בָּלָל. — מִתֵּן אֵינִי לוֹ מוֹבֵן כֹּאן, וְהוּא שִׁיבוּשׁ מִן: מְזוֹן, כִּמוֹ ס, וְכֵן י: לָחֶם; וְהֵשׁ בְּרִכַּת הַמְּזוֹן: "וְאֵל יַחֲסֵר לָנוּ מְזוֹן".

כט-ל. כדי להיות מכובד על הבריות צריך אדם לכבד את עצמו

[כט] בְּעֵנְוָה כְּלוֹמֵר הִיָּה עֲנִיו, אֲבָל בְּכָל זֹאת כִּבֵּד אֶת עֲצֻמְךָ. — וְיִתֵּן פֶּעַל סִתְמִי: וְיִתֵּן הַנּוֹתֵן, אוֹ הַנּוֹשֵׂא הוּא יי, אוֹ נִקֵּד: וְיִתֵּן. — טַעַם כֵּךְ ס, וּפִירוּשׁוֹ כֹּאן: רִצּוֹן וְכוּחַ וְשִׁלְטוֹן (כֹּה כֹא, יוֹנָה ג ז, וְאוּלֵי כֵךְ אִיּוֹב יב כ); י: חָמֵן, כְּבוֹד וְעֶרֶךְ, לִפִּי הָעֲנִיִּין וְאֲגַב דִּמְיוֹן הַצִּלְצוֹל עִם הָעֵבְרִי. — בְּהֵם הַקְּרִיָּאָה הִיא קֶצֶת מִסּוּפָקָת, מִפְּנֵי שֶׁחֲלָקֵן הַתַּחֲתוֹן שֶׁל הָאוֹתִיּוֹת הוּא מִחוּק בִּכ"י. וְנִרְאֶה לִתְקַן: בָּה, או: בָּךְ, כְּלוֹמֵר אִם תִּכְבַּד אֶת עֲצֻמְךָ יִתְּנוּ לְךָ כְּבוֹד

¹ כך Charles; לשון אחר אצל א. כהנא, חנוך ב יג מז

כראוי לך, או כראוי לה לנפשך; י, ט: וְתֵן לָהּ טַעַם כְּעֶרְכָּהּ. — כיוצא בהם לחיח, רגיל במשנאית במשמע של שווה ודומה לדבר. מקור הביטוי הוא בדיבור המסחרי שדבר יוצא בכך וכך כסף, שנמכר בכך וכך, שערכו הוא כך וכך; הש' מ' מעשר שני דה: "הרי הוא יוצא בפונדיון", הוא נמכר בפונדיון; מ' אבות ה' יא יב: "יצא שכרו בהפסדו", השכר הוא שווה בערכו להפסד; "יצא הפסדו בשכרו"; וכך בתר' ירוש' בר' ביח כ: "כנפיק ביה", כיוצא בו, מתורגם "עזר) כנגדו", ביטוי שהוא בודאי שאול בארמית מאת המשנאית¹.
 [ל] בני אדם ינהגו בך כמו שאתה נוהג בעצמך; ט מקדים: בְּנִי, מן הפסוק הקודם. — מר' שיע יט ד. — מקלה בזה (דב' כז יו). — נפשו י: חָיִיו, פירוש מוטעה. ההמשך ההגיוני דורש להעביר פכ"ט ל לפני פכ"ז כח: האדם צריך לכבד את עצמו (כט"ל), אבל לא בכבוד מדומה שמביא לידי דלות (כז"כח).

לא — יא א. הכבוד האמיתי אינו הכבוד של העושר אלא של החכמה

[לא] יש חסר בי. — יש, ויש ד כב. — ויש י: וְעֶשֶׂה, ט: וְיֵשׁ עֲשִׂיר, ל: וְיֵשׁ אִישׁ אֶשֶׁר, נראה שט הוא מקורי: כשמכבדים את הדל זהו בשביל חכמתו, וכשמכבדים את העשיר זהו בשביל עשרו; או אפשר שצריך לשמור את גרסת ע, ולהשמיט "דל" כתוספת מן יא א.
 [לב] נכבד השלם: בְּעֵינָיו (י, ט), כלומר אם מכבדים אדם אפעלפי שהוא עני, כמה יגדל כבודו כשיתעשר, כי אז יכבדוהו גם בשביל שכלו גם בשביל עשרו. — ונקלה השלם: בְּעֶשְׂרוֹ (י, ט), וק': בְּעֵינָיו, ת' "בעיניו": אם בוזים לאדם אפעלפי שהוא עשיר, כמה יגדל בזיונו לכשיעני, ויבזוהו גם בשביל סכלותו גם בשביל עניו. — איכבה שה"ש הג, אסתר חו; ט: עַל אֶתְּת פְּמָה וְכָמָה, פירוש.
 [לג] תוספת של ביאור לפסוק הקודם, חסר בי וט. — המתכבד במשמע סביל: המכובד, ולא חוזר כמו בפכ"ז וכ"ח.

[א] חשא תרוממנו משפלותו (פי"ו, בר' מיג כ, מל"ב כה כז; גם להלן לח ג, שמ"א ב ח, תה' קיג ח). פסוק זה הוא ההקדם ההגיוני של י לא, ונראה ששם היה מקומו המקורי. — נדיבים הש' ירו' ברכות ז ב: "בספרי בן סירא כתיב סלסלה ותרוממך ובין נגידים תושיבך", חלקו הראשון של פתגם זה הוא מן מש' ד ח, וחלקו השני מכאן, אלא אגב "ותרוממך" שינו תשיבנו-תושיבך. הגרסה "נגידים" בירו' אינה מקורית, הש' תוספות ב' ערובין סה א, ב"ק צב ב, שגורסים: נדיבים, וכן ר"י מוינה, אור זרוע, סימן קצה². והשווה מבוא³ 48.

ב"ד. אל תעריך את האדם לפי ברו, ואל תכלים את הקודרים

[כ] בתארו מפני יפיו (ט י), מקביל אל "מכער"; ט: יָאָה בְּמִרְאָהּ, על פי טור ב. — מכער חסר בי, והוא מאריך את הטור, ואולי הוא תוספת של פירוש, ואם כן "בתארו" פירוש: במראהו סתם; והש' המעשה בר' אלעזר בר"ש (ב' תענית כ ב, ד"א רבה פ"ד).
 [ג] ט מקדים: כִּי. — אליל חלשה, כמו בסורית. ואולי זוהי צורה זעירית מן אַל, לא כלום (זכ' יא יז, איוב יג ד), ומזה אולי אלילים; י: קִטְנָה, ט: בְּזוּיָהּ, פירוש. — וראש ו' הניגוד: אך הראשית והמשובח שבפירות (תה' קלזו, יח' כז כב, שה"ש ד יד). — תנוכות ט: טוב פל תבואות, י: מִמֶּתְקִים, פירוש.

¹ הש' מ.צ. סגל, דקדוק לשון המשנה, עמ' 161, הערה 1.

² בב' ברכות מח א שינו ותיקנו להביא את כל הפתגם מן מש' שם ובהשמט זכרו של ס' ב"ס. אולם גרסה אחרת שם אחרי הפסוק מן מש' מוסיפה: "וכתיב בספר בן סירא ובין נגידים תושיבך"; הש' שכטר, JQR, 1891, עמ' 702.

[ר] בעטה ב' קצת מחוקה בכ"י, אבל היא בטוחה, ולא: מ' (כדעת לוי ואחרים), וגם הפעל "תהתל" דורש ב'. – א. ר. ק': אפר, אך קשה כי אי אפשר לעטות "אפר", ובאסתר דא "לבש" מוסב על "שק". אך יותר גרועה הגרסה: מַעֲטָה אֲבָד (לוי ואחרים), כי חוץ מן הקושיה הדקדוקית של חוסר ב' היחס, יש עוד קושיה שמן טור ב מוכח שהלעג הוא לאדם ולא לבגדיו. ט: בְּלוּשׁ קִרְצִים, חפשי. – תקלס יח' יו לא. – במרירי יום שיומם מר להם, אבלים (עמוס ח י). המליצה לקוחה מן איוב גה, ושם במשמע אחר. וכוונת הפסוק שאסור ללגלג לאומללים, אבל י מוסר את הפסוק כך: בְּמַעֲטָה בָּגַד אֶל תִּתְהַלֵּל / וְאַל תִּתְנַשֵּׂא בְּכַבּוּד יוֹם, כלומר אם עלית לגדולה ולבשת בגדי כבוד אל תתגאה בהם; אפשר ששיבש וגרס: א.ר–אדר (מיכה ב ח; או אולי גרס אפר, שפירש בגד¹, מל"א כ לח), תהתל–תתהלל, תקלס–תתקלס (תתנשא), במרירי–בכבוד².

ה'ז. יי מגביה את השפלים, ומשפיל את הגבוהים

[ה] פלאות גיט. – מעשי ט: סתרי. – מאדם י: בָּאָדָם.
[ו] רבים בא לפני השם להדגשה (נאז, מש'ז כו, לא כט, תה' לב י, דה"א כח ה, ועוד). – נרכאים י: נְדִיבִים, ט: נְבִיזִים, שיבוש. – כסא של מלוכה, כמו שמוסיף ט: י: ἐδάφους, עפר, שיבוש מן διφρόν, כסא (לח לג, סמנד). – על לב ק': פָּלוּ עַל לֵב, כלומר שאיש לא חשב על אודותם מפני שפלותם (לב יו, יר' ג יו). – צניף כתר מלוכה (מה, מז ט, יש' סב ג).
[זט] פסוקים אלו מנוקדים ומנוגנים כך בכ"י.
[ז] כופל את הרעיון של הפסוק הקודם. – נשאים יש' ב יג, נז יח; י, ט מנקדים: נְשָׂאִים–נשיאים. – מאד והשפלו חסר ב.ט. – והשפלו יחד חסר ב'י, ונראה שהוא תוספת של ביאור, שצריך להשמיט, מפני שמאריך את הטור. ההפעל מן שפל לא נמצא במקרא אלא רק במדרשים. – יחד כאחד, בבית אחת (תה' קמא י, איוב יח). – וגם חסר ב'י, ט. – נתנו נמסרו ביד אויביהם (שמ"א כו כג, דה"ב כה כ). – ביד י מוסיף: רָצִים, ג"א: אַחֲרִים, ג"א: אויבים, פירוש; ט: נִמְצְטוּ מִכְּבוֹדָם.

ח"י. שקול מעשיך בישוב הדעת

[ח] אל תהא נמהר במשפטך, נמשך אל פ"ב, פ"ד. – תסלף אל תאמר שהוא מסולף ומעוות, הש': טָהַר, טָמֵא (ויק' יג גו, ועוד); י: תִּגְנֶה, פירוש; ט: תשתתף, אולי גרס: תִּסְפֵּם. – בקר חקור היטב (ויק' כז לג), י: חָשַׁב, פירוש. – לפנים בראשונה (ד יז). – תזיף תגער, מן נזף במשנאית, מנזיף (מדרש זוטא שה"ש, הוצ' בובר, עמ' 17); י: תוֹכִיחַ, פירוש; ט: תִּשְׁתַּדֵּף, שיבש: תִּזְוֶג.

[ט] בני חסר ב'י, ט, ונראה שבא מן פי"א, יב. – דבר בי חסר, אך הש' מש' יח יג, ב' ב"ב צח ב: "כדכתיב בספר בן סירא... וקל מאורח משיב דבר בטרם ישמע שנאמר" וכ' (הש' מבוא, עמ' 39). – שיחה י, ט: שיחות. – תדבר י: תִּפְנֵס, כמו מ' אבות הז: "נכנס לתוך דברי חברו".

[י] עצבה עצב וצער (לח כ, מש' יי, ועוד); ט: פָּצְמָה, כנראה שיבוש; י: בָּאָשֶׁר אֵין לָהּ צָרָה, אבל גרסת י היא מסופקת, וס"ה, ל מתאימים כנראה אל ע. – תאחר ק': תָּחַר (שה"ש א ו), אל תחרה ותתקצף בלא סיבה הגורמת לך עצב; י, ט: תִּתְחַר (תה' לז א), אולי מקורי. –

¹ באכדית אַפָּר, לבש ² דברי צ"פ חיות, הקדם, א, עמ' 110, הם רחוקים מאד

וברב בין הרבה זדים, או נקד: וקרב, וברייב (י): ס: וכתוף. — תקומם פעל עומד: אל תקום לעמוד (לב יב, מיכה ב ח): י: תשב (במשפט), פירוש: ב ס חסר, ובמקומו בא: תרבה עשקה, כפל מן הפסוק הבא.

יא 11 בני¹ למה תרבה עשקה
יב בני אם לא תרוין לא תגיע

יג 11 יש² עמל ויגע ורין

יד 12 יש ריש ואבד מהלך

יה ועין יי צפתהו לטוב

יו 13 נשא בראשו וירממהו

יז 14 טוב ורע חיים ומות

יח 15 חכמה ושכל והבין דבר

יט חטא ודרכים ישרים

כ 16 שכלות וחושך לפושעים נוצרה

כא 17 מתן צדיק [לעד] [יעמד]

כב 18 יש מתעשר מתענות

כג 19 ובעת [אמר] מצאתי נחת

כד לא ידע מה י[היה] חל.

כה 20 בני עמד בחוקך ובו [תהנה]

כו 21 [אל תתמה] בנפילי און

כז כי נכח בעיני יי

ואין להרבות לא ינקה:

ואם לא תבקש לא תמצא:

וכדי כן הוא מתאחר:

חסר כל ויותר [עו]ני:

וינעריהו מעפר צחנה:

ויתמהו עליו רבים:

ריש ועושר מי י הוא:

מי י הוא:

מי י הוא:

ומרעים רעה עמם:

ורצנו יצלח לעד:

[והוא] יח[י]ב שָׁכְרוּ:

ועתה אכל מ[ט]וב[ותי]:

ועו[ונ]בו לאחר ומת:

ובמלאכתך התי[שן]:

האמן ליי וקנה לארו:

בפתע פתאם לה[עשיר דל]:

² כ"י א ד"ד ע"ב שורה 1

¹ כ"י א ד"ד ע"א שורה 27

כח 22 בְּרֶכֶת אֵל בְּגִרְל צִדִּיק וּבִיעַת תִּקְוֹתֵי תַפְרָח:

כס 23 אֵל תֹּאמַר . . . כִּי עָשִׂיתִי חֶפְצִי וְמָה עָתָה יַעֲזֹב לִי:

ל 24 אֵל תֹּאמַר דְּיִי . . . נִי [וּמָה] ה [עָתָה] יְהִי עָלַי:

לא 26 [כִּי נִכַח בְּעֵינַי יְיָ לִתֵּת לְאִישׁ כְּדָרְכָיו:]

לב 25 טוֹבֵת יוֹם תִּשְׁכַּח הָרָעָה וְרַעַת [יוֹם] תִּשְׁכַּח טוֹבָה

וְאַחֲרִית אָדָם תִּהְיֶה עָלָיו:

לג 27 יַעַת רָעָה תִּשְׁכַּח תִּעֲנוּג וְסוֹף אָדָם יִגִּיד עָלָיו:

לד בְּטָרִם תַּחְקֹר אָדָם אֶל תִּאֲשִׁי[רָה]וּ [כִּי בְּ]אַחֲ[רִיתוֹ] יִאֲשֹׁר אָדָם:

לה 28 לְפָנַי מוֹת אֵל תִּאֲשֹׁר גָּבֵר כִּי בְּאַחֲרִיתוֹ יִנָּכֵר אִישׁ:

9. על העושר, יא יא-לה

יא-יב. אל תרבה בעסקים, אבל אל תימנע לגמרי מלעבוד

[יא] למה י: אל, ס: "דלמא" (שמא, ח א). — עשקך עסקך, י: עֶסְקִיָּה, ס: עֶשְׂקָה, מן עושק ועולה (פ"י). — ואֵן מִשׁ' כח כ: ס: וְךָ, על פי הפסוק הבא. — יִנְקָה מחטא, כי המרבה עסק לא ימלט מרמאות (כולו, לא ז, מִשׁ' שם); י: וְאֵם תִּרְבֶּה לא תִּנְקָה. [יב] בא להגביל את הרעיון של הפסוק הקודם: אל תרבה בסחורה, אבל גם אל תלך בטל לבטוח שיי פרנסך בדרך נס, כי רק מי שרץ הוא מגיע למחוז חפצו, ומי שמחפש הוא מוצא את מבוקשו. — תגיע למקומך, ואפשר לפרשו כמו: תשיג, כלומר את מבוקשך, מקביל אל "תמצא", וכך פירש ס ("תדרך"); י: וְאֵם תִּרְדֹּף לא תשיג / וְאֵם תִּרְוֹץ לא תִּמְלֹט, החליף את סדר הטורים, ופירש שעמל האדם הוא לשוא, כי הכל מאת יי (תה' קכז ב), וכמו שמפרש בפסוק הבא.

יג-יו. אמנם העבודה בלבד אינה מספיקה, כי הכל תלוי בברכת יי

[יג] עמל ס: רץ וְעָמַל וְגַע. — וְכָדִי כך מנוקד בכ"י, אבל ק': וְכָדִי, כלומר במדה שהוא עמל באותה מידה הוא מתאחר. "כן" מסמן את שויון המידה והדרגה של שתי הפעולות, כמו עם מלת הדמיון "כאשר" לפני הפעל הראשון (שמות איב: יותר ויותר), ובלא מלת הדמיון כמו כאן, גם הושעיא ב, תה' מח ו. "כדי" בא לחזק ולהדגיש את שויון המידה המובע על ידי "כן": כמו (יגיא, שו' ו ה: כדי ארבה = כארבה, שם זיב), והוא קרוב במשמעו לביטוי "כל שכן" במשנאית, וכך פירש י: וְצֵל אַחַת כְּמָה וְכְמָה. ס לא הבין את מובן השימוש הנדיר הזה, ותרגם חפשי: וְכָכְלָם. — מתאחר להגיע לחפצו, או להשיג עושר אפעלפי שהוא רץ אליו.

[יד] רשש ואֲדָר כך מנוקד בכ"י. — רשש פעל עומד או תואר: רש גדול, ולא פעל

יוצא כמו יגו. — מהלך דרך (יונה ג ד), אובד דרכו בחיים (מאד, תה' או, ביב). לוי מנקד: מִהֲלֵךְ, ומחברו לטור ב, אבל זה מקצר טור א, ומאריך טור ב יותר מדי. י: יש מִרְשָׁל נְחֹסֶר צֹר, אולי פירוש על פי טור ב (בי: חֹסֶר פֶּחַ): ט: יש יִגְצַע וְצִמֵּל נְחֹסֶר גִּוּ ("פגרה" = כוחו?), על פי הפסוק הקודם וי כאן. — חסר ט: נְחֹסֶר. — כל דב' כח מחנו: י: פֶּחַ. — ויותר ט: יותר. — עוני כך נראה לקרוא על פי שרידי האותיות בכ"י ובהתאם לי, ט, כלומר מרובה בדלות (י כח).

[יה] צפתהו הביטה עליו להיטיב לו (תה' סו ז, מש' יה ג); ט: ומֵאֲמַר יִי עָלָיו יִיטָב, חפשי. — וינעריהו ניצר וטיהר אותו מעפר האשפה הסרוחה שישב עליה בשפלוחו (כב א, יש' נב ב, שמ"א ב ח, יואל ב כ); ט: מִן עֶפֶר וּמִן אֶפֶר, חפשי; י: נִירוֹמָמְהוּ מִצְנִי, חפשי, והפעל לקוח מהפסוק הבא, ששם הוא חסר בי.

[יו] נשא הרים וכיבד (בר' מי ג). — בראשו ב' של המושא: את ראשו (בר' מי ג כ); או ב' האמצעי: הרים את העני בראשו; י, ט: ראשו (פ"א). — ויתמיהו על עלייתו לגדולה (יש' נב יד).

יזיט. הכל בידי שמים

[יו] טוב ורע גם במובן המוסרי, כמו בפסוקים הבאים (לז כד). — ריש מש' ל ח; ט: עֲשִׂיר וְרֶשֶׁת שְׁוִים לִפְנֵי יִי, פירוש.

[יחכ] חסר בכ"י הרבתיים של י, וגם בכ"י קדומים של ל, ונמצא ב ט, בכמה זעיריים של י, ס"ה, ובכ"י מאוחרים של ל. אפשר שאינם של ב"ס, ואף קוצר טור ב בפי"ח-יט הוא נגד מקוריותם.

[יח] ושכל ט: וצניעות. — והבין בינה (דנ' יא). — דבר ט: תורה, פירוש.

[יט] חטא הפך מן השם הבא. זה מתמיה, כי בפסוק הקודם כל השמות הם נרדפים; י, ט: אֶהְבֶּה, ואולי היה במקור: חָבֶה, שנשתבש: חובה, ובמקומו בא השם המקראי: חָטָא. — מיי י, ט: מִמֶּנּוּ.

כ"א. פתגמים בודדים

[כ"א] פסוקים אלו הם בודדים, וקשה לראות את הקשר ההגיוני שביניהם לפסקה על העושר. [כ] שכלות סכלות וכסילות (קהלת א יז); י, ט: שְׁגִיאַה. — נוצרה ק': נוצרו. — רעה הרעה היא תמיד עם המרעים, לשון נופל; י: וְהַמִּתְנָאִים בְּרָצָה רָצָה עִמָּם וְקָנָה (tois de) γαυρωσιν ἐπὶ κακία συγγήρα κακά לחקות ביוונית את הלשון הנופל בע, ולא כדעת הסוברים שהיתה לי גרסה אחרת. ט תרגם כאן מתוך י, כמו בהרבה מקומות אחרים.

[כא] מתן מטושטש בכ"י, וכך צריך להשלים לפי י, ט. — צדיק שהצדיק מקבל מאת יי. י, ט פירשו: מתן של יי הצדיק. — לעד יעמד כך נראה להשלים; י, ט: יַעֲמֵד לִירְאָיו. הגרסות של ד. כהנא ופטרס וסמנד ואחרים הן נגד צורת הכ"י. — ורצנו של הצדיק. — יצלח יצא לפועל בהצלחה (לט כה, מג ח).

כב"ד. יש עמל להתעשר שאינו זוכה ליהנות מעשרו

[כב] מהתענות מעשיר את עצמו על ידי חיים של דוחק ותעניות; י: מְזַהֲרוֹת וְקִמְצָנוֹת, תירגום חפשי וכפול; ט: מִצְנִיּוֹתוֹ. — והוא כך נראה להשלים על פי י. — יחייב כך מנוקד

בכ"י, כלומר ההתענות עושה את השכר, היינו העושר, לחוב שצריך לשלם על ידי חיים של תענוג אחרי כן, אבל אז ימות ולא יתענג על עשרו (ל כג). י: והוא חלק, כלומר משכר התענותו; ס: ויש אשר לא ילנו עשרו (קהלת ח יה). אפשר שהיה בעברי שלו: ילנו, פירוש מוטעה של "יחייב" מלשון חוב ומלוה. "ויש" של ס הוא טעות, שהרי אף טור ב והפסוקים הבאים מדברים על אותו האדם האחד המתואר בטור א.

[כג] ובעת י: בַּעֲתָ. — אמר כך לפי י, ס. — מצאתי ס, ל מוסיפים: ל. — נחת מנוחה מעמלי (לא לד, קהלת ט יז). — אכל אתענג על האושר שלי (איוב כא כה).

[כד] בפסוק זה הכ"י קרוע ומטושטש ומכווץ, והקריאה היא מסופקת. י: αἰρὸς παρε- λεύσεται, צת תחלף. אבל אפשר ש αἰρὸς (עת) הוא שיבוש מן αἰρὸς, גורל וחלק; ס: היא אחריתו, אבל אין מקום בכ"י לתיבה ארוכה כזו. ואולי יש לגרוס: יהי חקו, כלומר המות (לח כג). כוונת הפסוק היא ברורה: פתאום ימות ועזב את עשרו לאחרים (תה' מט יא, קהלת בכד כו, ועוד).

כה-כו. בכל זאת התמד בעבודתך וקווה ליי שבכוחו להעשיר את הדל

[כה] בני חסר ב. — בחוקך בעבודתך הקבועה (שמות היד); י: בְּבְרִיתְךָ, פירש חוק כמו דת; ס: בְּדִרְכְּךָ, חפשי. — תהגה תחשוב תמיד, כך לפי י, התיבה קרועה ומטושטשת; אבל אינו מתאים יפה לעניין; ס: תִּשָּׁעַן, אולי שיבוש מן תען-תענה, תעסוק (ט כ), קהלת א יג). — ובמלאכתך ס: וּבְמַלְאכֹתֶיךָ. — התישן רק כאן מבן אדם: הודקן. במשנאית רק מן יין וכד' (ספרא ויק' כו י). כך הקריאה לפי י, סוף התיבה מחוק. ס: "זל ואעתק" (לך והתישן), אבל אפשר "זל" הוא שיבוש של כפל מן "על" הקודם ב.ס.

[כו] אל חתמה כך לפי י, ס: אל תביט בקנאה ובהתפעלות בהצלחת הרשעים. — בפעלי כך ס; י: בְּפַעְלִי. — האמן כך י; ס: צִפֶּה, מתאים יותר לאות היחס ל, שבאה אחריו, וגם מקביל אל "וקוה", אבל אינו מתאים לשרידי התבה בכ"י. — לארו לישועתו שתביא לך אורה ושמחה (תה' צז יא, אסתר ח יו, גם יש' נט ט, יר' יג יז, איוב ג ט); י: לַעֲמֶלְךָ, גרס: לְאוֹנְךָ, שיבוש.

[כז] נכח ישר ונקל, כמו שפירש י (וכב, מש'ה כא); ס: קָרוֹב, פירוש. — בעיני יי נכתב בכ"י ממעל לשורה. — בפתע במ' ז ט. — להעשיר דל כך לפי י, ס.

כח-לא. יי מברך את הצדיק, ואל תאמר שאין לך צורך בברכת יי

[כח-לא] פסוקים אלו חסרים ב.ס על ידי שיווי ההתחלה "כי נכח", פכ"ז, פל"א. [כח] כגרל ב' מטושטשת בכ"י, והכוונה: הברכה שורה בחלקו של הצדיק; י: בְּשִׁכְרָה. — ובעת כשתבוא השעה הדרושה (יה). י מוסיף: מְהֵרָה. — תקותי ק': תִּקְוָתוֹ, תקותו של הצדיק תפרח ותצליח; י: εὐλογία (ברכתו), שיבוש מן εὐδοκία (הצלחתו, או תקותו). [כט] תאמר... הכ"י קרוע כאן, ויש בו רווח בשביל תיבה קטנה, אולי צריך להשלים: יי, כמו בפסוק הבא, או: מה; בי הטור: אַל תֹּאמַר מָה לִּי צָרָךְ (או: חֲפִץ). — כי עשיתי השגתי את כל מאוויי, ואין לי צורך בברכת יי (יש' מו י, מח יד, נח יג); בי חסר. — עתה י: מַעֲפָה. — יעזב מה נעזב לי? לא נשאר לי דבר שאני צריך לו בברכת יי; או נקד: יַעֲזֹב, ופירושו: יעזור (שמות כג ה), או ק': יַעֲזֹר, במה יוכל עוד יי לעזור לי? י: יִיטֹב, במה יוכל יי להיטיב לי? ואולי זוהי הגרסה הנכונה. [ל] כופל את הרעיון של הפסוק הקודם. — דיי די לי (ב' ברכות כד ב). — ...ני לפני "ני"

נשאר בכ"י הקו התחתון של אות שאפשר שהיא צ, ולפניה יש מקום לאות אחרת, ולכן יש לגרוס: רְצָנִי, מקביל אל "חפצי" בפסוק הקודם; י: דִּי לִי, אך אין ב"ס מזהיר כאן נגד הסתפקות במועט אלא נגד הבטחון העצמי. – עתה י: מַצָּתָה (פכ"ט). – יהי עלי איזו רעה תוכל לבוא עלי? ויותר טובה גרסת י: יִרַע [לִי], במה יוכל להרע לי? מקביל אל "ייטב" בפסוק הקודם ב.

[לא] נשמט מן ע. – בעיני כך כ"י אחדים של י (פכ"ז); רוב כ"י של י: לְפָנַי. – יי' מוסיף: קְיוֹם אַחֲרִית (או: מָוֶת). – כדרכיו ואם תחטא ירוששך (יר' יז י); 248: בְּמַעַלְלָיו (יר' שם).

לב-לה. אשרו של אדם הוא לא לפי ההווה, אלא לפי אחריתו

[לב] הכל הולך אחרי הסוף, ואם תוורש בסופך, אין לך תועלת בעושר של עכשיו (יח' כב כד). – טובת ת' נכתבה ממעל לשורה, וכן ה' ראשונה של "הרעה". טור א חסר ב.ט. – יום עת, כמו בפסוק הבא, כלומר הטובה או הרעה של עכשיו תשכח את הרעה או את הטובה של העבר. מעל לתיבת "יום" נמצא בכ"י ט', וקשה לבאר את כוונתו. וכן יה יד. – תשכח (השני), ספירש כמו בסורית: תִּמְצָא; י: קְיוֹם טוֹבוֹת אֵין זְכוֹן לְרָעוֹת / וְקְיוֹם רָעוֹת לֹא יִזְכֹּר הַטּוֹבוֹת, חפשי¹. – ואחרית וכ', חסר ב', והוא כפל וג"א של פל"ג. – תהיה עליו פ"ל, אחריתו של אדם תהיה ותשאר עליו, ולפי אחריתו צריך להעריכו, אבל יותר טוב לגרוס: תִּחְנֶה, נרדף אל "יגיד" (פל"ג). הש' אותו שיבוש כזו.

[לג] עת רעה הרעה הנוכחית תשכח את התענוג של העבר; י: רָצַת עֵת, כמו בפסוק הקודם. – וסוף סופו של אדם מכריע אם אפשר לקרוא לו מאושר אם לאו, כמו שהולך ומפרש. נראה שהגרסה "אחרית" שבכפילה (פל"ג) היא יותר מקורית (פל"ה). – יגיד י: יְגַלֶּה, אולי שיבוש, או גרס: יִחְנֶה, כמו שהגהנו פל"ג.

[לד] חסר ב', והוא כפל וג"א לפסוק הבא. – תחקר את סופו, אבל אפשר שמעיקרו: יָמוֹת – לפני מות (פל"ה).

[לה] חסר ב.ט. פסוק זה מובא אצל רס"ג (הרכבי שם)² והוא נמשך אל פל"ג, כלומר ולפיכך אל תאמר על אדם שהוא מאושר עד שתראה את מצבו בשעת מיתתו. ורס"ג פירש על מעשי האדם: "הענינים (יתודעו) בסופם והצדקות בעת המות". – גבר י: אִישׁ. – כי באחריתו י: וּבְקִנְיוֹ, גרס: וּבְאַחֲרִיתוֹ, שפירש: בנים (יוה). – ינכר יכירו וידעו אותו, נפעל (איכה דח), או נקד: יִנָּכֵר, יתנכר (רס"ג, מש' כיא). – אִישׁ י: גָּבֵר. הרעיון של פסוק זה שכיח בספרות הקלאסית היוונית. הש' למשל סופוקליס, בחתימה לאוידיופוס המלך: "אל תעיז לומר האדם הוא מאושר עד שהשעה האחרונה תסיים את חייו בלי טעם של יגון". ובפתיחה לטראגיניות: "המשל הקדמוני המקובל כאמת מכבר שאין לקרוא טוב או רע לחיי בן תמותה לפני מותו"³.

¹ פתגם זה נשתמר בסדר אליהו רבא פ"א: "אדם עושה מלאכה כל ששת ימים ונח בשביעי שכח כל צער שהיה לו, כך היא מדתו של אדם יום טובה משכח יום רעה, יום רעה משכח יום טובה". במהדורת ר"מ איש שלום, עמ' 4, הלשון משובשת: "... יום טוב משכחת רעה ויום רע משכחת טובה", ואולי היתה צורת הפתגם המקורי לפני בעל סדא"ר: טובת יום משכחת רעה ורעת יום משכחת טובה.

² השווה קובץ רס"ג, הוצאת פישמן, עמ' קיד-קטו.

³ גם איסכילוס, אגממנון, 928; אוריפידס בכמה מקומות; השווה גם אצל לוי. גם נאומו של סולון חכם יוון לפני קרויוס מלך לודיה אצל הירודוטוס, א 32, ואפשר שהרעיון בא לב"ס בעקיפים ממקור יווני. וע' גם מבוא, עמ' 10.

יא 11 לאי כל איש להביא אל בית

לו 29

בכלוב מלא [ע]וף

לו

לח 30 בעוף אחוז בכלוב לב גאה

לח

לט מה ירבו פשעי בוצע

לט

מ וחומם בן בוצע בא

מ

מא אורב הרובל כדוב לבית לצים

מא

מב 31 טוב לרע יהפך [נר]גן

מב

מג 32 מנצוץ ירבה גחלת

מג

מד 33 גור מרע בי רע יוליד

מד

מה לא תדבק לרשע ויסלף דרכך

מה

מו 34 משוכן זריו זהיר דרכיך

מו

יב 12 אם טוב תריע למי תטיב

א 1

ב 2 היטב לצדיק ומצא תשלומת

ב

ג 3 אין טובה למנוח רשע

ג

ד (5) פי שנים רעה תשיג בעת צורך

ד

ה כלי לחם אל תתן לו

ה

ו 6 כי גם אל שונא רעים

ו

ז 4 תן לטוב ומנע מרע

ז

ח 8 לא יודע בטובה אוהב

ח

ט 9 בטובת איש גם שונא ריע

ט

י 10 אל תאמין בשונא לעד

י

ומה רבו פ[צע]י רובל:

בן בתייהם מלאים [מרמה]:

כזאב ארב לפרך:

ככלב הוא באוכל בית:

ומישים ריב לכל טובתם:

וכמרגל יראה ערוה:

ובמחמדיך יתן קשר:

ואיש בליעל לדם יארב:

למה מום עולם תשא:

ויהפך מבריתיך:

וינכרך² במחמדיך:

ויהי תקנה לטובתך:

אם לא ממנו מי:

וגם צדקה לא עשה:

בכל טובה תגיע אליו:

למה בם יקביל אליך:

ולרשעים ישיב נקם:

הקיר מך ואל תתן לזד:⁵

ולא יכוסה ברעה שונא:

וברעתו גם ריע בודד:

כי כנחשת רועו יחליא:

² כ"י א ד"ה ע"א שורה 1

¹ כ"י א ד"ד ע"ב שורה 18

יא 11 וְגַם אִם יִשְׁמַע לְךָ וַיִּהְיֶךָ בְּנַחַת
יב הָיָה לוֹ כְּמַגְלָה רָז
וְדַע אַחֲרֵית קִנְיָהּ:

יג 12 אֶל תַּעֲמִידָהּ אֶצְלָךָ
יד אֶל תּוֹשִׁיבָהּ לִימִינְךָ
יה וְלֹא־חֹזֶר תִּשָּׁיג אֲמָרִי

יז 13 מִי יוֹחֵן חוֹבֵר נָשׁוּךְ
יח 14 בֶּן חוֹבֵר אֶל אִשְׁתּוֹ זָדוֹן
לֹא יַעֲבֹר עַד תִּבְעַר בּוֹ אִשׁ:

יח כֹּאֲשֶׁר יָבוֹא עִמָּךְ לֹא יִתְגַּלֶּה לְךָ
יט 15 עַד עֵת עֲמֹד לֹא יוֹפִיעַ
כ 16 בְּשִׁפְתָיו יִתְמַהֲמַה צָר

עֲמוּקוֹת:
כא וְגַם אִם בְּעֵינָיו יִדְמִיעַ אוֹיֵב
כב 17 אִם רַע קָרָאךְ נִמְצָא שָׁם
כג 18 רֹאשׁ יִנִּיעַ וַיִּהְיֶךָ יָד
וְאִם תִּפּוֹל לֹא יִפּוֹל לְהִצִּילָךְ:
וְאִם נָמוּט לֹא יִתְכַּלְכֵּל:
וּבְלָבוֹ יִחְשׁוֹב מִהֲמָרוֹת
עֲמוּקוֹת:
כד אִם מָצָא עֵת לֹא יִשְׁבַּע דָּם:
כה כֹּאֲשֶׁר סוֹמֵךְ יִחַפֵּשׂ עֵקֶב:
כו וְלָרוֹב הִלַּחֵשׁ יִשְׁנָא פָנִים:

10. על חברות עם רשע ושונא, יא לו — יב כג

לו-מג. היוזר שלא תביא לביתך נוכל, שמא יארוּב לרעתך ויפּיח את אש המריבה במשפחתך

[לו] להביא אין להביא, אסור להביא כל אדם לביתך; מקור של הכרח (עמוס ו י, דה"א יה ב); י: תביא. — בית יותר טוב י, ט: בִּיתְךָ, וכך ב' יבמות סג ב, סנהד' ק ב: "מִנֵּעַ רַבִּים מִתּוֹךְ בֵּיתְךָ / וְלֹא הִפְלִי תְּבִיא בֵּיתְךָ". — ומה שאלה מליצית ליתר הדגשה: מאד רבו (תה' צבו, קד כד), ובא ליתן טעם לטור א. ויותר טוב י, ט: כִּי רַבִּים, וכעין זה בגמרא שם:

⁴ הגרסה הקדומה שנשתמרה בס' עין יעקב, יבמות שם, היא: רֹכֵל

"רבים היו פצעי רוכל / המרגילים לדבר ערונה"1. — פצעי כך לפי הגרסה בגמרא, והכוונה הפצעים, או המכאובים והצער, שגורם הרוכל, בעל רכילות ולשון הרע, ולכן הזהר שלא תביא איש כזה לתוך ביתך (מש' כזו). ורש"י בגמרא שם פירש: הפצעים שמקבל הרוכל, המוכר בשמים לנשים (שה"ש גו), שמפני רגילותו עם הנשים הוא מנאף אותן והבעלים מכים ופוצעים אותו. וזוהי כנראה באמת כוונת הגמרא, אבל לא כוונת הפסוק שלנו, כפי שמוכח מטור א. אולם גרסתנו היא קצת קשה, ו"רוכל" במשמע של בעל רכילות לא נמצא בשום מקום אחר. אמנם 106,248 גרסו כנראה: רכיל (διαβόλου), אבל יותר טוב לגרוס: פשעי ת' "פצעי" (פל"ט). י, ט: פ' רבים ארבי נוכל (מלשון "מארב"), זה מקביל אל הכפל: פשעי בוצע (פל"ט). ואולי היתה הגרסה המקורית: נכלי נוכל, ומפני שפירשו "נוכל" כמו כילי וחומד בצע (מלא' איד) יצאה גרסה: בוצעי בוצע, ו"בצעי" נשתבש ל"פשעי" (פל"ט) ול"פצעי" בגמרא, ו"נוכל" נשתבש ל"רוכל".

[לז] כך בגמרא שם, בי, ט חסר, והוא תוספת לפסוק הבא מן יר' ה כז, אגב זכר של "עוף", "כלוב".

[לח] כעוף י: קורא, ט: פקורא (כיד, שמ"א כז, ובפירושו שם), אבל נראה שהכוונה לעוף או לציפור סתם, כמו בפסוק הקודם (מן יר' שם, גם קה' טיב). — אחוז חבוש וסגור (קהלת שם). — לב י מקדים: פן. — גאה זד, הוא הנוכל (רוכל, פל"ו). והכוונה: כמו העוף שאתה מפרנס בכלוב חורש ערמה בלבו איך להימלט מן הכלוב, כך הרשע שאתה מפרנס בביתך חורש רעה בלבו. וכך לפי כ"י של י: θερευθείς, צוד (בינוני פעול), ל: in-ducitur, ואפשר גם ט: צידא, אבל ברוב כ"י של י: θερευτής, ציד, ואפשר שכך צריך לנקד ט: צידא, כלומר שהעוף הוא הצייד, ואם כך, הכוונה למנהג הציידים להעמיד בחוץ עוף אחוז בכלוב וליתן לפניו מזון, כדי שייבואו צפרים לאכול מן המזון ויאחזו בפח של הכלוב, וכמו שעוף זה הוא מוקש לצפרים², כן הוא לב הרשע מוקש לצדיקים. — כזאב יח' כב כז, איכה גי; בי וס חסר.

[לט-מא] חסר בי.

[לט] טור א הוא כפל של פל"ו, וטור ב כפל של פל"ח. — בוצע רשע וחונף, ואולי יש בו גם ממשמעות של בוצע ופורס את הלחם, כלומר חונף הסמוך על שולחן אחרים. — ככלב וכ', משובש, ק' כמו ט: פכלב הפא לכל בית וחומס (מן הפסוק הבא), והוא תיאור נוסף של האורח הרשע. אבל כל הטור הוא תוספת של כפל מן פל"ח, ומקורו בשיבוש מן פל"ו: (לא) כל-כלב, להביא-הבא, אל בית-לבית, והוסיפו: "וחומס", כדי ליתן איזה מובן לדברים.

[מ] וחומס שייך לפסוק הקודם, כמו בט. — בא ט מוסיף: לכל בית, מן הפסוק הקודם, ואולי מעיקרו: בוצע פצע (ע' לפל"ו), אבל באמת הוא כולו תוספת על פי הפסוק הקודם. — ומשים וכ', מביא מחלוקת בבית תחת הטובה שעשו לו. טור זה חסר גם בט, ואינו אלא תוספת וכפל של פמ"ב.

[מא] עוד תיאור של האורח הרשע. — אורב וכ', טור זה חסר גם בט, והוא כולו תוספת. — אורב פל"ח. — הרוכל תוספת של פירוש על פי פל"ו. — לצים תוספת של פירוש מוטעה,

¹ בכ"י מינכן ביבמות: עבירה, שנרדף ל"ערוה", וכן הגרסה ברש"י גם בסנהד', וכך בנוסחות אחרות. ע' דקדוקי סופרים לסנהד' שם הערה, אבל גרסה זו היא טעות, כמו שמוכח מן פמ"א כאן שהוא המקור למאמר של הגמרא; ע' לפמ"א. והש' מבוא, § 88. ² ע' ערוך השלם ח"א עמ' רסה, ערך ארא, אב' ילין, אחיקר החכם, עמ' סר יב, עמ' פה הערה 11.

ועיקר הטור: אורב פדוב לפית (איכה ג י), והוא כפל של פל"ח: כזאב אורב, עם תוספת: לבית, מן פל"ט. – וכמרגל וכ', כמו מרגל המחפש את מקום התורפה של הארץ, כך האורח הרשע מחפש מומים בחיי המשפחה כדי לחרחר ריב בין בני הבית (בר' מב ט יב). טור זה נשתבש והופיע בגמרא: המרגלים לדבר ערונה (או: עבירה), על פי מ' אבות ג יג, מפני שפירשו "ערוה" כמו זנות, ונתחבר לפל"ו. ע"ש למעלה. הטור ב י, ט: פצופה המפיט למפלה, חפשי. מחקירתנו יוצא שהצורה המקורית של פל"ו-מא היתה: לא כל איש תביא אל ביתך / כי רבים פשעי נוכל. פערף אחוז בכלוב לב גאה / וכמרגל יראה ערונה.

[מב] טוב ואם לא ימצא בך מומים יהפוך את טובותיך לרעות (יש' ה כ). ואולי הכוונה שיהפוך את הטוב שבבני ביתך לרע, כמו שהולך ומפרש בטור ב. – נרגן מחרחר ריב (מש' יח כח, כו כ); י: יארב, מן פמ"ג. בט עבר תירגומה של תיבה זו לסוף הפסוק הקודם: "ושגש", יסכסך (=ירגן); או אפשר ש"ושגש" בט הוא שיבוש מן "זשגושא", סכסכן, נרגן. ועוד יש בט תירגום שני: "כמאנא", אורב (כמו י), שנשתבש ל"ובמאני (רגתא)", ובכלי (חמד), = "ובמחמדיך" הבא. – ובמחמדיך הוא יגרום שאשתך ובניך האהובים יקשרו עליך קשר וימרדו בך (פמ"ו, יח' כד יו, הושע ט יו, איכה ב ד). אך הביטוי "יתן קשר" הוא קשה, ולא נמצא בשום מקום אחר. י תרגם "קשר": מום, כלומר הוא יתן דופי במידותיך החמודות, ונמשך לטור א לפי פירושו הראשון שם (פמ"ד, מד כג, מז כח); ט: מוקש (או: כשל, מלה שנמצאת בלשון הפייטנים); וע' גם זו.

[מג] מניצוץ המשמש להבעיר אש (כח יג, יש' א לא). – ירבה הנרגן ירבה גחלים ויגדיל מדורת אש, כלומר מדבר קל יוציא מחלוקת גדולה; י: מניצוץ אש תרבה גחלת, הגחלים מתרבות מניצוץ של אש, אבל "אש" מיותר אחרי "מניצוץ", והיה צריך לבוא אחרי "גחלים" (ויק' יו יב). יותר טובה גרסת 248: מניצוץ קל תרבה גחלת. בגמרא שם: פניצוץ מקציר גחלת, אבל חסר שם סופה של ההשוואה; ט: מניצוץ קל תבצר אש, הש' א"ב הארמי דב"ס, אות נ: "נור קליל" מוקיד גדישין סגיאין" (אש מעט שורפת גדישים הרבה). ואולי יש לגרוס בע שלנו: נקציר, ת' "ירבה", הנרגן יבעיר וכ'. – ואיש לפי גרסתנו הו' הוא ו' הטעם: מפני שאיש הבליעל אורב לדם. לפי גרסת י הוא ו' השיווי: כן איש וכ' (ב ה, ט כג), וכן ט: פן איש קשע שופך דם פמים, חפשי.

מדרמו. הרע מוליד רעה, ולכן הזהר משכן רע

[מד] גור פחד והזהר מאיש רע (י). – יוליד כלומר מעשיו רעים (יש' נט ד); ט: לרע נולד. – למה שמא (ח א). – תשא תקבל (ט): הרשע יעשך לבעל מום לעולם, כלומר יביא עליך רעה שלא תפטר ממנה. י: יתן לך.

[מה] חסר ב י. – ויסלף שמא יקלקל את הנהגתך ומידותיך (מש' יט ג). – מבריתך מבריתך, יעשה שתשוב ותסור מאמונתך ודתך, הש' "ברית קדש" (דנ' יא כח), אבל נראה שהוא שיבוש מן: מביתך.

[מו] בא בכ"י אחרי יב א; בט (לאגרדה) חסר. – משוכן משכן. – זריו זהיר כך מנוקד בכ"י. – זריו נמצא רק כאן, פירושו אינו ידוע, ואולי צריך לגרוס: זריר, כמו "זור", שפירושו: רשע (מש' כא ח); י, ט: זר, וכך יש מגיהים במש' שם. – זהיר היה זהיר, או אפשר "זריו זהיר" שיבוש מן: זר הזהיר. – דרכיך ק': בדרךך, ואולי הוא כפל טעות מן "דרכך"

¹ זוהי הגרסה הנכונה, הש' וזאת ליהודה, עמ' 277; בהוצאת שטיינשניידר: "דליק"

(פמ"ה), ואם כן הטור הוא: מְשֻׁכֵּן (מְשֻׁכֵּן) זֶר הַזֶּה. – וינכרך יעשך נכרי בין בני ביתך האהובים עליך (פמ"ב, יר' יט ד, דב' לב כז), אבל היה צריך לומר: פֶּן (למה) ינכרך. בי הפסוק: הַשֶּׁכֶן זֶר וַיִּהְיֶה בְּחַדּוֹת / וַיִּנְכָּרְךָ בְּבִנֵי בֵיתָךְ, השכן זר – משוכן זריו, בבני ביתך – מביתך – מבריתך. ואולי היתה הגרסה המקורית: הַשֶּׁכֶן זֶר בְּבֵיתְךָ / וַיִּהְיֶה בְּחַדּוֹת וַיִּנְכָּרְךָ בְּמַחְמְדֵיךָ.¹

א"ב . עשה טוב לצדיק כדי שתקבל שכר טוב

[א] תריע ק': תִּרְצֶ: אם תעשה רעה לאיש טוב, אם כן למי תעשה טובה כדי שיהיה לך שכר בעד טובתך? והנכון לגרוס עם י': אם תיטיב דַּע לְמִי תִיטִיב, כלומר תבחן לדעת אם הוא כדאי שתיטיב לו, כמו שמפרש בפסוק הבא; ס: אם תיטיב לָרַע לא כלום אֲתָה עוֹשָׂה, גרס: אם תיטיב רַע לא תיטיב. – תקוה של שכר (ז' יד): י, ס: חֲסֹד, חפשי. [ב] היטב אם תיטיב לצדיק תמצא שכר², ציוויים של תנאי (מש' ד ד, בר' מביח). – תשלומת כמו תשלום במשנאית (ידו, לה י, מה ז). – מִמֶּנּוּ אם הצדיק עצמו לא ישלם לך טובה, תקבל שכרך מאת יי.

ג"ה . המיטיב לרשע מקבל רעה מטובתו

[ג] טובה הכרת טובה, תודה. – לִמְנוּחַ ק': לְמַנִּיחַ, למי שעושה נחת לרשע (הש' לג' ה): י: לְמוֹנַח (או: לְנַח) בְּרִשָּׁע, ס: לְמַכְבֵּד. – צְדָקָה מצות הצדקה (יש' נח ב), כלומר אין בידו אפילו מעשה טוב; י מפרש בטעות: וגם למי שלא עשה צדקה לא תהיה טובה. בס טור ב: וגוֹמֵל צְדִיק לֹא אָבָד. סדר הפסוקים בי הוא: ג, ז, ה, ד, ו, זא, ח. [ד] להפך תקבל כפליים רעה בכל הטובה שתעשה לרשע (מח יד). – תשיג י: תִּמְצָא, ס: יִמְצָא לָךְ, פירוש. – בעת צורך בשעת צורך ומחסורך (ס), אבל הוא מאריך את הטור ומיותר: חסר בי. – בכל וכ', חסר בס. – תגיע על ידיך (קהלת ח יד): י: שְ�תַּעֲשֶׂה, פירוש. [ה] לחם שו' ה ח: אל תתן לו כלי מלחמה שמא יעמידם נגדך להלחם בך, כלומר בטובה שאתה עושה לו אתה מחזק את ידיו להרע לך. התרגומים טעו ופירשו מלשון לחם ופת; ס: לַחֲמָה, י: מִנַּע לְחֻמִּיו וְאֵל תִּתֵּן לוֹ, שיבש כלי – פָּלָא. – יקביל אליך יעמידם נגדך; י: יוכל לך, ס: יִלָּחֶם בָּךְ, חפשי. 70, 106, 248, 253, ס"ה, 7 מוסיפים: וְשָׁמְרָם לְיוֹם נִקְמָתָם.

ו"ז . גם יי שונא את הרשעים, ולכן היטב לטובים ולא לרעים

[ו] אל תהסס למנוע טובה מרשע, כי גם האל אינו מיטיב לו. – נקם לה כ, דב' לב מא מג, לא רק שיי אינו מיטיב לרשעים אלא הוא גם מביא עליהם רעה. [ז] תן מתנה, או צדקה, לאיש טוב; ס: הֵיטֵב. – ומנע מרע תמנע מליתן לרשע; י: וְאֵל תַּעֲזֹר לָרַע, חפשי. טור זה נכפל בי לפי הסדר שהזכרנו. – הקיר הוקר, כבדנו במזונות (מש' ג ט). אחרים מנקדים: הִקִּיר, קרר את דעתו, עשה לו קורת רוח (כמו "מניח", פ"ג), אבל זה רחוק; י: הֵיטֵב, ס: תֵּן, חפשי. – מִךְ עֲנִי וְעֲנִיו, בניגוד ל"זד" (ויק' כז ח). מקומו ההגייוני של פסוק זה הוא לפני פ"ג.

ח"ט . גם אוהב גם שונא נודעים לך רק כשהנך ברעה

[ח] יודע י: εἰσαυθιμήσεται (ינקם), שיבוש מן επιγνώσθήσεται (יודע), אגב (-εἰσαυθιμήσεται)

¹ הש' מזמורי שלמה יב א"ג: "... מזמתו לבער בתים בלשון שקר ... להרגיזו בתים בודון" וכ'.

² ר"ש הנגיד, בן משלי, קד: אם תעשה טובה לטוב לא ישקוט עד אשר ישיב לך תגמולך.

מסוֹחַ (נקם) בסוף פ"ו (כג לה). — בטובה בזמן הצלחתך אין האוהב ניכר, כי אז גם השונא מתכסה ונראה כאוהב (וד ואילך).

[ט] גם שונא ריע י, ט: שונאיו פָּרַע, השונאים מצטערים על הצלחתו, טעות. — בודד מתרחק ממנו (וי, מש' יטד); י, ט: יִפְדֵּל, אולי רק פירוש.

י"ב. אל תאמין בשונא אפילו כשהוא מתנהג בידירות

[י] תאמין מש' כו כה. — רועו ט: רָעוּ, חברו, שיבוש. — יחליא מלשון חלאה (יח' כדו), מטבעו של הרשע הוא שרעתו תוציא חלאה וזוהמה כמו שטבעה של נחושת הוא להעלות חלודה (כטיג); י: פִּי כְנָחֶשֶׁת תִּחְלִיא בֶּן רָצָתוֹ.

[יא] ישמע יקשיב ויציית לך כעבד הנשמע לרבו (מב לג, ב' ר"ה כה ב: "שהגדולים נשמעים לקטנים", ועוד); י: יִצְנָה, או: יִשְׁפֹּל, אולי רק פירוש. — ויהלך ט מוסיף: לְפָנֶיהָ, אולי מקורי, ואז הטור הארוך יתחלק לשנים, והחרוז יהיה שלשי, כלומר ינהיג את עצמו בענוה (יט כב, ב' סנהד' צב א: "מנהיג את הצבור בנחת"; גם מל"א כא כז); י, ט: פָּפוּף, כאילו מן "נחת" במשמע של "ירד". — תן לבך הזהר לפחד ממנו (ד לג).

[יב] כמגלה רז אם שונאך מכסה את שנאתו ומתהלך אתך בנחת ובמנוחה, גם אתה התהלך אתו בנחת כאילו אתה מאמין בו עד כדי לגלות לו את סודותיך, ואל תתנהג אתו כעם שונא כדי שלא ימצא תואנה להרע לך. ללשון הש' ב' שבת פח א: "מי גלה לבני רז זה", גם מ' אבות וא. ב"ס אינו מצווה כאן להתנהג כצבוע, אלא שלא להתגרות בשונא ושלא לעורר את שנאתו כל זמן שהוא מתנהג בשקט ושומר על השלום; י: פְּלוּטָשׁ רָאִי, ממשיך לכאן את הציור של נחושת שהעלתה חלודה שבפ"י: התנהג אתו כאילו אתה משפשף את מראת הנחושת (שמות לח ח) כדי להסיר חלאתה, כלומר התנהג אתו בשלום ובאמונה כדי להעביר את שנאתו מעליך. אך ציור זה הוא מלאכותי ובודאי אינו מקורי. כנראה הוא מיוסד על גרסת ע, אלא שי פירש "מגלה" כמו בערבית "גלי", לטש ושפשף, ושיבש: רז (ראז)—ראי. טור ב חסר ב', ונראה שהוא תוספת. — ודע התחשב עם התוצאות הרעות של קנאת השונא, ולכן הזהר שלא לעורר אותה. — קנאה ט: קִנְאָתִי; י: וְדַע פִּי לֹא לִנְצַח יִחְלִיא, כלומר חלאת השנאה לא תשאר לעולם בלב השונא, אך רעיון זה סותר את הפסוקים הקודמים והבאים. ס"ה גורס: וְדַע לְאַחֲרִית חֻלָּאָה, כלומר לא תצליח להסיר את שנאתו, ושחלאתו תשאר בו עד סופו, ולכן אל תאמין בו, כמו שהולך ומפרש.

יג"ה. אם תקרבהו אצלך יהדפך ויקח את מקומך, ואז תתחרט על טעותך

[יג] למה שמא (ח א). — יהדפך י: יִהְפָּכָה, חפשי, וכן תרגם יג כז. ט תרגם מן י בטעות: יִפֵּן, וכן ל. — תחתיתך במקומך (שמ"א יד ט).

[יד] לימינך מושב של כבוד (מל"א ב יט, תה' קי א).

[יה] ולאחור לבסוף (ו ל), כשכבר יהיה מאוחר. — תשיג על ידי השכל, תבין ותמצא (פ"ד, לא לח לט), קרוב לשימוש פעל זה בעברית הבינאית; י, ט: תִּדְעַ. — ולאנחתי קשה, ואולי הכוונה שאני ואתה נצטער על הצרה שבאה עליך; י, ט: וּלְאַמְרוֹתִי, על פי "אמרי" הקודם. ולפי זה יש מציעים: אֶתְּנִיתִי (כהנא, סמנד), אבל הוא צריך להתאנוח על מעשיו ולא על דברי ב"ס. — תתאנוח מש' ה יא, התפעל (כה כא, לכד, ב' ברכות נט א: "אנחה מתאנוח"); ט: תִּתְמָה, שיבוש; י: יִדְקָרֶךָ לְפָנֶיךָ, יכך לבך, חפשי (הש' י: מז כט).

יוריז . אין מרחמים על איש שסובל מהתחברות לרשע

[יו] אני נאנח עליך, אבל אחרים לא ירחמו עליך. — מי בכ"י: מה עם ה מחוקה על ידי קו, ועם י ממעל לשורה. גם מי נמצא במשמע של מה, או איך (עמוס ז ב, ועוד). — יוחן איך ירוחם המכשף בנחשים אם הנחשים ישכוהו? י, ט: יחן. — חובר דב' יחיא, תה' נח הו. — נשוך במ' כא ה; י, ט: נשוף נחש (במ' שם פ"ט). — וכל ט: כן פל, פירש כמו ו השיווי (יא מג). — הקרב במ' יז כת. — חית י נכתב בכ"י ממעל לשורה. — חית שן חיה טורפת, ואולי הכוונה לנחש (לט מא, דב' לב כד).

[יז] כך לא ירוחם המתחבר לרשע. — חובר יגא, לשון נופל על "חובר" הקודם במשמע אחר; י: קרב, חפשי. — אשת ק': איש (י, ט). — ומתגלגל מגלגל ומטנף את עצמו בתוך עוונות הרשע כמו בדם (שמ"ב כיב, יש' ט ד), כלומר שקוע בעוונות הרשע. או פירושו: מגלגל על עצמו את עוונות הרשע; הש' מ' כתובות חא: "אלא שאתם מגלגלים עלינו את הישנים"; י: ונלוש, פירש מלשון "תתגלגל העיסה" (מ' חלה גא). בט חסר טור זה. — יעבר לא ימלט האיש המתחבר לרשע, לשון נופל על "תבער". בי חסר כל הטור, ונראה שהוא תוספת מן כג כו, אגב השיבוש "אשת" שפירושוהו כמו אשת איש.

יח"כא . צביעותו ורשעותו של השונא

[יח] חסר בי. — יבוא כנראה פירושו: כשילך אתך בדרך לא יגלה לך מה שבלבו (פ"ח). — יפול לא ישוח ויתכופף להצילך ולהרימך; ט: לא תוכל לו, אולי שיבוש מן "יתכלכל" (פי"ט). כל הפסוק אינו אלא גרסה אחרת לפסוק הבא.

[יט] חסר בט. — עת כל זמן שאתה עומד וקיים, כל זמן שאתה במצב טוב ובהצלחה. ואולי "עד" הוא כפל משובש של "עת". — יופיע לא יתגלה לך (פי"ח) בתכונתו האמתית כשונא; י: עת צמך יצמד, כנראה שיבוש. ואפשר ש"עמך" (פי"ח) הוא כפל מן עמד-יעמד, ואולי היתה הגרסה המקורית: עת צמך לא יופיע. — נמוט אתה נמוט ונופל, או ק': תמוט, כמו י. — יתכלכל לא יתאפק מלגלות שנאתו (פי"ח, ט, מג ג, ו כ, יר' כ ט).

[כ] יתמהמה יתאחר להוציא את רעתו, ויכסנה בדברי ידידות; או: פעלעל מן תמה (יש' כט ט), יביע את תמהונו והשתוממותו אם קרה לך אסון (כז כג); י: יתמיק, או: יתמתק, הצר, ידבר דברים מתוקים ונעימים (כז כג, מ לו, מש' יז כא); ט: ירמוז. — מהמרות יחשוב על שוחות עמוקות להפילך לתוכן (תה' קמ יא); ט: מזמות; י: להפילך קבור, פירוש.

[כא] וגם חסר בי, ט. — אם חסר בי. — ידמיע יוריד דמעות מחמת צער על צרתך, הפעיל רק כאן. — עת שעת הכושר, הזדמנות; ט: מקום, חפשי. — דם ישתה את דמך בלי שבעה (יא מג, יר' מו י, איוב יט כב).

כב"כג . הוא יימצא במקום האסון ויתאמר לעוזר ולהשתחף בצרתך

[כב] קראך קרה לך. — נמצא י, ט: תמצאהו. — שם י מוסיף: לפניה, כלומר הוא בא שם לפניך כדי לגרום לך את האסון. — סומך נא יא, תה' קמה יד, כלומר הוא יתאמר להיות עוזר לך ויחפש את עקבות הרעה שבאה עליך, או את עקבות האנשים שהרעו לך; י: וכסומך יחפר עקבה, אפשר ש"יחפר" הוא תירגום של "יחפש" על פי הארמי חפס-חפר (סמנד, ובמשמע של חיפוש, יהו' ב ב), והכוונה אם אבדת יחפש למצוא את עקבותיך איפה נעלמת. ט: וינפש לעקר עקבה, נכפל לו "עקב", ששיבש אחד ל"עקר". — יחפש אפשר

לקרוא בכ"י גם: יתפּש, כלומר אם תפול לבור עמוק (מהמורות, פ"כ), יתפוס בך כאילו להצילך, אבל רק בעקב, שלא יועיל לך.

[כג] ממשיך את תיאור ערמתו של השונא המתאמר לאוהב: הוא יניע בראשו לסימן של השתוממות והשתתפות בצערך (איוב יו ד, איכה ב יה), ויניף את ידו גם כן לאות השתתפות וירבה ללחוש דברים של צער עד שפניו ישתנו מתוך יגון מדומה. או אפשר שפסוק זה מתאר את שמחת השונא באידך, כי אחרי מפלתך אין לו עוד צורך להתחפש כאוהב: יניע ראשו בלעג ובוז (יג ט, תה' כב ח, קט כה), ויניף ידו באיום ובאיבה (יש' ילב, יא יה, זכ' ב יג), וירבה ללחוש עליך רעה (תה' מא ח), עד שפניו ישתנו משנאה ומשמחה למפלתך. ונראה שכך פירש י, שתרגם "והניף יד": וימחא ידיו, כלומר בשמחה (יש' נה יב, יח' כה ו, תה' צח ח). וטור ב תרגם: ורב ילחש וישנא פניו, היינו מפנים של אוהב לפנים של שונא. ט: ורב ילחש וישנא פניו. — ישנא ישנה (יג כט, ט כד).

יגא11 נוגע ¹ בזפת תדבק ידו	וְחוֹבֵר אֶל לֵץ יִלְמַד דְּרָכָו:
ב 2 כבד ממך מה תשא	וְאֵל עֲשִׂירִי מִמֶּךָ מַה תִּתְּחַבֵּר:
ג 3 מה יתחבר פרוור אל סיר	אֲשֶׁר הוּא נוֹקֵשׁ בּוֹ וְהוּא נִשְׁבֵּר
או מה יתחבר עשיר אל דל:	
ד 3 עשיר יענה הוא יתננה	וְעַל דֶּל נַעֲנֶה הוּא יִתְחַנֵּן:
ה 4 אם תכשיר לו יעבד בך	וְאִם תִּכְשֹׁר לוֹ יַעֲבֹד בְּךָ:
ו 5 אם שגך ייטיב דבריו עמך	וִירְשָׁשְׁךָ וְלֹא יִכְאַב לוֹ:
ז 6 צריך לו עמך והשיע לך	וְשׁוֹחֵק לְךָ וְהִבְטִיחָךָ:
ח 7 עד ² אשר יועיל יהתל בך	פַּעַמִּים שָׁלֵשׁ יַעֲרִיצָךָ:
ט 8 ובכן יראך והתעבר בך	וּבְרֹאשׁוֹ יִנִּיעַ אֵלֶיךָ:
י 8 השמר אל תרהב מאד	וְאֵל תִּדְמָה בַּחֲסִירֵי מַדְעָ:
יא 9 קרב נדיב יהיה רחוק	וּכְדֵי בֶן יִגִּישָׁךָ:
יב 10 אל תתקרב פן תתרחק	וְאֵל תִּתְּרַחַק פֶּן תִּשְׁנֶא:
יג 11 אל תבטח לחפש עמו	וְאֵל תִּתְּאֲמֵן לִרְבִּי שִׁיחוֹ:

² כ"י א ד"ה ע"ב שורה 1

¹ כ"י א ד"ה ע"א שורה 21

- יז כי מהרבות שיחו נסיון
 יח אכזרי יתן מושל ולא יחמל
 יט השמר והיה זהיר
 כ כל הבשר יאהב מינו
 כא מין כל בשר אצלו
 כב מה יחובר זאב אל כבש
 כג מאיש שלום צבוע אל כלב
 כד מאכל ארי פראי מדבר
 כה תועבת גאווה ענוה
 כו עשיר מוט בסמך מרע
 כז עשיר מדבר ועזריו רבים
 כח דל נמוט גע גע ושא
 כט עשיר דובר הכל נסכתו
 לו דל דובר מי זה יאמרו
 מ טוב העושר אם אין עון
 נ וכל אדם את הדומה לו:
 נא ואל מינו יחובר אדם:
 נב כך רשע לצדיק
 נג וכן עשיר אל איש נאצל:
 נד מאין שלום עשיר אל רש:
 נה כן מרעית עשיר דלים:
 נו ותועבת עשיר אביון:
 נז ודל נמוט נדחה מרע אל רע:
 נח ודבריו מכוזרין מהופין:
 נט ודבר משכיל ואין לו מקום:
 ס ואת שכלו עד עב יגיעו:
 סא ואם נתקל גם הם יהדפוהו:
 סב ורע העוזני על פי זדון:

11. על התקרבות לעשיר ושליט, יג א-כח

א-ג. אל תתחבר ללץ ולעשיר, שמא תישבר ככלי חרס על ידי כלי נחושת

[א] כמו שזפת מטנפת את יד הנוגע בה, כך יקלקל הלץ את מידות המתחבר אליו. – ידו היד תדבק לזפת ותיטנף בה. ויותר טובה גרסת ס: בָּיְדוֹ, הזפת תדבק בידו ותטנף אותה; י: *μολυνθήσεται*, יטנף (248, ס"ה מוסיפים: בָּהּ, ל מוסיף: מִמֶּנָּה), חפשי, או שיבוש מן *κολληθήσεται*, תדבק. – וחובר ו' השיווי (ב ה): כך המתחבר (יב יז). – ילמד דרכו ס: יִלְבַּשׁ מִדְּרָכָיו, לדעת המפרשים הוא ביטוי סורי המפרש את העברי במשמע: ידמה לו. אך גם ל מתרגם כך: יִלְבַּשׁ זָדוֹן, ולכן נראה שבאמת נשתבש העברי של ס (ושל ל): ילמד–ילבש. י: יְדָמָה לוֹ, חפשי, או שיבוש: ילמד–ידמל–ידמה לו, והשמיט "דרכו". אחרי פסוק זה יש בכ"י רווח, ופ"ב מתחיל שורה חדשה, כאילו הוא פרשה חדשה.

[ב] מה נכתב בכ"י ממעל לשורה. ופירושו: למה תשא? הלא יפילך ארצה, או: אל תשא (י, ט, גיט), וכך בטור ב. – עשיר ממך י: חֶזֶק מִמֶּךָ וְעֲשִׂיר, תירגום כפול.
 [ג] יתחבר בכ"י: יחבר (פעל, פי"ט), עם הוספת ת ממעל לשורה, וכך בטור ג. – פרור של חרס וסיר של נחושת (ט, שמות כזג). – אֶל כֵּךְ מְנוּקָד בִּכ"י. – אִשֶּׁר חֹסֵר בִּי. – נוקש פעל יוצא (תה' טיז): הסיר דופק ומכה את הפרור, וכך י, ט. ואפשר לפרש גם כמו פעל עומד (מאד גל', דנ' הו): הפרור דופק בסיר ונשבר. לפי פירוש ראשון טוב יותר להשמיט (כמו י) "אשר", "בו": הוא נוקש והוא נִשְׁבֵּר, האחד נוקש והשני נשבר. – והוא נשבר ט: וְשֹׁבְרוֹ, שינה מפני שטעה לפרש גם "והוא" על הסיר. – עֲשִׂיר וְכ', ק': דֵּל אֶל עֲשִׂיר, והוא הנמשל של פרור אל סיר. בי חסר כל טור ג, ונראה שהוא תוספת של ביאור.

ד"ו. העשיר ישתמש בך רק לתועלתו, ובלא חמלה ירוששך לטובתו

[ד] יענה או: יִעָנֶה, את חברו: יותר טובה גרסת י, ט: יִעָנֶה, יחטא, קל (אסתר א' יו), או הפעיל (שמ"ב ז' יד), והוא לשון נופל על "יתנוה", "נעוה". השיבוש "יענה" בא מן מש' יח כג. – הוא י: וְהוּא. – יתנוה יתנאה, הש' התואר "נאה", "נוה" (נאוה, ייט); הש' מכילתא שמות יהב: "וכי אפשר להנוות קונו, אלא אתנאה לפניו במצוות". וכן מ"ר של נוה הוא נאות (עמוס א' ב), ופירושו: העשיר יתקשט ויתהלל בחטאו, ממש כמו "יתפאר" שגם כן פירושו: יתיפה ויתקשט וגם יתהלל; הש' תנחומא שמיני ב: "שהיה הקב"ה מתנאה¹ ומשתבח במעשיו". ואמר "יתנוה" ולא יתגאה או יתפאר, כדי להשיג לשון נופל על "יעוה", "נעוה". י: יִתְקַצֵּף, ט: יִקְמָה, פירוש. – ועל להשמיטו עם י ככפל משובש מן "ודל" (ט). – נעוה כך גם י, ופירושו: הדל שהעשיר עוה וחסא נגדו מוכרח עוד להתחנן לעשיר שלא יוסיף להרע לו. אך "עוה" הוא פעל עומד, ואין לו נפעל סביל, ו"נעוה" (מש' יב ח, שמ"א כל) יש לו משמע אחר (ע"ש בביאורנו לשמואל, הוצאת כהנא). ויותר טוב לגרוס: יִעָנֶה (כמו ט, 248), כלומר אם הדל יחטא הוא מוכרח להתחנן ולבקש סליחה על עונו.
 [ה] תכשר אם תהיה טוב ומועיל, כלומר חזק לעבודה (קה' יא ו, אסתר ח' ה). – לו בי חסר. – בך כמו בעבד (ויק' כה לט מו). – תכרע תחת סבל משאו, או: תכרע מיסורי המות (שו' כז, מל"ב ט כד), רק אז יחמול עליך ויעזובך לנפשך; י: תִּקְרַע, ט: תִּעָנֶי, שיבוש. – יחמל עליך י, ט: יִעָזֵב אוֹתָךְ. גינצבורג מפרש "יחמל" מן הסורי והערבי: יעמוס משא, אבל זה רחוק. יותר טוב להעביר לכאן "לו" מן טור א (שמיותר שם), ולגרוס: לֹא יִחְמַל, אפילו אם תכרע לא יחמול עליך.
 [ו] שלך דוחק לפרש: אם שלל ובזז אותך. הנכון לגרוס: יֵשׁ לָךְ (י), כלומר רכוש (מב ג). – ייטיב דבריו ידבר אליך דברים טובים כדי להוציא ממך את רכושך (מיכה בז, זכ' א' יג); י: יִחְיֶה, נראה שגרס: יִתְרַצֶּה (ט: "נתרעא"), כלומר יחיה עמך כריע.

ז"י. הוא יראה לך פנים שוחקות כל זמן שיש לו צורך בך, וכשימצה את כוחותיך יעזובך בבזז ובלעג

[ז] צִרְיִךְ כך מנוקד בכ"י, ק': צִרְךָ, אם יש לו צורך בך. – והשיע הפעיל מן שעע: ישתעשע, מקביל אל "ושוחק". ואולי באה צורה זו מן שמ"א כה כו (במשמע אחר); י: וְהִשְׁיֵאָךְ, יפתה וירמה אותך (בר' ג' יג), אולי מקורי. – ושוחק יראה לך פנים שוחקות וידידות. – והבטיחך יבטיח לך שכר בעד עזרתך הנצרכת לו.

¹ כך בהוצאת בובר, בדפוסים: מתגאה

[ח] כל זמן שהוא מוציא ממך תועלת לעצמו ירמה אותך ויתאמר כמכבד אותך. – עד כל זמן (שה"ש א יב). – יועיל לעצמו, ואולי הוא כפל טעות מן "יהתל". – יהתל ירמה (בר' לא ז, ועוד). – פעמים שלש פעמים רבות (לבי, איוב לג כט). – יעריצך יכבדך ויקדישך (יש' כט כג, ובלשון הפייטנים). אולם ספק גדול אם ע שמר על הגרסה המקורית. ת' פ"ח יש בי חמשה טורים: ייטיב דְּבָרָיו עִמָּךְ / וְיֹאמַר מֵה צָרְךָ לָךְ / וְיִזְכֶּיךָ בְּמַאֲכָלְיוֹ / צַד אֲשֶׁר יְרוּשָׁשָׁךְ פְּעָמִים אוֹ שְׁלֹשׁ / וּבְאַחֲרִית יִהְיֶה לְךָ. טור א נמצא בע פ"ו, שנכנס לשם בטעות במקום יתרועע (מש' יח כד, או: יתרעה, שם כב כד), שנשמט משם על ידי טעות של הפלוגרפיה מדמיונו אל "וירששך". טור ב הוא כפל של פ"ז ומיותר. טור ד "וירוששך פעמים או שלש" בודאי לא נכון, כי אי אפשר שהעשיר ירוששנו יותר מפעם אחת, ולכן צריך להעביר "פעמים או שלש" לטור ג, כלומר העשיר יזמיננו לסעודה פעמים רבות, ויאכילהו מעדנים עד שהעני יתבייש למנוע את מבוקשו של העשיר. גרסה מתוקנת זו של י היא כנראה מקורית, ות' פ"ח של ע צריך לגרוס שני פסוקים אלו: ייטיב דְּבָרָיו עִמָּךְ / וְיִזְכֶּיךָ בְּמַאֲכָלְיוֹ פְּעָמִים שְׁלֹשׁ. צַד אֲשֶׁר יְרוּשָׁשָׁךְ / וּבְאַחֲרִית יִהְיֶה לְךָ. ע נשתבש על ידי סירוס והשמטה, ועל ידי כפל טעות: יועיל-יהתל, ושיבוש: ירוששך-יעריצך¹.

[ט] ובכן אחרי כן (י, לב ב גל', אסתר ד יו, קה' ח י). – יראך כשיראך. – והתעבר בך יביט עליך בקצף ובבוז (יב כג, דב' ג כו); ט: וְהִתְצַלֵּם מִמֶּךָ (ד ב), וכך כ"י סי' של י: α-καταλύσει, כ"י אחרים בטעות καταλείψει, יעזוב. – יניע יב כג.

[י] חתימה למחרוזת על העשיר, מקביל אל פ"ו על הנדיב. – תרהב אל תעיז כלפי העשיר (יש' ג ה); ט: תְּתִיֵּב בְּיָדוֹ, י: תִּטְעָה, ומשמיט: מאד. – תדמה י: תִּדְּכָה, ט: תִּטְעָה. – בְּחִסְרֵי מִדָּעַ כַּךְ מְנוּקָד בְּכ"י. ק': לְחִסְרֵי, אל תהא דומה לכסילים (ג יב, יט כ, ב' מכות כג א: "חסירי כח ויתירי מדע... חסירי מדע ויתירי כח"); ט: בְּחִסְרֵי מִדָּעוֹ, י: בְּמִדָּעוֹ, ואולי יש לגרוס: תִּדְּמָה בְּחִסְרֵי מִדָּעוֹ, אל תאבד מתוך חוסר שכל להישמר מפני העשיר הרשע (הוש' ד ו).

יאיב. התרחק מן התקיף, אבל לא יותר מדי, שמא תישנא עליו

[יא] קָרַב כַּךְ מְנוּקָד בְּכ"י, והוא בינוני: אם הוא מתקרב אליך; י: קָרָא. – נריב עשיר ותקיף (ז ו). – וכדי כן ובאותה מידה, י: וְכָל שֶׁכֶּן (יא יג); ט: וּבְכָל צַח, טעות. – ינישך יותר טובה גרסת ט: יִקְרָבָהּ, מקביל אל "קרב"; י: יִקְרָאָהּ, מקביל אל "קרא" (י). [יב] אם אתה מצדך תתקרב אליו הוא ירחיקך אבל אם תתרחק ממנו יותר מדי ישנאך. – תתקרב התפעל חוזר: תקרב. – תתרחק הראשון סביל: הוא ירחיקך, והשני חוזר: תרחיק את עצמך. – תשנא הוא יחשוב שאתה שונאו, ויביא עליך רעה; י: תִּנָּשָׂה, תישכח. המפרשים מעדיפים גרסה זו, אבל היא בודאי שיבוש, כי מה בכך אם ישכחנו, והרי טוב להתרחק ממנו; והש' ט יזיח.

יג"ו. דברי חיבה שלו הם רק לנסותך, ואם ימצא שאינך לפי רוחו יתאכזר עליך, ולכן היה זהיר

[יג] לַחֲפֹשׁ אֲפֹשֶׁר לִנְקֹד: לַחֲפֹשׁ וּלְפָרֵשׁ: שיהיה לך חופש בחברתו, אך יותר טוב לנקד: לַחֲפֹשׁ, אפעלפי שהמקור לא נמצא במקום אחר, כלומר שתהיה חפשי אצלו להתנהג כרצונך; י: לְדַבֵּר עִמּוֹ שְׁנֵה בְּשֻׁנָּה, ומזה ט רק: לְדַבֵּר עִמּוֹ.

¹ בס פ"ח משובש מאד. ז. צַד עֲשֵׂה רְצוֹנָה עִמָּךְ יִתְרֹעַע עִמָּךְ / אֲשֶׁר עֲשֵׂה לְךָ רְצוֹן / וְשִׁחַק לְךָ וּקְרָאָהּ אִישׁ בְּשֵׁר. ח וְיִזְכֶּיךָ בְּהִנְיָוִתְיוֹ / צַד אֲשֶׁר עֲשֵׂה רְצוֹן בָּךְ / פַּעַם וּשְׁמַיִם יִחַק עֲלֶיךָ.

[יד] כי הוא מרבה לשוחח אתך לא מפני שהוא מאמין בך כמו בידיד, אלא מפני שהוא רוצה לנסותך ולמצוא מה שבלבך. — מהרבות בכ"י: מרבות עם ה ממעל לשורה, ובכך אפשר לגרוס: מרבות—מרבית, או ק': הרבות, או: קרב. — ושחק או בינוני: ושחק (פ"ז). פסוק זה מובא אצל רס"ג כך: כי קרב שים מנסה אותך / ושחק לך נחקרך; י: כי קרב שים ינסך / ושחק נחקרך; ס: כי רב שיחו נסיון / ומנסה אותך עד שיצא אחריתך, חפשי, או גרס: ושחק—ושחק, ידוש וילאה (ו' לח), וחקרך—ואחריתך. רס"ג פירש שאין הכוונה על עשיר ותקיף אלא על כל אדם: "צוה להזהר ממי שמדבר עמך (הרבה) לבל יוציא ממך סוד" (הרכבי שם), אבל זה נגד המשך הכתובים.¹

[יה] קשה מאד. י: אכזרי לא ישמר דברים / ולא יחמל על רע וקשרים, פירש: יתן—יוציא—יגלה—לא ישמור, גרס: מושל—מלה, רבים—רע (רעים), קושר קשר—וקשרים, והשמיט: נפש; אבל אין טעם הגון לגרסה זו של י: ס: אכזרי יקם נקם / ולא יחמל על נפש רבים, גרס: מושל—שלום, ופירש: יתן שלום—יקום נקם, והשמיט: קושר קשר. אולי יש לגרוס טור א: מושל אכזרי לא יחן (דב' כח נ) ולא יחמל, או רק אחד משני פעלים נרדפים אלו, וטור ב פירושו: הוא קושר על רבים להרגם בערמה. או לגרוס: מושל אכזרי יתן קשר / ולא יחמל על נפש רבים, כלומר באכזריותו הוא גורם שיקשרו עליו למרוד בו, ואז יהרוג רבים בלא חמלה (יא מב).

[יו] חתימה, מקביל אל פ"י. — והיה זהיר מבי; י: והזהר מאד. — אנשי חמם המושל האכזרי ומשרתיו. בי הטור: כי עם מפלתך (חמסך) תהלך, ס: כי עם אנשי חמם תהלך; 106, 248, 253, ס"ה, 7 מוסיפים (14): שמעת אלה בשנתך / הקיצה בקל חייך / אהב את יי וקרא אליו לישועתך, תוספת יוונית מאוחרת.

יזכב. יחס העשיר אל העני הוא כיחס הזאב אל הכבש והצבוע אל הכלב

[יז] הבשר בעל חיים (י). — מינו י: הדומה לו. — אדם וכן טבע האדם כטבע בעלי חיים. — הדומה לו הש' ב' ב"ק צב ב: "דכתיב כל עוף למינו ישכון / ובן אדם לדומה לו"²; י: את רצהו.

[יח] ממשיך את הרעיון של הפסוק הקודם (כז ט). — מין ס: מן. — אצלו נמצא אצלו; י: כל בשר למינו נאצל. — מינו י: הדומה לו.

[יט] היש חברות בין זאב לכבש? איש נאצל איש שאצלו ולקחו ממנו את רכושו (במ' יא יז), שנתרושש, קשה. "נאצל" (מב לא) פירושו: נגרע (יח' מב ו), אבל אין משמע זה מתאים כאן. הנכון לגרוס: רש, ת' איש, ולהשמיט "נאצל" ככפל משובש מן "אצלו" (פי"ח, ע"ש י). ס משמיטים את הטור, אבל נראה שהוא מקורי, כי כל הפסקה מדברת על עשיר ודל ולא על רשע וצדיק, ולפיכך צריך להשמיט טור ב ככפל של ביאור לטור ג.

[כ] מאיש משובש, ק': מאין, מהיכן, כמו בטור ב (שכטר), י: מה, יותר מקורי. ש' כפל מן "שלום", וכן בטור ב ת' "מאין" (י); ס בשני הטורים: מה ישלם. — שלום איזה שלום יוכל להיות? ואפשר שפירושו: מהי שאילת שלום של הצבוע לכלב? אין כוונתה אלא לטרוף את הכלב, והפתגם מיוסד על אחיקר הארמי, 110 (קאולי, עמ' 216): "אריא אזל

¹ הש' קובץ רס"ג עמ' קטז-קין.

² טור א לקוח מן כז ט (מבוא, § 49, 91); והש' שם תוספות: "אין זה מקרא בכל התורה (=התנ"ך) ושמא בספר בן סירא הוא". האב הסורי אפרם הקדוש מסר פסוק זה כך: "כל עוף למינו אוהב ובן אדם לדומה לו". גם הוא הכניס לתוך הפתגם "עוף"; והש' I. Lévi, REJ, XLIII, p. 291.

קרב לשלמה לחמרה לם שלם יהוי לך" (האריה הלך וקרב לשאול בשלום החמור לאמור שלום יהא לך), ושם, 119-120: "כי לא ישאל שלם טביא להן למונק דמה" (כי לא ישאל (הנמר) בשלום הצבי אלא לינוק את דמו). — צבוע חיה ידועה במשנאית, ובמקראית אולי שם המקום "גיא הצבועים" (שמ"א יג יח), הש' גם השם צבעון (בר' לו ב).

[כא] מאכל י: ציד, חפשי. — פראי חמורי המדבר (איוב כד ה, יר' ב כד; והש' אחיקר הארמי, 110 הנ"ל). — כן בלא מלת ההתייחסות "כאשר", או "כמו" (לט לב ואילך). — מרעית הדל הוא מזונו של העשיר (הושע יג ו).

[כב] טעם וחתימה לכל המחרוזות: העני הוא טרף לעשיר מפני שמתוך גאותו מתעב העשיר את העני העניו. נשמט מן ס בשיווי הסיום "דלים" — "אביון" (פכ"א, פכ"ב, ששניהם מתורגמים בסורית "מסכנא"). — גאווה, ענוה מופשטת' מוחש: גאה, עניו (י). בפסוקים אלו העשיר הוא כמעט נרדף לשם רשע (וכן יש' נג ט), כי בימיו של ב"ס עשו העשירים את עשרם ממעשי חמס ועושק של עניים (וע' מבוא, עמ' 10).

כג-כו. לעשיר יש עוזרים ומכבדים, לדל בוזים ומשפילים

[כג] מוט בסמך משובש, ק': נמוט נסמך (טור ב): העשיר כשהוא נופל יסמכנו רעהו שלא יפול, והעני כשהוא נופל ידחפוהו ריעיו מזה אל זה, כלומר כל אחד יאמר לו: לך אל חברי לבקש עזרה. — מרע י: מרצים; ס: מרע, שיבוש. — מרע אל רע י: מרצים, כלומר ריעיו עצמם עוד דוחפים אותו שיפול מהרה (פכ"ז); ס: מרע אל רע, שיבוש.

[כד] מדבר כשהעשיר מדבר רבים הם התומכים בדבריו; י: נמוט (פכ"ג), אבל אין זה נמשך יפה לטור ב. — ועזריו ו' מציע את הנשוא, וכן "ואין" (פכ"ה); י: עוזריו. — מכווערים. — מהופין ה נכתב בכ"י ממעל לשורה, זהו ה הבנין של הפעל שנשתמר שלא כרגיל, הש' "מהקצעות" (יח' מוכב), ובהפעיל: יהושיע (תה' קיו ו), ועוד. כלומר עוזריו הרבים מַפִּים את דבריו המכווערים והגסים, הביטוי "דברים מכווערים" רגיל מאד בסדר אליהו רבה; הש' גם "דרכים מכווערים" (ב' יומא פו א), "דבר מגונה" (ב' פסחים ג ב). י ודָּבָר מְכַוְּרִים (= אֲשֶׁר לֹא יֵאָמְרוּ) וְהַצְדִּיקוּהוּ.

[כה] נמוט כך גם י, אבל אין זה נמשך לטור ב; ק' עם ס: מְדַבֵּר (פכ"ד), "נמוט" הוא שיבוש מן פכ"ג). — גע גע קריאה של בוז, הש' געה (קריאת הבקר, איוב ו ה), קעקע: (קריאת התרנגולות, ב' קדו' לא א). — ושא ק': ישא, או: ישאו, יצעקו בקול רם (יש' ג ז, מב ב יא); י: יְגַעְרוּ בּוֹ, ס: יֹאמְרוּ לוֹ גּוֹצַ, חפשי. — ודָּבָר וּאֲפִילוֹ אִם יִדְבֵּר "משכיל", דבר המחכים, או שנאמר בשכל, דבר מושכל (תה' מז ח). — מקום תועלת ועניין (ד ד, מ' אבות ד ג); י: וְלֹא נָתַן לוֹ מְקוֹם, ס: וְלֹא יִתְּנוּ לוֹ מְקוֹם.

[כו] נסבתו מחרישים כדי להקשיב לדבריו (דב' כז ט, איוב כט ט), הנפעל רק כאן. — שכלו י: דָּבָרוֹ, חפשי. — יגיעו פעל יוצא (ג כח, יש' כה יב, ועוד): ירוממו את חכמתו עד שתגע בעבים (איוב כו); י: וּמִשְׁפִּילָיו ("ומיטיביו", כה יב, מ כז, י) צָדָּעַב יִגְעִיעוּהוּ.

[כז] מי זה המעז לדבר בפנינו? — נתקל נכשל, כמו במשנאית ובארמית (יה יב, לב כט). — גם הם נוסף למכשול שנתקל בו. — יהדפוהו י: יִהַפְכוּהוּ, חפשי (יב יג).

[כח] חתימה והסתייגות לפסוקים הקודמים: לא כל העשירים הם רשעים, ולא כל העניים הם צדיקים, כי אין רע מוסרי בעושר כשהוא לעצמו, ואין טוב מוסרי בעוני כשהוא לעצמו, אלא הכל תלוי בסיבות הגורמות להם, אם צדקות או רשעות (לא יא ואילך). — אין אם אין בו. — על פי אם בא על ידי חטא (במ' כו נו, ועוד); י: בְּפִי יָדִים, שיבוש.